

Årgang 27 · 2009 · Hefte 1

Novus forlag

Tema: Standardtalemål?

Norsk Lingvistisk Tidsskrift

Norsk Lingvistisk Tidsskrift

Utgitt i samarbeid med
Det Norske Videnskaps-Akademi

Redaktør:

Hans-Olav Enger (Universitetet i Oslo)
h.o.enger@iln.uio.no

Redaksjonssekretær:

Torodd Kinn (Universitetet i Bergen)
torodd.kinn@lle.uib.no

Redaksjonsråd:

John Ole Askedal (Oslo)
Michael Barnes (London)
Kurt Braunmüller (Hamburg)
Helge Dyvik (Bergen)
Lena Ekberg (Lund)
Jan Terje Faarlund (Oslo)
Hilde Hasselgård (Oslo)
Lars Heltoft (Roskilde)
Ernst Håkon Jahr (Kristiansand)
Gjert Kristoffersen (Bergen)
Inger Moen (Oslo)
Tore Nesset (Tromsø)
Curt Rice (Tromsø)
Jan Svennevig (BI, Oslo)
Tor A. Åfarli (Trondheim)

Manuskripter og bøker til anmeldelse sendes til:

Hans-Olav Enger
ILN, UiO
Boks 1102 Blindern, NO-0317 Oslo

Abonnement:

Novus forlag, Herman Foss' gate 19, NO-0171 Oslo

E-post: novus@novus.no

<http://www.novus.no>

Årsabonnement for 2009, 2 nummer:

NOK 375,- (personlig 225,-)

Bankkonto 7874.05.33362

Abonnementet løper til det blir sagt opp skriftlig.

Trykt med støtte fra Norges forskningsråd.

Trykk: Interface Media AS, Oslo

© Novus forlag 2008.

Innhold

Innleiing: Har vi et "standardtalemål" i Norge? Ernst Håkon Jahr og Brit Mæhlum (temahefteredaktører)	3
Brit Mæhlum: Standardtalemål? Naturligvis! En argumentasjon for eksistensen av et norsk standardtalemål	7
Helge Sandøy: Standardtalemål? Ja, men ...! Ein definisjon og ei drøfting av begrepet	27
Lars S. Vikør: Begrepet standardtalemål – forsøk på ei opprydding ...	49
Gunnstein Akselberg: Er det fruktbart å applisera termen <i>standardspråk</i> på norske talemålstilhøve?	67
Tore Kristiansen: Har Norge et standardtalemål? – set i dansk sociolingvistisk perspektiv	79
Toril Opsahl og Unn Røyneland: Osloundom – født på solsiden eller i skyggen av standardtalemålet?	95
Rune Røsstad: Den vanskelege empirien: egdske endringar og mange moglegheiter	121
Stian Hårstad: Kommer ikke alt godt fra oven? Et forsøk på å se utviklingstrekk i trønderske talemål i et standardiserings- perspektiv	133
Randi Solheim: Språkleg standardisering i komplekse situasjonar – om lokal tilpassing, posisjonering og makt	145
Inge Lise Pedersen: Standardtalesprogets tilblivelse og rolle i Danmark	159
Mats Thelander: Svenskt standardspråk som begrepp och fenomen	179
John Ole Askedal: Tysk språknormering og standarduttale i historisk perspektiv	199

Har vi et ”standardtalemål” i Norge?

Innleiing til spesialhefte av NLT med utgangspunkt i bidraga fra en konferanse på Røros 8.-10. februar 2008.

Av *Ernst Håkon Jahr, UiA, og Brit Mæhlum, NTNU*

Spørsmålet om vi har eller ikke har et standardtalemål her i landet, har lenge vært et debatt- og stridstema blant norske språkforskere. Etter at Finn-Erik Vinje gikk inn for talemålsnormering i skolen i en kronikk i Arbeiderbladet i 1973 (Vinje 1973; jf. Wiggen 1973), har frontene vært nokså skarpe. På den ene sida står de som hevder hardnakka at det ikke eksisterer ei slik talemålsnorm, et standardtalemål, i det norske språksamfunnet, på den andre sida de som like hardnakka påstår at det har vi også her i landet.

På 1980-tallet var dette temaet stadig aktuelt på møtene i Norsk språkråd, særlig i forbindelse med drøftinger om uttalemarkeringer i skoleordlister. Konkret kom det opp som et problem knytta til spørsmålet om ordlistene skulle fortsette tidligere praksis med å markere trykkplassering i enkelte ord, særlig i de tilfella der uttalen varierer dialektene imellom. Typeord her var *stasjon* og *banan*. Resultatet av behandlinga i Norsk språkråd blei et påbud til ordlisteforfatterne om at de skulle – dersom de brukte trykkmarkeringer – skrive i forordet at det ikke er meninga å motarbeide naturlig talemål i de dialektene der trykkplasseringa var annerledes enn den ordlista oppgav.

Disse språkrådsdebattene avspeilte godt de ulike syn som rådde både med hensyn til ønskeligheten av ei talemålsnormering, og om det i Norge egentlig fantes et standardtalemål, som f.eks. skoleordlistene kunne og eventuelt burde gi opplysninger om, eller ikke.

I de siste 10-15 åra har så dette spørsmålet ofte dukka opp i forbindelse med undersøkelser av talemålsendringer i forskjellige deler av landet. Kon-

kret har vi kanskje tydeligst sett dette i ulike doktordisputaser, der opponertene ofte har ønska å fokusere akkurat på dette problemkomplekset: Kan enkelte av de beskrevne språkendringene lettest og best forklares hvis en forutsetter et standardtalemål som påvirkende faktor?

Ved Rune Røsstds disputas i Kristiansand ved daværende HiA (nå Universitetet i Agder) i februar 2006 tok andreopponenten Brit Mæhlum opp dette spørsmålet. Hun mente at flere av de språkendringene doktoranden hadde beskrevet i avhandlingen si, lettere kunne forklares dersom en forutsatte et standardtalemål som viktigste påvirkningsfaktor. (Mæhlum 2008.) Doktoranden var i dette tilfellet helt uenig med opponertene (Røsstad 2008), og de to illustrerte derfor den grunnleggende uenigheten som har rådd når det gjelder spørsmålet om betydningen av et eventuelt standardtalemål for talemålsutviklingen i Norge.

Umiddelbart etter Rune Røsstds disputas foreslo Ernst Håkon Jahr at det burde arrangeres en konferanse med dette som tema, for å klargjøre om det her foreligger en reell uenighet med hensyn til hvordan språkforholda i Norge bør beskrives. Kanskje forelå det her isteden en skinnuenighet, og det vi har for oss, er ulik bruk av ord og begreper. Det viktigste spørsmålet, slik Jahr formulerte det, er om alle i diskusjonen legger det samme meningsinnhold i begrepet ”standardtalemål”, og om det er fruktbart å operere med et slikt begrep når norsk språkvirkelighet skal beskrives.

Tanken var først å organisere konferansen på UiAs studiested Metochi på Lesbos i Hellas. Vi fant likevel ut at så oppheta som standardtalemålsdebatten ofte har vært, ville det være mer hensiktsmessig å dra til et kaldere sted, og dermed blei det Røros, 8.–10. februar 2008.

I tillegg til å få de mer prinsipielle sidene ved spørsmålet belyst, ønska vi å dra inn i debatten nyere empiriske undersøkelser om talemålsutvikling. Dessuten ville vi få belyst problematikken fra svensk-, dansk- og tyskspråklig perspektiv. Ernst Håkon Jahr, UiA, og Brit Mæhlum, NTNU, var ansvarlige for konferansen, som blei økonomisk støtta av UiA, NTNU, UPUS-prosjektet og Språkrådet. Dette heftet bygger på de fleste av de foredragene som blei holdt på konferansen, og er redigert av Jahr og Mæhlum.

Brit Mæhlum og Helge Sandøy representerer hver sin hovedfløy i diskusjonen, og de er derfor plassert først: Mæhlum argumenterer for at det fins et operativt norsk standardtalemål, Sandøy argumenterer i hovedsak for den motsatte posisjonen.

Tre bidrag – etter disse to hovedantagonistene – drøfter problemstillinga prinsipielt med utgangspunkt særlig i definisjoner, begreper og oppfatninger

som vi finner representert i litteraturen. Dette gjelder artiklene til Lars S. Vikør, Gunnstein Akselberg og Tore Kristiansen.

Toril Opsahl/Unn Røyneland, Rune Røstad, Stian Hårstad og Randi Solheim bringer hver for seg konkrete empiriske undersøkelser inn i drøftinga, fra henholdsvis Oslo, Agder, Oppdal og Høyanger.

Til slutt gir Mats Thelander, Inge Lise Pedersen og John Ole Askeldal perspektiver på debatten fra svenske, danske og tyske forhold og respektive språkhistorier.

Konferansen på Røros og artiklene som er samla her, viser tydelig at begrepet "standardtalemål" ikke blir brukt likt av alle. For noen står begrepet for en veldefinert lingvistisk størrelse, en talemålsvarietet som står sosialt over andre varieteter i samfunnet, og som kan beskrives og, om ønskelig, læres ut, f.eks. i skolen.

Ernst Håkon Jahr viste i sin historiske oversikt på konferansen (ikke med i heftet her) at den eneste egentlige kandidaten til en slik posisjon i Norge har vært talt riksmål, den dansk-norske språkkontaktvarietet som blei utvikla i dansketida, og som på 1800- og 1900-tallet har hatt sitt normsentrum i Kristiania/Oslo. (Historia til nynorsk normaltalemål er for øvrig behandla i Jahr 1992.)

Den perioden da talt riksmål hadde sin sterkeste posisjon som standardtalemålskandidat, var mellomkrigstida. Da kunne skrevet riksmål (kalt bokmål fra 1929) nærmest være ei direkte avspeiling av talt riksmål. Men både da og før og etter mellomkrigstida var talt riksmåls kandidatur som standardtalemål språkpolitisk problematisk og sterkt omstridt. Lovbestemmelsene om talemålet i skolen (fra 1915 for landsskolen og 1917 for byskolen), som går tilbake til odelstingsvedtaket i 1878, har effektivt hindra skoleopplæring i et standardtalemål. Odelstingsvedtaket bestemte at elevenes egne dialekter eller heimemål skulle respekteres og brukes av elevene. I perioden mellom 1904 og 1925 var det imidlertid stadige diskusjoner og stridigheter omkring bestemmelsen om talemålet i skolen. Mange ønska da å fremme talt riksmål som standardtalemål i skolen, men den endelige politiske konklusjonen i 1925 var at prinsippet bak odelstingsvedtaket i 1878 blei bekrefta (Jahr 1984).

De fleste vil være enig i at vi i Norge i dag ikke har et standardtalemål definert som en fast lingvistisk varietet med full samfunnsmessig og sosial aksept, slik vi f.eks. finner det i Polen og Ungarn.

"Standardtalemålsfløyen" henviser isteden til ei oppfatning av standardtalemål mer som ei *mental* norm, i retning av det Tore Kristiansen

i sitt bidrag omtaler som forestillinga om ”det beste sprog”. Med det menes at språkbrukerne har ei forestilling om ei overordna norm, og at denne norma i hovedsak viser seg å svare til (skriftlig) bokmål med østnorsk uttale. Vi kan da tenke oss dette standardtalemålet som ei operativ norm, som språkbrukerne orienterer seg i forhold til, og som er en viktig faktor i talemålsutviklinga i dagens Norge.

Om denne forståelsen og bruken av begrepet ”standardtalemål” er fruktbar i en norskspråklig sammenheng i dag, er det imidlertid uenighet om.

Røros-konferansen tydeliggjorde ulike forståelser og begrepsoppfatninger, og den vil derfor forhåpentligvis kunne bidra til at den videre diskusjonen om standardtalemål i Norge kan bygge på et mer avklart begrepsgrunnlag.

Referanser

- Jahr, Ernst Håkon 1984: *Talemålet i skolen. En studie av drøftinger og bestemmelser om muntlig språkbruk i folkeskolen (fra 1874 til 1925)*. Oslo: Novus.
- Jahr, Ernst Håkon 1992: Nynorsk normaltalemål. Eit historisk oversyn. Jahr, Ernst Håkon: *Innhogg i nyare norsk språkhistorie*, Oslo: Novus, 47–68.
- Mæhlum, Brit 2008: Opposisjonsinnlegg ved Rune Røsstads disputas. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 25, 233–247.
- Røstad, Rune 2008: Svar fra doktoranden. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 25, 248–259.
- Vinje, Finn-Erik 1973: Talemålsnormering. *Arbeiderbladet*, Oslo, 1. februar.
- Wiggen, Geirr (red.) 1973: *Ny målstrid. Artikler og innlegg om språk, samfunn og ideologi*. Oslo: Novus.

Ernst Håkon Jahr

Universitetet i Agder
Institutt for nordisk og
mediefag
Boks 422
NO-4604 Kristiansand
ernsthakon.jahr@uia.no

Brit Mæhlum

Universitetet i Trondheim
Institutt for nordistikk og
litteraturvitenskap
NO-7491 Trondheim
brit.maehlum@hf.ntnu.no

Standardtalemål? Naturligvis!

En argumentasjon for eksistensen av et norsk standardtalemål

Av Brit Mæhlum

Artikkelen forsøker å argumentere mot en gjenstridig forestilling i norsk språkvitenskap, nemlig myten om at det ikke eksisterer noe standardtalemål i Norge. Etter en innledende diskusjon og forsøksvis avklaring av termen *standardtalemål* viser artikkelen hvordan såvel ”harde” empiriske fakta som mer ustrukturerte fenomenologiske indisier peker i samme retning: Det *er* en varietet, eller en språklig ”størrelse”, som har oppnådd en helt bestemt posisjon her i landet, både i folks mentale bevissthet og som operativ norm, og tida er nå overmoden for å omtale denne størrelsen med dens mest adekvate navn: Et norsk standardtalemål.

1 Innledning

Det følgende er et forsøk på å ta et oppgjør med en av de virkelig oppleste og vedtatte sannheter i den språkvitenskapelige offentligheten i Norge – nemlig den at vi her i landet etter sigende *ikke* har noe som kan eller bør omtales som et standardtalemål. Forestillingen om denne ikke-eksisterende størrelsen har vært et framtrædende dogme iallfall siden 1970-tallet (se Vikørs artikkel i dette nummer), og har i realiteten fungert som en avgjørende styrings- og fortolkningsdimensjon i norsk språkpolitikk og talemålsforskning den siste generasjonen. Mitt hovedanliggende er kort sagt å argumentere for at denne ”politisk korrekte” oppfatningen av det norske språksamfunnet gir et utilstrekkelig og i flere henseender misvisende bilde av de symbolske relasjonene som eksisterer mellom ulike talemålsvarieteter på den norskspråklige ”markeds-plassen”. Derimot vil en aksept av at det også i Norge – i likhet med de fleste land det er naturlig å sammenlikne seg med – eksisterer noe som med fordel kan kalles et standardtalemål, gi oss en bedre forståelse av de mekanismene som *de facto* er virksomme i dette språklige landskapet.

2 Standardtalemål – en forsøksvis begrepsavklaring

The true sense of a 'standard' is [...] perhaps best understood in the terms selected by Milroy and Milroy: 'an idea in the mind rather than a reality – a set of abstract norms to which actual usage will conform to a greater or lesser extent' (Mugglestone 1997: 55).

Noe av det mest påtakelige med begrepet *standard* i språklige sammenhenger er hvor mange ulike og til dels motsetningsfulle definisjoner som figurerer. Dette er slett ikke noe særsyn for Norge, men kommer ofte til uttrykk også i andre nasjoners standarddebatter (se f.eks. Auer 2005 for et oversyn). For eksempel er det slett ikke like klart bestandig hvorvidt en med *standard*-termen refererer til en skriftspråklig varietet eller til et bestemt talemål, eller begge deler. I vår sammenheng er det altså *standardtalemåldimensjonen* som skal tematiseres, samtidig som det er umulig å se bort fra at dialektikken mellom skrift og tale er et bærende prinsipp i etableringen av et standardtalemål (mer om dette nedenfor). Et kriterium som ofte er framme i diskusjoner om hvorvidt noe kan betraktes som en standard eller ikke, er kodifiseringskravet – altså at en eller annen offentlig instans har kanonisert en gitt varietet gjennom ordbøker og/eller grammatikker, og slik gitt varietet en autoritativ, offisiell status. En slik prosedyre regnes gjerne som obligatorisk i "typiske" standardiseringsprosesser (jf. Haugen 1966), men kriteriet blir like fullt diskutert og er på ingen måte noen nødvendig betingelse for å erkjenne eksistensen av et standardtalemål (se f.eks. Kristiansens og Thelanders bidrag i dette nummer). Diskutert blir også uniformitetskravet – altså at en standard skal måtte framstå som en særlig konform og nærmest invariabel størrelse; og likeså idealet om geografisk nøytralitet – det vil si at en standard ikke skal kunne inneholde geografisk identifiserbare språktrekk (se drøftinger hos f.eks. Mesthrie et al. 2000: 23 ff. med referanser). Begge disse kriteriene refererer nok til en på mange måter utopisk språktilstand, da det knapt er mulig å forestille seg levende talemål som både er immune mot forandring og som utelukkende innbefatter geografisk ulokaliserbare språktrekk.

Det følgende er et forsøk på å unngå å involvere eller problematisere disse mange "minefeltene", men samtidig gi en presumptivt presis og prinsipiell beskrivelse av fenomenet standardtalemål:

Et standardtalemål er en varietet som fungerer som norm eller normideal for et større språksamfunn, som regel en nasjonalstat, og som i en del

tilfeller er kodifisert. En viktig forutsetning for den *supraregionale*, altså overlokale, posisjonen som et standardtalemål slik blir tillagt, er at det er en varietet som normalt er utviklet i intim tilknytning til et skriftspråk. Som resultat av en kontinuerlig dialektikk mellom på én side skriftspråket og på den andre siden det lokale talemålet innenfor en politisk og kulturelt dominerende region, vil varianter som historisk sett var spesifikt dialektale, over tid kunne oppnå status som tilhørende standarden. I europeisk sammenheng blir framveksten av standardtalemål gjerne sett i intim sammenheng med de stadiene av moderniteten hvor nasjonalisme og en moderne borgerlig kultur vokser fram, det vil si fra slutten av 1700-tallet og framover (se f.eks. Pedersen 2005: 175 med referanser). Sammenliknet med alle andre talemålsvarieteter blir et standardtalemål normalt plassert på toppen av en nasjonalstats sosiolingvistiske prestisjehierarki. Standardtalemålet er kort sagt den varietet som gjerne blir assosiert med ulike sosiale eliter; altså grupper eller personer med høy utdanning, status og autoritet. Et standardtalemål blir dermed ofte knyttet til og assosiert med bestemte autoritative samfunnsområder, for eksempel høyere utdanning, medier eller offentligheten generelt. Som en siste komponent i denne lange begrepsavklaringen er det nødvendig å tilføye følgende presisering, sitert etter Milroy & Milroy (1985: 23), nemlig at en standard først og fremst må forstås som "[...] an idea in the mind rather than a reality – a set of abstract norms to which actual usage will conform to a greater or lesser extent".

Historisk betraktet er med andre ord selve framveksten av et standardtalemål en *sosiopolitisk seleksjonsprosess*: Et suksessfullt standardiseringsforløp impliserer at én varietet blir "valgt" framfor alle andre varieteter – les: dialekter, og denne varietet tilhører i utgangspunktet grupper og personer med status og prestisje i et samfunn. Dette impliserer da uvegerlig at denne varietet kommer i et hegemonisk forhold til alle andre varieteter. Dette prestisjehierarkiet blir så bekreftet og forsterket gjennom ulike sosiale konvensjoner og praksisformer; hierarkiet blir over tid en del av språkbrukernes *habitus* og framstår etter hvert som en mer eller mindre udiskutabel og naturlig "sannhet". Med *habitus* mener jeg da et sett *disposisjoner* som gjør oss tilbøyelige til både å handle og reagere på bestemte måter. Slike disposisjoner styrer handlingene og preferansene våre i en bestemt retning, vel å merke uten å være determinerende. For å sitere Thompson (1991: 13): "[habitus] gives them [i.e. oss språkbrukere] a 'feel for the game', a sense of what is appropriate in the circumstances and what is not, a 'practical sense'". Disse grunnleggende sosialpsykologiske

mekanismene skaper noen forutsetninger som gir relasjonen standarddialekt et mer *allment* symbolsk og verdimessig innhold, nærmest uavhengig av språksamfunn. Eksakt hvilke sosiokulturelle verdier og assosiasjoner som blir knyttet til kontrasten mellom det dialektale og det standardiserte, kan imidlertid variere en god del fra ett nasjonalt fellesskap til et annet.

3 Inn i det norske språksamfunnet

Hvordan passer så denne beskrivelsen av et standardtalemål på situasjonen i Norge? Slik jeg – og en god del andre – ser det, ganske så godt. Men dette representerer altså en fortolkning av forholdene som står i skarp motsetning til det som er det *offisielle* bildet av språknasjonen Norge. For ifølge denne autoriserte versjonen har vi ingen varietet her i landet som fungerer som ”landsgyldig norm”; ingen supradialektal varietet som står over alle andre varieteter både statusmessig og funksjonelt. Derimot har vi en lang rekke geografisk betingete varieteter som ikke er forbeholdt særskilte lokale eller private domener, men som også blir brukt på ulike offentlige arenaer og som innehar en særskilt høy prestisje.

Denne offisielle versjonen fanger utvilsomt opp essensielle sider ved det norske språksamfunnet – på samme tid som den ignorerer andre. Jeg vil her i første omgang forsøke å identifisere noen av de mekanismene som har bidratt til å opprettholde myten om det standardløse Norge, før jeg går over til å omtale *hva* som i så fall kan kalles et standardtalemål her i landet; hvilken posisjon en slik varietet har og hvordan den fungerer.

Spørsmålet om hvorvidt vi har eller ikke har et standardtalemål i Norge, har opp gjennom årene resultert i omfattende, engasjerte og til tider sterkt emosjonelle disputer. Mye av forklaringen på dette engasjementet ligger nok i det faktum at temaet i så stor grad har vært politisert, eksplisitt eller implisitt (jf. Vikørs artikkel i dette nummer). Et særmerke ved nasjonalstaten Norge språkhistorisk og språkpolitisk er nettopp dialektenes ekstraordinære posisjon. Selve *fraværet* av en preskriptiv supraregional talemålsnorm har fungert nærmest som en identitetsskapende faktor i dette nasjonale fellesskapet. Dermed representerer det i enkelte sammenhenger en ikke ubetydelig provokasjon å i det hele tatt *snakke* om eksistensen av et standardisert talemål. Spørsmålet er imidlertid om ikke de offisielle og juridiske formalitetene her på sett og vis kan ha fungert som et ”alibi”, eller en ”avledningsmanøver”, for de mekanismene som *de facto* har fått utvikle

seg. Altså at fordi det i Norge *de jure* ikke har blitt kodifisert noen talemålsnorm, ja, så skulle det heller ikke eksistere noen slik størrelse i språkbrukernes mentale bevissthet.

Det er nemlig vanskelig å komme bort ifra at den norske standarddebatten opp gjennom årene har vært preget av en salig blanding – og forveksling – av argumenter hentet fra henholdsvis et preskriptivt og et deskriptivt nivå. Dette var ikke minst påtakelig i de diskusjonene som gikk for seg i Norsk språkråd i første halvdel av 1980-tallet. En av dem som den gangen tok opp spørsmålet om det ikke burde etableres – og kodifiseres – en offisiell talemålsnorm for bokmål, var Einar Lundeby. Essensen i Lundebys argumentasjon var at "[...] det fins en overdialektal norm med visse regionale egenheter. [...] Jeg mener dette er åpenbart, og er litt forundra over at noen vil nekte for det. Det er bare å lukke øynene for realitetene" (*Språklig Samling* 2/1984: 4). En av de fremste motdebattantene til Lundeby i denne debatten var Geirr Wiggen, som på sin side ønsket å bestride at det i det hele tatt finnes en overdialektal norm i Norge. Og et av argumentene til Wiggen i den anledning var at "Det er ingen grunn til å se på en bestemt uttale som mer riktig enn andre. Alle uttalevarianter er like riktige [...]" (op. cit.: 3).

Og slik har det stort sett vært hele veien. Det er knapt noen overdrivelse å hevde at hver gang en debatt om fenomenet standardtalemål har dukket opp i norsk offentlighet, har stillingsfrontene vært nettopp slik – temmelig fastlåste. En av dem som har forsøkt seg som brobygger i denne evigvarende disputten, er Lars Vikør (1984). I en kommentarartikkel til Lundeby–Wiggen-kontroversen uttaler han følgende:

Wiggens og Foldviks hovudpoeng er altså at det ikkje fins noe talemål i Norge som kan kallas "landsgyldig norm" eller "overdialektal variant" – fordi bruken av slike termar inneber ei godkjenning av at visse variantar skal ha ein særstatus i samfunnet. Er dette standpunktet haldbart? Etter mitt syn berre eit stykke på veg. [...] *Det uformelle normeringspresset er noe som foregår i samfunnet uansett kva ideologane og språkpolitikarane gjer eller seier* [...] For dei som har språk som fag [...] burde det vere ei oppgåve å gå inn i desse problema. Og her som ellers, gjeld det at ein skikkeleg, sakleg debatt må bygge på kunnskap, ikkje på påstandar. Veit vi noe om *kva som er mønster* for vanlege folk når dei tilpassar talemålet sitt i kommunikasjon med andre? [...] Veit vi *kva* i dei respektive dialektane sine folk lett forandrar på, og kva dei lengst held fast på [...] Eg trur verken Lundeby, Foldvik eller Wiggen kan gi svar på slike spørsmål, og heller ingen av oss andre. Men det er slike ting Språkrådet bør drøfte når det gir seg i kast med desse tinga. Ein stillingskrig for eller imot den "overdialektale, landsgyldige normen" vil truleg berre føre heile debatten i vranglås (Vikør 1984: 14–15; mine uthevinger).

Det generelle grunnlaget for å besvare flere av de spørsmålene Vikør her stiller, er bedre i dag enn det var i 1984 – ikke minst gjennom den empirien som er innhentet gjennom de siste tiårenes sosiolingvistiske studier. Vi har i dag relativt stor kunnskap om hvilke tradisjonelle trekk som tenderer å bli lagt vekk rundt omkring i de ulike dialektområdene, og dermed også innsikt i hvilke nye former som gjerne blir tatt i bruk. Det mest påtrengende problemet er hvordan vi skal *tolke* denne utviklingen. Og her aktualiseres da igjen standardtalemålsproblematikken, som i denne forbindelse kan formuleres på følgende vis: I hvilken grad og på hvilken måte fungerer det Vikør i det foregående omtaler som ”den overdialektale, landsgyldige normen”, som påvirkningsinstans overfor de lokale talemåla rundt om i landet? Er det i det hele tatt grunnlag for å operere med *én* landsdekkende påvirkningskilde, eller er det her først og fremst snakk om *ulike* instanser, betinget av landsdel eller region? Nå befinner vi oss altså trygt innenfor det deskriptive nivået av standarddebatten. Spørsmålet er kort sagt hva det er som faktisk går for seg ”der ute i den virkelige verden”? Hvilke mentale forestillinger har såkalte ”vanlige folk” om et norskspråklig prestisjehierarki? Er det en alminnelig utbredt forestilling at det er ”noe” som står i en særegen og i flere henseender hegemonisk posisjon, sammenliknet med alle andre talemål? Og er det i det hele tatt mulig å identifisere hva som til enhver tid er den viktigste påvirkningskilden for ulike dokumenterte språkendringer?

Ikke overraskende har det også i tilknytning til denne typen spørsmål utkrystallisert seg to ”fronter” blant norske lingvister – én fløy som kort fortalt viser til en overdialektal, landsgyldig, ukodifisert norm og bruker den som en sentral forklaringsfaktor for de endringsprosessene som pågår i det norske dialektlandskapet; og en annen fløy som i varierende grad benekter eksistensen av en slik norm og i stedet relaterer dialektendringene til andre instanser (mer om dette nedenfor). Framstillingen i det følgende henter altså sitt perspektiv først og fremst fra den første av disse to grupperingene. Argumentasjonen bygger dels på egne forskningserfaringer, strukturerte såvel som mer ustrukturerte, dels på andres vitenskapelige resultater fra studier rundt om i Norges land (se særlig Mæhlum 2007a og b, med referanser til diverse studier). Slik jeg tolker alt dette, er det et ganske så distinkt bilde som her kommer til syne.

4 Om å kalle en spade for....

Så he du enkelte sånne spesielle dialekte sånn so totendialekta som berre e sånn'e smurfedialekt ikkje sant / = den e berre lekker [...] men du he'kje — / = du får 'kje respekt av sånn folk frå Toten [...] den he'kje liksom autoritet då [informant Jens][...] [...] ej synst kanskje oslodialekt høres finere ut når du / = det er kanskje meir ordentlig og sånn [informant Josefine] (Røyenland 1994: 7–8).

Så dæt må je jo si at je syns ee den vanlie oslodialækta er mye penere ell østkantdialækta = dæt syns je =mer kor'rækt = på en måte [informant M1] (Mæhlum 1986: 12).

Det *er* nemlig en utbredt forestilling blant norske språkbrukere om at det er ett bestemt talemål i det norske språksamfunnet som står i en særstilling sammenliknet med alle andre norske talemålsvarieteter og at denne varieteten befinner seg på toppen av det nasjonale språklige prestisjehierarkiet. Dette er en varietet som normalt inngir prestisje og autoritet, og for mange fungerer den som et mønster, målestokk eller mental rettesnor som de i større eller mindre grad velger å innrette språkbruken sin etter; hos enkelte bare sporadisk og situasjonsbestemt, hos andre på mer permanent basis. Det er altså her snakk om en norm, eller mer presist et *normideal*, som har oppnådd en posisjon i det norske språksamfunnet som en *mental standard*, og som i kraft av denne posisjonen fungerer som en i en eller annen forstand *operativ norm* for språkbrukere i Norge. Vi står med andre ord overfor det som kanskje er det mest sentrale kjennemerket ved en språklig standard – ”a set of abstract norms to which actual usage will conform to a greater or lesser extent” (Milroy & Milroy 1985: 23).

Hvordan skal vi så best identifisere denne standarden i form av lingvistiske merkelapper og kjennetegn? I og med at det etter sigende ikke eksisterer noen slik talemålsstandard i Norge, er det varierende betegnelser som her figurerer. Noen av de vanligst brukte blant fagfolk er *standard østnorsk*, *sørøstnorsk standardtalemål*, *dannet østnorsk* eller *talt bokmål*. De mest frekvente termene for fenomenet blant ”vanlige folk” er uttrykk som *å snakke bokmål*, *riksmål*, *oslomål* eller *østlending*. Det er altså her snakk om et talemål som ligger nært opp til skriftspråket bokmål og som i tillegg inneholder dialektologisk sett sørøstnorske språkdrag, primært fonologisk og prosodisk. Eksakt *hvilke* språklige trekk som konstituerer et slikt

sørøstnorsk standardtalemål, er det imidlertid mer problematisk å fastslå. For eksempel er det vanskelig å avgjøre om – og i så fall i hvilken grad – trekk som ”tjukk” *l* og *a*-endinger i substantiver og svake verb kan sies å inngå i denne størrelsen. I de seinere årene har det blitt argumentert for at det kan være rimelig å operere med *to* standarder her til lands (se Røyneland 2003: 25): På én side en ”konservativ standard” som ligger nært opp til det en tradisjonelt forbinder med Oslo vest-språk, og som blir assosiert med høy sosiokulturell prestisje og økonomisk kapital. Og på den annen side en ”radikal standard”, som er et mer ”folkelig”, tradisjonelt Oslo øst-preget talemål og som først og fremst gir assosiasjoner i retning det urbane og moderne. Av disse to varietetene er det nok den ”konservative” standarden som befinner seg øverst i det nasjonale prestisjehierarkiet og som innehar de fleste kvaliteter av det en gjerne betrakter som et overregionalt standardtalemål.

Noe som åpenbart representerer et terminologisk og intellektuelt problem, eller rett og slett en provokasjon, for en del norske lingvister, er det faktum at dette prestisjefulle og overdialektale, og i visse henseender geografisk *nøytrale* talemålet, i manges øyne er mer eller mindre identisk med oslomål. Dette er en sammenblanding, eller manglende differensiering, mellom de to varietetene som en stadig møter på ute i det norske språksamfunnet, og fenomenet er også dokumentert i en rekke studier; som for eksempel når ungdom på Tynset uttaler at ”[...] oslodialekta forbind jæ med sånn status og rike folk og sånn [...] jæ tenker på vestkant og sånn [...] viss vi kjæm til Oslo så ser dæm på oss som bygdetullinger det trur jæ og bønder = dumme bønder” (Røyneland 2005: 523, 521); eller denne informanten fra Røros som på spørsmål om dialekten noen gang har vært til ulempe for henne, sier følgende: ”[...] når jeg snakke med folk som snakke mer bokmål da = da legg je om litt da sjø = [latter] føle seg nesten litt dum viss en = snakke berre rørosisk da [mer latter] = i alle fall gjer je det == litt bondeaktig” (op.cit. 507). En helt eksplisitt sammenblanding av ”bokmål” og ”oslomål” finner en hos noen av informantene i Austlid (1965: 27–28), der syntesen blir uttrykt i klartekst: ”[oslomål] er dannet – gir inntrykk av utdanneelse. [...] Pent. Det er jo bokmål – det vanlige vi lærer på skolen”.

Én og samme kode er altså i stand til å signalisere fundamentalt forskjellige verdier, både som et geografisk *nøytralt* og et geografisk *markert* talemål. Historisk betraktet er denne doble signalverdien lite overraskende; jamfør omtalen i det foregående om hvordan et standardtalemål nettopp vokser fram i et politisk og kulturelt dominerende område innenfor grensene

av en statsdannelse. Det er derfor mye som tyder på at vi bare må leve med denne tilsynelatende selvmotsigelsen – ”Denne tvetydigheten er et innebygd og nærmest uunngåelig paradoks ved den norske talemålssituasjonen, noe som naturlig nok fører til at egenskaper og konnotasjoner som gjerne tillegges den *ene* av disse to varietetene, standardtalemål eller oslomål, svært ofte blir overført til den andre – og vice versa” (Mæhlum 2007a: 47).

5 Standardens funksjoner i det norske språksamfunnet

Hvordan kommer så eksistensen av et slikt standardtalemål til uttrykk, altså gjennom faktiske talemålsstrategier? Aller først er det her avgjørende å presisere at det Milroy & Milroy (1985) omtaler som ”a standard language ideology” *ikke* kan sies å prege det norske språksamfunnet på noen framtreddende, enn si særlig eksplisitt måte. En slik ideologisk overbygning er karakterisert av:

[...] a metalinguistically articulated and culturally dominant belief that there is only one correct way of speaking (i.e. the standard language). The [Standard Language Ideology] leads to a general intolerance towards linguistic variation, and non-standard varieties in particular are regarded as 'undesirable' and 'deviant' (Swann et al. 2004: 296).

Men om standardideologien er svak, er altså ikke dét – som jeg har argumentert for i det foregående – ensbetydende med at det ikke eksisterer forestillinger om en standard, og heller ikke at denne standarden *ikke* skulle ha funksjon som en operativ norm som språkbrukerne i større eller mindre grad velger å nærme seg.

Om en her i første omgang forsøker å anlegge et overordnet, prinsipielt perspektiv på det norske språksamfunnet, er det mulig å dedusere noen generelle prinsipper – eller kall det tendenser – angående distribusjonen av dialekt versus standardtalemål: *Hvem* forventes tradisjonelt å snakke dialekt, alternativt et standardisert talemål, og i hvilke *kontekster* blir det tradisjonelt ansett som mest ”passende” å bruke den ene eller den andre varietet? Disse grunnleggende prinsippene eller tendensene må betraktes i intim sammenheng med de sosiopolitiske betingelsene som normalt danner forutsetningen for framveksten av et standardtalemål. Slik sett er det altså her snakk om mer eller mindre *allmenne* prinsipper, men vel å merke praktisert i en langt mer neddempet og moderat form i Norge enn i de fleste andre språksamfunn.

Også i Norge tenderer det å være slik at *graden* av dialektbruk er

tilnærmet omvendt proporsjonal med språkbrukernes sosiale status og prestisje. Det vil si at jo høyere opp i det sosiale hierarkiet et individ befinner seg, jo sterkere vil de sosiale forventningene – og likeså sannsynligheten – være for at vedkommende vil bruke et standardnært talemål. Og nærmest som en pendant til dette følger tendensene til mønstre i den kontekstbetingete språkbruken: Jo mer formell, offisiell eller høytidelig en sosial situasjon er, jo sterkere er forventningene om – og dermed sannsynligheten for – at det vil bli brukt et mer standardisert talemål.

Et illustrerende litterært eksempel på hvordan disse prinsippene kan fungere i praksis, finner en hos forfatteren Karin Sveen i den selvbiografiske boka *Klassereise* (2001). I dette sitatet har jeg-personen flyttet fra Hamar, der hun hadde snakket en tradisjonell hedmarksdialekt, og inn til Oslo, hvor hun har begynt å studere ved universitetet:

Jeg hadde forlatt mitt sted og befant meg i academia, der en annen språklov gjaldt, loven om det stedløse språket, språket med universell gyldighet. Jeg befant meg på et for meg nytt 'lingvistisk marked', for å bruke Bourdieus term, og på dette marked var det ingen etterspørsel etter mitt språk. Det var gangbar valuta i vaskekjelleren og på gatehjørnet, men ikke 'her'. Løsningen kom ikke den gang til å integrere disse språkøkonomier, men i å adskille dem, og det er ingen tvil om hvilken som måtte tape for at jeg skulle vinne talens bruk tilbake (2001: 212).

Dette er et pregnant eksempel på hvordan varieteter som i utgangspunktet signaliserer geografisk tilhørighet, i dette tilfellet til Hedmarken, kan få en framtreddende *sosial* signalfunksjon – her indeksert med verdier som nokså eksplisitt tilsier sosial lavstatus. Bruk av dialekt kan med andre ord – også i Norge – bli opplevd som en regulær klassemarkør. Dette er riktignok ingen absolutt eller generell verdi ved norske dialekter; ulike varieteter blir tillagt til dels svært ulik symbolsk kapital. Men tradisjonelt har det vært, og er langt på vei fortsatt, nokså store sosiale omkostninger forbundet med å bruke *visse* varieteter i visse sosiale kontekster. Dette gjelder framfor alt dialektene fra det en kan kalle "semi-periferien"; det vil si Østfold, Vestfold og flatbygdene oppover i Akershus, Hedmark og Oppland. Dette fungerer som en slags nærområder til hovedstaden, og språkbrukerne herfra stiller med helt andre språksosiale handikapp enn de som har mer definerte regionale og motkulturelle identiteter å spille på.

Hvilken rolle kan så et standardtalemål sies å spille i de dialektale endringsprosessene som foregår rundt om i landet? Den mekanismen som framfor noen synes å prege disse prosessene, i Norge som ellers i Europa, er det

som gjerne går under navnet *dialektnivellering* (se f.eks. Røynealand 2005: 39 ff., med referanser). Det innebærer at språktrekk som har en mer begrenset geografisk utbredelse, eller som av en eller annen grunn blir oppfattet som utpregete, markerte, avstikkende, har en tendens til å bli erstattet av varianter med et videre regionalt eller nasjonalt bruksområde (for en nærmere konkretisering, se f.eks. Mæhlum 2007a: 48 ff., med referanser til diverse studier, og likeså Røynealand 2009). Dialektnivellering er slik sett en prosess som resulterer i språklig utjamning; språklig homogenisering. Språkbrukerne blir kort sagt mer like hverandre enn det som var tilfellet for en generasjon eller to siden – dels internt innenfor en region eller landsdel, dels nasjonalt.

Det springende punktet her, som altså har bidratt til den omtalte ”fløy”-dannelsen blant norske sosiolingvister, er i hvilken grad og på hvilke måter et overregionalt standardtalemål skal trekkes inn som påvirkningsinstans i disse prosessene. Slik jeg tolker dette bildet, er det nettopp ved å vise til den posisjonen et bokmålsnært, sørøstnorsk talemål har som mental standard og normideal for de aller fleste norsktalende at en best kan forstå disse dialektale endringsprosessene. Dette betyr vel å merke ikke at *enhver* endring i det norske dialektlandskapet kan relateres til denne standarden. Visse utviklinger kan vanskelig tolkes som påvirkning fra en slik størrelse – som for eksempel det mye omtalte sammenfallet mellom *sj-* og *kj-*lydene, eller bruken av subjektsforma *du* i avhengige posisjoner, dokumentert i deler av sørlandsk. Det som like fullt synes å være åpenbart, er at svært mange av de endringene som er beskrevet i norske talemål de siste tiårene, kan forstås som en bevegelse *i retning det standardnære*. Dette betyr at i en rekke tilfeller oppstår det regulære *sammenfall* med det jeg vil omtale som standardformer – som når palatale dentaler tenderer å falle sammen med sine homorgane alveolare varianter; den morfofonologiske vekslingen mellom velar og palatal i bøyningssystemet faller bort; trykkplasseringen i importord blir flyttet fra rotstavelsen til en seinere stavelse; nektingsadverb som *ikkje* eller *itte* tenderer til å bli erstattet av *ikke*; pronomenformer som *me*, *mi* eller *mø* blir lagt vekk til fordel for *vi*, og *je* blir erstattet av *jæi*; eller enstavelsesformer av sterke verb i presens med omlyd blir avløst av tostavelsesformer uten omlyd. I andre tilfeller representerer imidlertid endringene mer en *justering* av lyd- eller formverket, der selve resultatet helst må betraktes som et kompromiss, eller en mellomting, mellom tradisjonelle dialektformer og et overregionalt standardtalemål. En slik tolkning er for eksempel nærliggende når inntrønderske

jamvektsformer som *vårrå*, *våttå*, *fårrå* og *låsså* hos mange tenderer å bli erstattet av de apokoperte variantene *vær*, *vit*, *fær* og *læs*. Disse nye formene er definitivt ikke i samsvar med noe standardtalemål, men det er samtidig vanskelig å ignorere at de iallfall psykologisk og kognitivt betraktet er atskillig nærmere en slik standard enn de tradisjonelle, til dels svært markerte inntrønderske jamvektsinfinitever. En liknende fortolkning kan anvendes på tendensene til avpalatalisering av *n* i trykklett posisjon som kan observeres i sørtrøndersk. De nye variantene *bilan* og *gutan* er klart avvikende i forhold til en standarduttale, samtidig som avpalataliseringen i seg selv kan sies å representere en tilnærming til et standardtalemål. Generelt sett er det en rekke nydannelser som kan forstås nettopp på dette viset – som en form for kompromissvarianter, eller forliksprodukter, mellom tradisjonelle lokale former og et overregionalt standardtalemål.

Hvorvidt en endring kan tolkes som et kompromiss eller ikke, er likevel ikke det mest kontroversielle i studiet av denne typen prosesser. Det som framfor noe har representert det springende punktet i disputtene mellom de to ”fløyene” i norsk sosiolingvistikk de siste årene, er i hvilken grad det virkelig er nødvendig å gå til et overregionalt standardtalemål for å identifisere det primære impulssenteret for talemålsnovasjonene. Spørsmålet er kort sagt om det ikke er mer nærliggende, ja, kanskje både kultursosiologisk og lingvistisk sett mest korrekt, å lokalisere mesteparten av påvirkningen til nærmeste regionsenter – som i tilfellet ovenfor ville vært Trondheim by. Et konkret eksempel på en slik desentralisert, regional fortolkningsramme presenteres i Røssstads artikkel i dette nummer, der språkendringene i Vest-Agder først og fremst blir tolket som påvirkning fra Kristiansand, *ikke* fra et standardtalemål. Det virkelig store problemet i slike avveininger er imidlertid det som Hårstad (i dette nummer) omtaler som ”det isomorfske crux”; det vil si det betydelige formsammenfallet en ofte finner mellom typiske bymålsformer på den ene siden og det som gjerne oppleves som standardformer på den andre. Denne isomorfien gjør det i praksis umulig å avgjøre på noen sikker måte – på grunnlag av formelle lingvistiske kriterier – om novasjoner har sitt opphav i et regionsenter eller i et overregionalt standardtalemål. Her må en med andre ord ta i betraktning noen omkringliggende sosiale, kulturelle, demografiske, politiske rammebetingelser og på et *slikt* grunnlag forsøke å trekke konklusjoner om opphavet til de språklige påvirkningsmekanismene. Det følgende er en fortolkning som nettopp representerer et forsøk på en slik integrert *sosio*-lingvistisk logikk:

Innenfor denne fortolkningsrammen er den *primære* påvirkningsinstansen i de pågående nivelleringsprosessene et sørøstnorsk bokmålsnært talemål; et talemål som gjennom et sett av sosiopolitiske prosesser de siste to-tre hundreårene har oppnådd en posisjon som en prestisjefull, autoritativ varietet med potensiell normativ kraft for *hele* det norske språksamfunnet. I kraft av sin posisjon som et nasjonalt, ukodifisert standardtalemål fungerer denne varieteten som et landsdekkende språklig "overrislingsanlegg". De konkrete *effektene* av denne overrislingen er likevel langt fra identiske overalt. Én ting er her åpenbare lokale forskjeller når det gjelder generell sosiokulturell og historisk bevissthet og identitetsopplevelse, noe som kan gi radikalt forskjellige grader av "resistens" overfor impulser utenfra. Minst like viktig for selve resultatet av overrislingen er imidlertid det som kan kalles det lingvistiske "jordsmonnet"; altså de språkstrukturelle egenkapene som særkjenner varietetene innenfor én landsdel fra en annen. Effekten av impulser fra et sørøstnorsk, bokmålsnært talemål blir normalt en ganske annen i Trøndelag sammenliknet med Sørlandet eller Vestlandet. Og ikke minst viktig – sjelden eller aldri vil slik påvirkning gi som resultat et talemål som er *identisk* med selve påvirkningskilden. Til dét er som regel den lingvistiske avstanden til et bokmålsnært sørøstnorsk rett og slett for stor; det gjelder ikke minst prosodisk og fonetisk (se f.eks. studier som Haugen 1998, Hernes 2006, Hårstad 2004, Solheim 2006, Sølvberg 1998, Vold Ulset 2002). Resultatet av nivelleringsprosessene i disse tilfellene er altså fortsatt talemål som uten tvil må karakteriseres som henholdsvis vestnorske eller trønderske. Når derimot overrislingen er tilstrekkelig intens over enkelte østlandske områder, der den tradisjonelle dialekten normalt ligger nærmere standardtalemålet lingvistisk sett, vil resultatet av påvirkningen kunne bli mer eller mindre identisk med selve påvirkningskilden. I slike tilfeller kan en eventuelt velge å omtale utviklingen som regulær "avdialektifisering" (se f.eks. studier som Bakås 1998, Langli 2002).

I disse prosessene har dermed ikke ulike regionale sentra, som Trondheim eller Kristiansand, noen *selvstendig* rolle som språklige påvirkningsinstanser innenfor en større region. Det er likevel grunn til å opprettholde forestillingen om noen relative "gravitasjonskrefter" i disse påvirkningsprosessene, på den måten at en by normalt ligger foran sitt omland når det gjelder selve graden av endring og novasjoner. Slik sett er det lite trolig at gitte standardformer ville komme i allmenn bruk ute i distriktene *uten at* de samme formene allerede var utbredt i talemålet i nærmeste urbane senter. På den måten kan en si at byen – i kraft av sin posi-

sjon som et sosiokulturelt og administrativt sentrum, og dermed også som generelt ledende i adopteringen av novasjoner – fungerer som en direkte eller indirekte *reguleringsinstans* overfor et større omland. Det betyr for eksempel at verken i Trondheim eller Kristiansand fungerer bymålet som noe selvstendig regionalt normideal for de pågående nivelleringsprosessene i henholdsvis trøndelags- og sørlandsregionen. Derimot er det altså gode grunner for å tenke at omfanget av den innflytelsen som den overregionale standarden har oppnådd i disse større regionale sentrene, vil kunne fungere som en imaginær grense for hvor langt det er sosialt ”tilrådelig” å gå for språkbrukere bosatt andre steder i den aktuelle regionen.

En prinsipiell konsekvens av dette resonnementet er dermed at termen ”standardisering” trolig er den mest presise betegnelsen på det meste av det som foregår av dialektnivellering i Norge. Standardisering er da nærmere bestemt uttrykk for selve *prosessen*, mens derimot ”regionalisering” er betegnende for de ulike *resultatene* av prosessen; altså slik standardiseringen kommer til uttrykk innenfor de respektive regionene.

6 Geografi, teori – og ikke minst ideologi

Det spørsmålet som ufravikelig melder seg hver gang standardproblematikken aktualiseres i Norge, er hvordan lingvister – for eksempel sosiolingvister – som arbeider med noenlunde samme materie, kan ha så fundamentalt ulikt syn når det gjelder dette temaet. For det er altså slik at for enkelte er det utenkelig, ja, direkte uakseptabelt å operere med eksistensen av et norsk standardtalemål; jf. for eksempel følgende sitat hentet fra Akselberg (2002: 42): ”Det er truleg dei færreste nordmennene som har ei mental førestilling om at det finst ein ’landsgyldig’ standarddialekt, og som meiner at ein slik standard er identisk med ei sentral-austnorsk talemålsnorm eller ein varietet av Oslo-målet”. Andre, slik som Sandøy (f.eks. 2000, 2004, 2005, samt bidraget i dette nummer), innser riktignok at en kan snakke om standardtalemål også i Norge, men forsøker samtidig å vise at det ikke er noen nødvendig identitet mellom ”standard” og ”prestisje”. Framfor alt forsøker han å dokumentere at det er *andre* forhold enn impulsene fra en slik overregional standard som influerer på talemålsutviklingen rundt om i landet. I stedet legger han stor vekt på de såkalte ”horisontale” kreftene i talemålsutviklingen, det vil si påvirkning fra nabo-dialekter og innflytelse fra et regionalt sentrum. Og i tillegg framhever han betydningen av det som ofte omtales som ”indre krefter” i språkutviklingen, ikke minst ”grammatisk forenkling”.

Problematikken om hvorvidt vi har eller ikke har et standardtalemål, er i realiteten essensielt for en rekke sosiolingvistiske temaer, og gang på gang viser det seg hvordan den enkelte forskers prinsipielle oppfatning av nettopp dette spørsmålet er *helt* avgjørende for mange av de fortolkningene vedkommende gjør i sine egne vitenskapelige studier. La meg derfor her avslutningsvis bedrive litt eksegesi på noen av mine meningsmotstandere, og slik forsøke å kaste lys over iallfall noe av bakgrunnen for det som altså framstår som en klar fløydannelse blant norske sosiolingvister. Det er framfor alt tre faktorer jeg her vil framheve; stikkordmessig kan de formuleres som: *Geografi, teori og ideologi*.

For det første er det ikke utenkelig at noe – men vel å merke bare noe – av bakgrunnen for den prinsipielle uenigheten som kommer til uttrykk, ligger i *hvor* den enkelte forsker geografisk sett har utført sine studier. For eksempel har både Sandøy og Akselberg for en stor del konsentrert seg om utviklingen av vestnorske talemål. Og all den stund resultatene av dialektnivelleringen i denne delen av landet *ikke* blir talemålsvarieteter som på noe som helst vis kan kalles standard østnorske, ja, så framstår det muligens også som mer nærliggende å så tvil om en slik varietets overregionale påvirkningspotensiale – eventuelt fornekte selve eksistensen av en slik varietet.

Mitt andre punkt her, det teoretiske, er trolig av større betydning. La meg da ta utgangspunkt i særlig Helge Sandøys erkjennelsesteoretiske tilnærming til talemålsutviklingen i Norge (jf. de tidligere omtalte publikasjonene av Sandøy, inkludert artikkelen i dette nummer). Sandøy er en grundig empiriker og systematiker, og viktige ingredienser i hans analyse og argumentasjon er ulike former for *operasjonalisering*, *faktoranalyse* og *matrisetesting*. Når en "gjenstand" gjøres målbar og testbar gjennom slike prosedyrer, er det imidlertid en overhengende risiko for å havne ut i det som gjerne omtales som reduksjonisme. Det innebærer her faren for at den aktuelle gjenstanden rett og slett mister noen av sine grunnleggende egenskaper; egenskaper som kanskje er konstituerende for den totaliteten som denne gjenstanden representerer – altså i språkbrukernes egen forestillingsverden. Og nettopp dette framstår som en potensiell svakhet med Sandøys teoretiske og metodiske tilnærmingssmåte – at visse mer overordnede fenomenologiske dimensjoner rett og slett faller ut, eller "trylles" vekk, og slik blir et offer på operasjonaliseringens alter.

Det som kanskje likevel er den aller viktigste bakgrunnen for den omtalte fløydannelsen blant norske sosiolingvister, har sammenheng med

bestemte ideologiske betraktninger. Med ”ideologi” mener jeg her et overordnet tankesett om hvordan det norske samfunnet er, eller framfor alt *bør* være. Noe av problemet i dette tilfellet ligger, slik jeg ser det, at ”bør” har en tendens til å bli gjort mer eller mindre identisk med ”er” (se også Vikørs artikkel i dette nummer). Ankepunktet mitt er rett og slett at enkelte norske (sosio)lingvister har latt sitt overordnede syn på hvordan det norske språksamfunnet ideelt sett *burde* se ut og fungere, influere på den vitenskapelige forståelsen og de tolkningene de gjør av fenomener innenfor dette fellesskapet. La meg i den forbindelse sitere Inge Lise Pedersen (1999: 36), som med sitt syntetiserende utenfra- og innenforperspektiv på norske språkforhold har uttalt følgende:

Udefra sett kunne man fristes til at spørge om regionalisering blot er en mere politisk korrekt betegnelse for standardisering (forstået som proces), eller om en fase af standardiseringsprocessen. [...] norsk *national* identitet [har] på sæt og vis [...] været båret af en lokal historisk bevidshed, og det har ikke været et standardsprog men de lokale dialekter der har repræsenteret den nationale kontinuitet.

Det er med andre ord overhengende mulig, eller til og med sannsynlig, at det er gitte ideologiske betraktninger som slik har ”forledet” en god del norske lingvister til å iaktta talemålssituasjonen med et helt bestemt blikk, og at de derfor i varierende grad har vært plaget av – for å referere til en tidligere karakteristikkk av fenomenet – en ”blind flekk i sitt lingvistiske øye” (etter Mæhlum 2007b: 238).

7 Bevisbyrden

Det er altså lite som tyder på at vi står overfor noe snarlig ”forlik” mellom de to fløyene i norsk standardtalemålsdebatt. Både det vitenskapsteoretiske og det ideologiske skisma som preger disse diskusjonene, indikerer nok at vi fortsatt kommer til å være enige om at vi på dette området er grunnleggende uenige. Samtidig foregår det stadige bevegelser mellom partene – ikke minst på den måten at en iallfall synes å bli mer og mer klar over hva en i realiteten er uenig om. Og kanskje kan det hele i siste instans kokes ned til følgende, riktignok temmelig åpne spørsmål: Hvor *normal* – eller *unormal* – er i realiteten den norske språksituasjonen, internasjonalt betraktet? Byrden med å dokumentere, og slik sett ”bevise”, det ene eller det andre synspunktet ligger her på begge parter.

Litteratur

- Akselberg, Gunnstein 2002: Talespråkleg regionalisering i Noreg – Keisarens nye klede? *Nordica Bergensia* 28, 35–59.
- Auer, Peter 2005: Europe's sociolinguistic unity, or: A typology of European dialect/standard constellations. Delbecque, Nicole et al. (red.): *Perspectives on Variation*. Berlin: de Gruyter, 7–42.
- Austlid, Elin 1965: *Innflytternes språkproblemer i Oslo*. Upublisert hovedfagsavhandling, Universitetet i Oslo.
- Bakås, Marie 1998: *Urbanisering, modernitet og dialekt*. Upublisert hovedfagsavhandling, Universitetet i Trondheim.
- Haugen, Einar 1966/1972: Dialect, language, nation. *The Ecology of Language. Essays by Einar Haugen*. Selected and introduced by A.S. Dil (1972). Stanford: Stanford University Press, 237–254.
- Haugen, Ragnhild 1998: *Variasjon og endring i sogndalsdialekten* (=Målbryting nr. 1). Universitetet i Bergen.
- Hernes, Reidun 2006: *Talemål i endring? Ein longitudinell studie av talemålsutvikling og språkleg røyndomsoppfatning hjå ungdomar i Os*. Avhandling for graden doctor artium, Universitetet i Bergen.
- Hårstad, Stian 2004: "Ikke så typisk trøndersk". *En sociolingvistisk studie av ungdoms talemål i Oppdal*. Upublisert hovedfagsavhandling, Universitetet i Trondheim.
- Hårstad, Stian 2009: "Kommer ikke alt godt fra oven? Et forsøk på å se utviklingstrekk i trønderske talemål i et standardiseringsperspektiv". *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 27, 133–143.
- Kristiansen, Tore 2009: Har Norge et standardtalemål? – Set i dansk sociolingvistisk perspektiv. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 27, 79–95.
- Langli, Henriette 2002: *Fra lokalmiljø til storsamfunn. En sociolingvistisk studie av talemålsutviklingen i Vang ved Hamar*. Upublisert hovedfagsavhandling, Universitetet i Trondheim.
- Mesthrie, Rajend et al. 2000: *Introducing Sociolinguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Milroy, James & L. Milroy 1985: *Authority in Language. Investigating Standard English*. New York: Routledge.
- Mugglestone, Lynda 1997: 'Talking Proper'. *The Rise of Accent as Social Symbol*. Oxford: Clarendon Press.
- Mæhlum, Brit 1986: *Språklige variasjonsmønstre hos innflyttere i Oslo*. Oslo: Novus.
- Mæhlum, Brit 2007a: *Konfrontasjoner. Når språk møtes*. Oslo: Novus.

- Mæhlum, Brit 2007b: Rune Røstad: Språkoppfatningar og språkendring. Dr.art.-disputas ved Høgskolen i Agder, 11. februar 2006. Annen-opponent professor Brit Mæhlum, Universitetet i Trondheim (NTNU). *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 25, 233–247.
- Pedersen, Inge Lise 1999: Hvornår er en kode ikke længere den samme kode – og hvem afgør det?. *Målbryting* nr. 2, 18–38.
- Pedersen, Inge Lise 2005: Processes of standardisation in Scandinavia. Auer, Peter, Frans Hinsken & Paul Kerswill (red.) *Dialect Change. Convergence and Divergence in European Languages*. Cambridge: Cambridge University Press, 171–195.
- Røstad, Rune 2009: Den vanskelege empirien: egdske endringar og mange moglegheter. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 27, 121–132.
- Røynealand, Unn 1994: *Når bygdemål møter bymål – ein individsentrert eksempelstudie av fire sunnmøringar i Oslo*. Upublisert hovedfagsavhandling, Universitetet i Oslo.
- Røynealand, Unn 2003: Språk og dialekt. Kapittel 1 i Brit Mæhlum, Gunnstein Akselberg, Unn Røynealand & Helge Sandøy *Språkmøte. Innføring i sociolingvistik*. Oslo: Cappelen Akademisk, 13–31.
- Røynealand, Unn 2005: *Dialektnivellering, ungdom og identitet. Ein komparativ studie av språkleg variasjon og endring i to tilgrensande dialektområde, Røros og Tynset*. Acta Humaniora, Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo.
- Røynealand, Unn 2009: Dialects in Norway: catching up with the rest of Europe?. *International Journal of the Sociology of Language* 196 & 197, 7–30.
- Sandøy, Helge 2000: Utviklingslinjer i moderne norske dialektar. *Folkemålsstudier* 39, 345–384.
- Sandøy, Helge 2004: Types of society and language change in the Nordic countries. Gunnarsson, Britt-Louise et al. (eds.) *Language Variation in Europe. Papers from ICLaVE 2*. Uppsala: Department of Scandinavian Languages Uppsala University, 53–76.
- Sandøy, Helge 2005: Standardspråk og dialektendring. Melander, Björn et al. (red.) *Språk i tid. Studier tillägnade Mats Thelander på 60-årsdagen*. Uppsala universitet: Institutionen för nordiska språk, Skrifter nr. 67, 71–80.
- Sandøy, Helge 2009: Standardtalemål? Ja, men...!. Ein definisjon og ei drøfting av begrepet. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 27, 27–48.
- Solheim, Randi 2006: *Språket i smeltegryta. Sociolingvistiske utviklings-*

- liner i industrisamfunnet Høyanger*. Dr.art.-avhandling, Universitetet i Trondheim.
- Språklig Samling* 1984/2. Temanummer: *På leit etter normaltalemålet*.
- Strømsodd, Svein Arne 1979: *Dialektholdninger blant folk i to bydeler i Oslo*. Upublisert hovedfagsavhandling, Universitetet i Oslo.
- Sveen, Karin 2001: *Klassereise. Et livshistorisk essay*. Oslo: Forlaget Oktober.
- Swann, Joan et al. 2004: *A Dictionary of Sociolinguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Sølvberg, Ola 1998: *Endringer i Førde-dialekten*. Upublisert hovedfagsavhandling, Universitetet i Oslo.
- Thelander, Mats 2009: Svenskt standardspråk som begrepp och fenomen. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 27, 179–199.
- Thompson, John B. 1991: Editor's Introduction. Pierre Bourdieu *Language & Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press, 1–31.
- Vikør, Lars S. 1984: Språkrådet og talemålet. *Språklig Samling* nr. 2, 12–15.
- Vikør, Lars S. 2009: Begrepet standardtalemål – forsøk på ei opprydding. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 27, 49–65.
- Vold Ulset, Kari Anne 2002: *Språklig regionalisering i Trøndelag? En studie av ungdommers talemål i nedre Melhus*. Upublisert hovedfagsavhandling, Universitetet i Trondheim.

Summary

The aim of the present contribution is to argue against a persistent idea among Norwegian linguists – the myth that there is no spoken standard in Norway. After some introductory remarks about the somewhat fuzzy concept “spoken standard”, the article tries to demonstrate how both “strong” empirical facts and more unstructured phenomenological indices point in the same direction: there *is* a variety which has achieved a unique position in the Norwegian speech community, and the time has now come to give this entity its proper name: standard spoken Norwegian.

Brit Mæhlum

Universitetet i Trondheim
Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap
NO-7491 Trondheim
brit.maehlum@hf.ntnu.no

Standardtalemål? Ja, men ...!

Ein definisjon og ei drøfting av begrepet

Av *Helge Sandøy*

Artikkelen diskuterer grundig enkeltkriterium som har vore aktuelle å bruke for å definere eit standardtalemål. Det blir argumentert for å bruke 'fellespråk' og 'kodeskifte' som kriterium, for på den måten kan 'autorisasjon', 'beskriving', 'prestisje', 'samsvar med skriftmål' og 'retning i talemålsendingane' vere uavhengige faktorar som det kan vere fruktbart å undersøkje empirisk i forhold til eit standardtalemål. Ryddig omgang med desse begrepa kan gjere det muleg å undersøkje f.eks. om eit standardspråk kan påverke prestisjeoppfatningane i samfunnet. Til slutt blir det vist at talemålsendingane i Norge i liten grad er påverka av prestisjespråket.

1 Kulturell teleologi?

Me er nok einige om mangt i den konkrete beskrivinga av den norske språksituasjonen, men ikkje når me skal ta i bruk den nye termen standardspråk. Det viktige no er å drøfte korleis me kan gje begrepet standardspråk ein fruktbar definisjon, slik at me blir i stand til å seie og å finne ut noko interessant med det.

Denne termen kjem i tillegg til mange andre i same feltet. I faget vårt står me svært ofte i den situasjonen at me har både for mange termar og for mange begrep. Dét kan forvirre når me skal drøfte. Strengt teke bør me ikkje innføre nye begrep viss dei ikkje blir skilt klårt frå andre. Her kan det altså vere bruk for barberkniven hans William of Ockham for å unngå teoretisk forvirring. Det vil seie at me bør rydde bort unødvendige begrep, slike som ikkje har eit sjølvstendig innhald. Når somme slår fast at me har eit standardtalemål i Norge, hevdar dei i mi tolking og min begrepsbruk at me har ein *prestisjedialekt* i Norge. Det har me hatt i fleire hundre år – og ingenting

nytt er dermed påvist. Hadde dei brukt nettopp begrepet prestisjedialekt (eller prestisjevarietet), hadde me lettare kunna funne ut kvar me eventuelt er ueinige. Med å la dei to termane bety det same skaper ein forvirring og avgrensar forskingsspørsmåla som me kan stille.

Største interessa for standard-begrepet har dreia seg om skriftspråket, og der er begrepsbruken litt ryddigare. Der betyr standardspråk oftast ‘vedteken fellesnorm’, og det er blitt laga fleire bøker den siste generasjonen som tek opp den historiske prosessen fram til ei slik fellesnorm i ymse land. Denne prosessen er blitt kalla *standardisering*, og det vanlege er at firetrinnsmodellen hans Einar Haugen (1966 og 1969) er blitt brukt som beskrivingsmodell. Når ein så drøftar talemålet, er det ei grei begrepsutleiing å seie at standardtalemål er den talte versjonen av det skrivne standardmålet. Då har me to standardtalemål i Norge, altså talt bokmål og talt nynorsk. Så enkelt. Men det kan drøftast grundigare enn dette.

Det er vanskeleg å unngå innslag av kulturideologi i standardspråksteoriane. Ein av dei første som brukte begrepet standardspråk, var Otto Jespersen i 1925, og for han var det identisk med ein historisk-kulturell vokster i menneskehistoria:

The greatest and most important phenomenon of the evolution of language in historic times has been the springing up of the great national common languages – Greek, French, English, German, etc. – the “standard” languages which have driven out, or are on the way to drive out, the local dialects. (Jespersen 1925: 45.)

Dette er altså sjølve evolusjonen. Det er ikkje rart at andre har kalla standardspråket for *kulturspråket* (jf. f.eks. Heinz Kloss 1978 om *germanische Kultursprachen*) og impliserer at det er vegen fram mot høgare mål for menneska.

Ana Deumert & Wim Vandenbussche (2003: 1) har kommentert at den fokuseringa som kom med modellen etter Einar Haugen, er så *teleologisk* at språkforskarane ikkje har greidd å fange inn det som skjer i nyare tid av *avstandardisering*. Avstandardisering er eit fenomen dei meiner å sjå i tida etter 1950 i fleire språksamfunn (2003: 10). Deumert & Vandenbussche er dessutan opptekne av ein synsmåte frå Charles Ferguson (1988: 121) om at språkhistoria kan gå som ein pendel mellom standardisering og differensiering, som dei kallar det.

Dette siste poenget er viktig å ta med seg, for skal det vere muleg å beskrive og analysere all variasjonen som finst i dei ymse språksamfunna, må me spisse begrepa.

2 Teoretiske premisser: Tre innfallsvinklar

Me skal nedafor skilje mellom innfallsvinklar som me kunne kalle *struk-
turlingvistisk*, *språksosiologisk* og *sosiolingvistisk*.

I. Strukturlingvistisk. Når me snakkar om eit standardspråk, refererer me til ein bestemt språkvarietet. Då må me i utgangspunktet kunne beskrive denne varieteten presist *strukturelingvistisk*, dvs. at det må finnast ein klår konvergens i språkbruken som representerer eit nokså homogent språkssystem, eller eit sett av samhøyrande variantar (Sandøy 1996: 99). Denne varieteten kan etterpå koplust til uavhengige eigenskapar i dei hine to faglege domena. Det er ikkje haldbart å la referansen vere så vag at det ikkje er klårt om standardtalemålet skal omfatte eit så sentralt drag som f.eks. tjukk l, eit visst mønster for trykkplassering og a-ending (jf. Mæhlum 2007: 45). Slik vagheit gjer det uråd å overprøve framsette påstandar, for beskrivinga kan femne om ulike varietetar – som endåtil kan vere objekt for heilt ulike holdningar. ”Hu kasta boka mi utfor ei bru” og ”Hun kastet min bok (boken min) utfor en bro” er heilt ulike varietetar av norsk.

II. Språksosiologisk. Her ser ein etter andre eigenskapar og brukar andre typar data. Ein undersøker korleis folk oppfattar den språklege verda, dvs. kva førestillingar og holdningar dei har til språk rundt seg. (Førestillingar og holdningar kan samlast under termen oppfatningar.) Når me elisiterer førestillingsdata, kan me f.eks. anten

- a) ta utgangspunkt i dei strukturlingvistisk definerte språkvarietetane og prøve å finne ut korleis folk oppfattar dei og reagerer på dei, eller
- b) starte med begrepa som folk har, slik folkelingvistikken gjer, og så sjå kva desse begrepa har som tilsvar i lingvistisk definerte språkvarietetar.

Dette området kan me seie ligg innafor det sosiologiske, særleg det som kultursosiologien i dag er oppteken av, dvs. korleis menneska orienterer seg i kulturen, og korleis dei konstruerer verda si. Når emnet er språk, er det tale om *språksosiologi* – som er noko anna enn sosiolingvistik. Det kan vere nyttig med ein grenseingang mellom dei to disiplinane. Eg skal heretter omtale dette området som *førestillingar* eller *førestillingsverda*.

III. Sosiolingvistikken er interessert i kva funksjon dei strukturlingvistisk definerte varietetane og variantane har i den faktiske språkbruken åt folk.

Då hentar me ikkje dataa våre frå førestillingsverda. Her er me tilbake i språkbruksverda, men me har eit anna perspektiv enn ved den reine strukturanalysen. No leitar me etter sosiale mønster i bruksvariasjonen, uavhengig av om denne variasjonen skal beskrivast som del av ein og same varietet eller av to ulike varietetar. (Det siste vil strukturlingvisten vere oppteken av.)

Resultat i denne disiplinen kan samanliknast med resultat frå førestillingsområdet, og samsvar eller ikkje-samsvar gjev utgangspunkt for interessante innsikter. Skal me finne ut nærare korleis desse tre perspektiva heng saman, må me i utgangspunktet skilje klårt mellom dei. Dei mest sentrale spørsmåla i vår samanheng gjeld kva som påverkar kva, korleis og kor mykje, f.eks.

a. førestillingar $\rightarrow$ *b. språkbruk*, eller
b. språkbruk $\rightarrow$ *a. førestillingar*.

Skal ein undersøke empirisk slike spørsmål, er det ein fundamental regel at ein må unngå å dra b inn i definisjonen av a, for då har ein lagt til rette for svaret.

3 Korleis skal me definere standardtalemål?

Når ein går til faglitteraturen, er det ikkje lett å finne den eintydige, klare definisjonen på standardtalemål. Sjølv der ein ventar å finne slikt, er det ofte ikkje skilt klårt mellom eit definisjonskriterium og andre drag som prinsipielt bør behandlast som uavhengige i ein analyse der ein ser etter årsaker og følgjer. For eksempel er det nokså vanleg å vise til historia når ein skal definere, og då er det den europeiske som blir projisert ut til det universelle. Det kjem i tillegg til tendensen til å projisere samtidsbegrepa våre inn i fortida. Ei god og ryddig teoretisk drøfting er artikkelen hans Ulrich Ammon i *Sociolinguistics* (2004), men han er heller ikkje 100 % ryddig på å skilje synkroni og diakroni. Nærast det kjem me i *A Dictionary of Sociolinguistics* av Swann o.fl. (2004), som me skal komme tilbake til.

Nedafor skal eg gå igjennom nokre eigenskapar som kan koplast til standardspråksbegrepet, men ikkje alle av dei bør å vere del av begrepet. Ved å definere begrepet presist kan mange forskingsspørsmål utviklast til empiriske granskingsoppgåver, for me kan finne ut kva som heng saman og korleis, og ein unngår sirkulære drøftingar.

A. Autorisasjon

Dette blir òg gjerne omtalt som *kodifisering* eller *fastsetting*. Det siste treng ikkje vere anna enn uformell konsensus eller fastsetting gjennomført ved kulturell dominans.

Standardmålet kan vere rettferdiggjort med praktiske formål eller med politiske siktemål, f.eks. med at det skal markere politisk einskap og kulturelt hegemoni. Det har skjedd ved diverse kulturinngrep, eller *ritualiseringar*, som Deumert & Vandenbussche (2003) kallar det. Men måten kodifiseringa kan skje på, er eit tema for seg sjølv. Det er neppe tenleg å gjere autorisasjon til kriterium for begrepet vårt, for normer kan fungere utan formell autorisasjon. Nettopp dét er maktpolitisk interessant, og ei språkpolitisk beskriving av dette kan skifte frå land til land. Ser ein på den historiske prosessen, kan konkurransen om offentleg autorisasjon nettopp vere eit tema. Difor stengjer me oss ute frå eit interessant undersøkingsfelt med å ta dét med som kriterium i definisjonen.

Det blir ofte understreka at me *ikkje* har noko vedteke eller fastsett standardtalemål i Norge. Men det er for absolutt å seie noko slikt. Viktigast er det at NRK har hatt og har språknormer. Dei er beskrivne i ei rad skriftlege råd og rettleiingar frå språkkonsulentane i institusjonen; for nynorsk er dei blitt framstilt og publisert i konsentrert form av Olav Midttun (1960), Sylfest Lomheim (1994) og Helge Sandøy (1998a, 1998b), og for bokmål av Finn-Erik Vinje (1980). Dessutan har dei overordna hovudprinsippa vore vedtektene på høgste NRK-hald i form av språkreglar, og språkkonsulentane har formidla innhaldet ”svart på kvitt” i ein intern språkpublikasjon. I 2002 vedtok Norsk språkråd ”Råd om uttale”, som òg er eit slikt regelsett. Desse reglane er svært like dei som blir praktisert i NRK. Skulle autorisasjon vore eit kriterium, måtte NRK-nynorsk og NRK-bokmål tilfredsstilt kriteriet. Det er mangt i dei offentlege språknormene våre som er mindre vedteke enn dette.

Det har forundra meg når eg har lese at ”sørøstnorsk, bokmålsnært talemål ... er den ofte foretrukne, eller endatil påbudte ... varieteten innenfor riksdekkende radio og fjernsyn, i høyere utdanning og i offentligheten mer generelt” (Mæhlum 2007: 46). Dette er så gale og feil som det kan bli både om etermedia og offentlegheita meir generelt. Reglane i NRK, som det nok er tale om her, seier presist ifrå om at det er ønskjeleg at medarbeidarane byggjer det standardiserte talemålet sitt på sin eigen dialekt. Det er jo nettopp det som har vore ideologien og praksisen i NRK, og dermed har NRK vore med og motarbeidd idealet om søraustnorsk standardfonologi. I fag-

skriftet *Motskrift* blir resonnementet om samanfall mellom søraustnorsk og bokmålsk standardtalemål ført vidare på denne måten: Det representerer praksisen ”i de sendingene som uten tvil er de mest prestisjetunge og autoritative – nemlig nyhetssendingene” (Melby 2007: 57). Ja, men det siste er interessant på den måten at nettopp der har instruksjonen om regionalfarga standardtale vore tydelegast. Denne prestisjen og dette autoritative har altså tent nettopp til å motverke at austlandsk skal representere nokon standardfonologi.

B. *Beskriving av standard*

Kan hende er det òg nyttig å differensiere mellom *autorisere* og *beskrive*. Ein kan f.eks. ikkje oversjå at det er laga ei *Norsk uttaleordbok* (Berulfsen 1969), sjølv om ho ikkje støttar seg på noko vedtak. Mange andre ordbøker har òg uttaleopplysningar som brukarane utnyttar som rettleiing. Me har altså beskriving utan autorisasjon. Det motsette kan òg vere tilfellet, for den første presise rettskrivingsnorma for dansk (som òg gjaldt i Norge) frå 1775 hadde jo berre referanse til ein tekst, nemleg Ove Mallings bok om *Store og gode Handler af Danske, Norske og Holstenere* (1777).

Det me no har nemnt (A og B), er to faktorar som kan ha innverknad på språkleg praksis. Dei er begge ”social forces”, som både Ammon (2004) og andre prøver å framstille. Desse kreftene bør undersøkjast uavhengig av kvarandre og uavhengig av standardspråket, men i forhold til standardspråket.

C. *Prestisje*

Det er svært viktig å ikkje blande prestisje inn som kriterium for standardmål eller standardtalemål. Noko av det mest sentrale i det sosiolingvistiske spelet er nettopp å få grep om konflikthar og samspel mellom prestisje og standard. I den historiske prosessen kan prestisje vere utgangspunktet for at ein varietet oppnår standardposisjon, men standardposisjon kan òg vere utgangspunkt for at ein varietet får auka prestisje. Dette kan me ikkje avsløre utan at begrepa er skilt frå kvarandre.

Den nye teljemåten er eit godt eksempel på at eit autorisert språkdrag i ei standardtalenorm vinn fram trass i at prestisjespråket i Norge ikkje hadde draget. Ja, grupperingane bak prestisjevarietetet, altså riksmålsfolket, har vore ivrigaste motstandarane. Men i løpet av 1990-talet blei den nye teljemåten folkelege slik at dei fleste nordmenn no har gått over til å bruke begge teljemåtane (Lauritsen 1995).

Det er elles ikkje noko problem å framstille historia om det bokmålske standardspråket på 1900-talet som ein stegvis retrett for det gamle prestisjesproget og ein frammarsj for drag frå folkemålet, som i utgangspunktet mangla prestisje. Eg skal ikkje bruke tid på detaljane, for poenget vårt er igjen at ein analyse av dette nettopp føreset at me skil begrepa standard og prestisje frå kvarandre.

Eg er ikkje den første som legg vekt på å skilje standard og prestisje. I den sosiolingvistiske ordboka åt Swann o.a. (2004) ser me at prestisje er halde utafør; Ammon (2004) er presis på at prestisje er uavhengig og kan historisk sett vere ei sosial *årsak* bak kva varietet som blir valt som grunnlag for ein standard, men prestisje kan også vere ei *følgje* av at noko er ein standard.

D. Avspegle skriftmål

Ein fast gjengangar i framstillingar av standardtalemål er at det kjem som eit tillegg til ein skriftleg standard. Dette gjeld òg i den framifrå artikkelen åt Ulrich Ammon (2004). Men det kan jo tenkjast at me her har lagt ei europeisk historie inn i allmennbegrepet. Ideelt sett burde me kunne definere standardspråk uavhengig av talt eller skrive medium, for dermed blir me i stand til å sjå om det er ein nødvendig samanheng mellom dei to. Me kan nemleg på den måten stille spørsmål om det finst standardtalemål i samfunn utan skriftmål. Det kunne då vore interessant å stille spørsmål f.eks. om korleis ein namdaling og ein setesdøl eller jyde mest truleg snakka når dei treftest på 1500- eller 1600-talet, då dialektsplittinga var blitt så stor at det kunne vere kommunikasjonsproblem. Desse folka kunne ikkje å lese eller skrive. Ikkje hadde dei skriftstandard å ty til (og kanskje heller ikkje eit prestisjespråk). Kva *strategi* valte folk då? Slike møte var vanlege, for det fanst eit militære, og det var utbreidd handel og sjøfart.

E. Kodeskifte

Då har me skrella av så mange lause assosiasjonar til standardspråk at me kan nærme oss ein minimumsdefinisjon. Me kan sitere definisjonen av *standard language / variety* i *A dictionary of Sociolinguistics* (Swann o.a. 2004):

A standard language is usually identified as a relatively uniform variety of a language which does not show regional variation, and which is used in a wide range of communicative functions.

Første delen i denne setninga om ”relatively uniform variety” er litt redundant, for ‘variety’ inneber nettopp det. Me står eigentleg att med to kriterium: ‘ingen

regional variasjon' og 'eit vidt spekter av kommunikasjonsfunksjonar'. Det første viser til data som må analyserast *språkstrukturelt* i tillegg til *geografisk*. Viktigast i definisjonen er dei *sosiolingvistiske* kommunikasjonsfunksjonane, som er nemnt i definisjonen. Innebygd i dette er då at dialektar har færre funksjonar, standardspråket fleire. Det vil seie at det må finnast eit mønster for at dialektbrukarar går over til standard i ein del kommunikasjonssituasjonar.

Definisjonen i Swann o.a. (2004) føyer til nokre eksempel i parentes: "(e.g. official language, medium of instruction, literary language, scientific language, etc.)". Alt dette blir berre *eksempel* på kva som kan vere kommunikasjonsfunksjonane, ingen er nødvendige generelt sett. Nettopp Norge kan nok vise unntak på alle enkeltfunksjonane. Men poenget er at det finst ein tendens eller eit mønster – i Norge òg.

Den mest presise definisjonen er då noko i denne leia på norsk:

Eit standardspråk er ein språkvarietet som det er eit mønster for at folk går over til i visse kommunikasjonsfunksjonar.

Dermed har me landa på diglossisk *kodeskifte* som det nødvendige sosiolingvistiske kriteriet. ("Diglossisk" står her for å hindre samanblanding med *kodeskifte* i tilfelle der det gjeld skifte på berre frasenivå.) Viss det ikkje er tale om eit mønster for kodeskifte for nokon, har me ikkje med standardspråk å gjere. Det vil seie at talt bokmål er ikkje eit standardtalemål som følgje av at ein del nordmenn går rundt og snakkar eit svært bokmålsnært talemål heile livet sitt, for dét språket kan me beskrive som dialekt (eventuelt morsmål eller førstespråk). Ein varietet kan ikkje kallast 'standardtalemål' før det er eit mønster for at andre tek han i bruk i visse kommunikasjonsfunksjonar.

Med denne reduserte definisjonen vår har me òg rydda unna slike fenomen som at ein del individ forandrar talemålet sitt – altså forandrar idiolekten sin – i alle kommunikasjonssituasjonar. Det kan jo skje i retning av alle varietetar.

Standardtalemål føreset dermed eit mønster for bidialektalitet. Men mønsteret treng ikkje vere så gjennomført at det er naturleg å kalle samfunnet for diglossisk, der alle skiftar etter høg- og låg-situasjonar. Det er f.eks. ikkje naturleg å kalle Norge diglossisk, og mindre no enn før.

F. Fellesspråk

Me har likevel no gått eitt steg for langt i å redusere definisjonen, for det er ein del kodeskifte som er reint stilistiske. Kaffidirektør Herman Friele kan snakke både finbergensk og gatebergensk, og slike tilfelle finst det nok ein del av i større byar. Slike personar gjennomfører eit stilbyte som gjerne kan følgje samtaleemnet eller formidle ei holdning eller stemning hos talaren uavhengig av kommunikasjonssituasjonen. Det er neppe tenleg å inkludere dette i standard-spørsmålet, for her ville då begge sosiolektane bli standardtalemål.

Me såg at Swann o.a. (2004) berga seg unna dette med å referere til regional varietet i definisjonen sin. Eit forsøk på å abstrahere noko meir generelt kunne vere å seie at standardtalemålet føreset at det er ein intensjon om at varietetet skal vere gyldig over meir enn det nære språksamfunnet. Normene for stilvariasjon må derimot definierast innafor eit gitt språksamfunn. Me kodeskiftar til standardtalemål for å vende oss til eit større samfunn. Denne kommunikative funksjonen oppnår me gjennom ein *fellesvarietet*, og den litt reviderte definisjonen blir:

Eit standardspråk er ein felles språkvarietet som det er eit mønster for at folk går over til i visse kommunikasjonsfunksjonar.

Definisjonen me sit att med, kombinerer referanse til både det språkstrukturelle (varietet) og til det sosiolingvistiske, altså mønster for bruk. Data om kodeskifte finn me i mønster for språkpraksisen.

Med desse eigenskapane er det klart at standardtale treng ikkje vere dialekt eller naturleg tale for nokon. Klassisk arabisk eller standardarabisk er vel neppe det. Esperanto er ein type internasjonal standard, og i alle fall dei første 50 åra var det neppe morsmål for nokon. Morsmål er altså ikkje ein nødvendig eigenskap, slik Ammon (2004: 278) òg resonnerer.

G. Retning i talemålsendringa

Eitt fundamentalt skilje i språkvitskapen går mellom diakroni og synkroni. Her har me laga ein synkront basert definisjon, og den kan me ta med etterpå over til diakrone studiar. Me bør ikkje legge inn diakrone kriterium i definisjonen viss me vil arbeide historisk, f.eks. med talemålsendring, som eg skal vise i seksjon 8. Viss ikkje me skil klårt, endar me igjen lett i sirkelslutningar.

Oppsummering

Me har no etablert eit sett av relevante eigenskapar eller faktorar, og me har definert standardtalemål med å bruke kriteriet i E og F. På den måten blir det eit *empirisk spørsmål* om og korleis standardtalemålet heng saman med dei andre faktorane. Me blir i stand til å beskrive mang slags variasjon frå samfunn til samfunn og frå tid til tid, påstandane våre blir testbare, og me slepp lettare unna sirkulære drøftingar.

Eigenskapane kan vere både ei *årsak* til og ei *følgje* av standardspråket. Oftast stemmer det Ammon (2004) legg fram, at A, B og D er sosiale årsaker, mens G er ei følgje. Og C er somme tider årsak og andre gonger følgje.

4 Kva kan me beskrive av situasjonen i dag med dette apparatet?

Lista ovafor over eigenskapar kan me byggje ut til ei matrise, og med litt fantasi kan den operasjonaliserast til å bli ei forskningsmatrise. Foreløpig kan eg ikkje eg anna enn å komme med antakelsar, og dei legg eg fram til illustrasjon:

Tabell 1: Eigenskapar ved nokre norske språkvarietetar

Eigenskapar	Trøndersk	Frogner-dialekt / "vestkantmål"	Kalfar- dialekt	"NRK- bokmål"	"NRK- nynorsk"
A. autorisasjon	nei	nei?	nei	ja	ja
B. beskriving	tja?	ja	nei	ja	ja
C. prestisje	nei	ja	ja	ja	ja ("kulturell kapital"?)
D. tilsvare eit skriftmål	nei	ja	ja	ja	ja
E. går til ved kodeskifte	nei	tja?	tja?	ja	ja
F. fellesspråk	nei	tja?	neppe i dag	ja	ja
G. retninga i talemålsendring	?	nei?	nei	tja?	tja?

5 Standardtalemål? Ja, men ...

Konklusjonen min er dermed både at *me har standardtalemål* i Norge, og at *me har fleire standardtalemål*.

Eg trur at i aukande grad er det normalmåla bokmål og nynorsk som har slik funksjon, mens frognerdialekten mistar standardfunksjon. I tillegg kan det i dag sjå ut som at færre veksar til standardspråk pga. at dialektbruk

spreier seg til fleire situasjonar enn det som har vore vanleg. Også sentral-austlandsk lågstatusdialekt spreier seg i dag til fleire kommunikasjons-situasjonar, for det er blitt fleire enn Sigbjørn Johnsen som tek med seg dialekten til domene der pengar er viktige!

Viss ei slik beskriving av Norge i dag er rett, viser vårt samfunn same tendensen som det er påstått gjeld for f.eks. England, der RP – ifølgje James Milroy (2001) i alle fall – har mista rolla si som standardspråk og er blitt ein dialekt (eller sosiolekt, om ein vil). Det er faktisk interessant å legge merke til at i fleire og fleire land er forskarar no blitt opptekne av at dei er komne inn i ein periode med avstandardisering. Slike påstandar må me vere i stand til å etterprøve.

6 Kva for varietetar er det tale om?

Grovt sett kan ein i Norge seie at standardtalemål er språkvarietetar utan fonologi. Hovudpoenget i NRK er at desse språka svarar nokolunde til slik me er vane med å lese høgt i skulen, og dermed stiller dei svært fåe krav til språkleg tilgjersle når dei blir brukt òg i samtaleform. Difor blir dette lett eit språk ein kan internalisere som sjølvstendig språk, altså noko ein kan kodeskifte til. Dette fungerer svært godt i NRK, og det fungerer godt elles i kvardagen for mange personar i samfunnet. Det gjeld både bokmål og nynorsk.

Det er kanskje litt spesielt å snakke om standardtalemål utan fonologi, men språkvarieteteten eksisterer i den faktiske språkbruksverda, og då må me greie å beskrive han. Når ein skal beskrive standardar, er det nettopp eit aspekt at standardiseringsgraden er ulik frå nivå til nivå i den språklege beskrivinga. Eit klårt og litt ekstremt eksempel på det i standardiseringslitteraturen er kinesisk, som gjennom 2000–3000 år har vore standardisert fleire gonger, men berre på det logografiske nivået (Ammon 2004: 275), og i dag finst det to klårt åtskilte logografiske normer, og ein del varietetar mellom dei. Dette logografiske språket kan framførast så forskjellig at me vil kalle det fleire talte språk. I vårt tilfelle, norske standardskriftmål og standardtalemål, er standardiseringa truleg sterkast i morfologien. Dette kan problematiserast vidare, men er ikkje poenget her. Poenget er at det er muleg å ha standardar som ikkje er ‘fullstendige’, som Ammon kallar dei. Kanskje dei fungerer til og med betre som standardar nettopp på den måten. I islandsk og færøysk er det òg likeins, og i ein viss grad i svensk.

Me kan i tillegg ta med det poenget at viss me ønskjer å omtale det høgare talemålet i norske byar som *eitt riksmålstalemål*, må dét òg beskrivast som

eit språk utan fonologi. Frogner-dialekten, Øvre Singsaker-dialekten, Kalfar-dialekten og penstavangersk er svært, svært ulike dialektar når me beskriv dei fonologisk, mens dei konvergerer sterkt på dei andre språkbeskrivingsnivåa. Slik er det på språkstrukturnivået, mens det i førestillingsverda er slik at talarane reknar seg først og fremst som standardiserte riksmålbrukarar.

7 Kva førestillingar har nordmenn om dette?

Holdningar og førestillingar er ikkje det same som mønster for språkbruk. Dei kan nok påverke språknormene og språkbruksmønstra, men sosiolingvistar har ofte erkjent den slåande forskjellen på språkleg praksis og det folk gjev uttrykk for når me elisiterer holdningsdata frå dei.

Er det så muleg å få ut data om bevisste holdningar til begrepet standardspråk hos vanlege språkbrukarar? Nei! I Norge er det begrepet knapt i bruk i folkelege tankar om språkverda vår. Det er eit ekspertbegrep, anten me no definerer det på eine eller andre måten. Viss me hadde spurt informantar om kva dei legg i ein slik term, ville me ha starta eit resonnement hos dei, der dei analyserte semantisk og resonnerte over kva ledda *standard* og *språk* gjev av innhald når ein set dei saman. Termen er difor i seg sjølv manipulerande. Dansk *riksprog*, sverigesvensk *rikssvenska* og finlands-svensk *högsvenska* er heller ikkje nøytrale, og endå mindre *riksspråk* eller *riksmål* på norsk. Det er altså svært vanskeleg å spørje utan å plassere våre eigne begrep inn i verda åt informantane.

Men ein kan på andre måtar prøve å undersøkje korleis verdsbildet ser ut hos den vanlege norske språkbrukaren. Me kan f.eks. ta i bruk metodar frå folkelingvistikken (jf. Niedzielski & Preston 2003) og prøve å finne ut korleis språkverda blir delt opp. Det skiftar truleg frå land til land, og nettopp dét kan gje oss innblikk i den kultursosiologiske og maktpolitiske rolla språket har i gitte samfunn. (Jamfør innsikta som ligg i sentensen om at eit språk er ein dialekt med ein her og ein flote, og i poenget med at Skåne skifta språk på to generasjonar etter freden i Roskilde i 1658, mens folket der heldt på same dialekten.)

Ein del personlege opplevingar har gitt meg inntrykk av at mange har berre to begrep å gripe den norske språkverda med, nemleg bokmål og nynorsk. Desse termene har dei lært om gjennom eit langt skuleliv, og utan å kunne så mykje om kva dei to begrepa skal stå for, kategoriserer dei språkvariasjonen kring seg: "Ho snakkar nynorsk, og han bokmål." Då eg var språkkonsulent i NRK, var eit gjennomgangstema kor stor nynorskprosen-

ten var i programma. I NRK-apparatet ein stad blei det ført statistikk, og den låg ikkje under tilsynsområdet åt konsulentane. Men me fekk ein gong eit innblikk i arbeidet, og då kom det fram f.eks. at sendingar med Jon Geilius blei registrert som nynorskinnslag! Det sjokkerte oss to språkkonsulentane sjølv sagt, og me kom til at det måtte vere skarringa som gav ein slik assosiasjon for registratoren.

I eit sosiolingvistisk arbeid frå Indre Sogn (Stokstad 2007: 75, 82, 86, 87 og 110) går det fram av materialet at ein del ungdommar omtalar valdresdialekten som bokmål og sin eigen som nynorsk. Kor utbreidd dette er i Sogn, veit eg ikkje. Men her ser me at endåtil ein nabodialekt og eit midlandsmål – som mange andre i Norge ser på som nokså nynorskprega – blir omtalt som bokmål. Kanskje det kjem av at dialekten har tjukk l og retrofleksar og er dermed tydeleg annleis enn deira eige sognemål?

Dei folkelege begrepa er altså forskjellige frå våre faglege, og dei er nok prinsipielt annleis pga. at dei ikkje er definert med kriterium. Dei bygjer i staden på fokusering eller orienteringsmåtar hos informanten.

For nokre år sia studerte Kari Gjerdevik (2005 og 2006) korleis islendingar og nordmenn brukte begrepa dialekt og standardspråk. Nesten ingen kjente begrepet standardspråk. Korleis skulle ein då spørje etter tankar om noko folk ikkje hadde ord for? Gjerdevik prøvde seg først med formuleringa ”det motsette av dialekt”. Det var eit vanskeleg spørsmål, og ingen kom på å nemne standardspråk. Særleg for nordmenn var dette vanskeleg. Som Gjerdevik uttrykkjer det (2006: 79), så fyller dialektane ut heile bildet, for dei fleste informantane meiner at alle nordmenn snakkar ein dialekt. Men somme uttrykkjer altså at skriftspråket kan bli innblanda i dialekten.

Når informantane derimot får eit direkte spørsmål om det finst eit ‘standardtalemål’, dvs. når dei får eit ord som styrer tanken, deler nordmennene seg i to grupper: Eine halvdelen seier ”nei”; hin halvdelen seier ikkje ”ja”, men ”kanskje”.

Mildrid Olsen (1993) laga kring 1990 ei samanlikning av språkbevisstheit hos nordmenn og tyskarar, og ho kom til mykje det same som Gjerdevik når det gjeld nordmennene. Dei tyske derimot kjente begrepet standardspråk, mens nordmennene var usikre.

8 Språkendringa

Dialektendringane har vore aktualisert i denne diskusjonen, og særleg spørsmålet om kva varietet som påverkar mest. Er det f.eks. eit standardtalemål

eller ein viss prestisjevarietet? Dette spørsmålet krev ryddig empirisk arbeid med data frå faktisk språkbruk, og me må ha ein framgangsmåte som gjer det muleg å avkrefte hypotesar. Nettopp difor må me unngå å knyte begrepa så tett saman at dei berre flyt over i kvarandre.

Første problemet me møter, er at mange av endringane er tvitydige eller fleirtydige ettersom påverknaden kan ha fleire kjelder. Slike tilfelle må me vere forsiktige med å tolke noko ut av. Men det er også *tilfelle som er eintydige*. Når ein dialekt får inn talordet ”syv”, må me akseptere at det i mange dialektar må dreie seg om påverknad frå prestisjespråket og eit av standard-språka, nemleg moderat bokmål. Og når ein dialekt får inn /’spafken/ for ‘sparken’, er det eit eintydig tilfelle av at prestisjespråket ikkje har verka inn, men derimot andre norske varietetar.

Mæhlum (2007: 49) har blant kandidatane til bokmålspåverknad rekna f.eks. dativbortfallet i norsk. Det er verdilaust å dra inn slike eksempel, for dette fenomenet kan ha mange andre kjelder – både nynorsk og dei aller, aller fleste dialektane i Norge. Dessutan har denne dativavviklinga føregått sia 1200-talet, og då var det vel ikkje bokmålspåverknad! (Det er faktisk god grunn til å tru at bortfallet av dativ ville ha skjedd utan at me hadde eit bokmål.)

Me kan sjå på ei utjamning som nettopp ikkje går i retning av noko norsk standardspråk: I Fauske i Nordland var det frå gammalt maksimal apokope, slik at det var nesten ikkje tostavingsord att, mens det sør på Helgeland var berre svak apokope i infinitiv alt etter om infinitiven fekk trykk eller ei i setninga. Her går utviklinga i dag tydeleg i retning av ei utjamning (nivellering) der apokopen aukar i sør og minkar i nord, og det nye og felles grammatiske mønsteret er at det blir apokope i verb i infinitiv og preteritum over heile området, altså *å dømm* og *i går dømt e*, men ikkje i substantiv, slik at der det før heitte *ein han*, heiter det no *ein hane*. Dette kan me lett beskrive som ei regionalisering i grammatikken, og den skjer over eit svært stort område, nemleg det lange Nordland fylke (Jensen 1997, Mohan 1995).

I tabell 2 er det ingenting som liknar på standardspråka i utviklinga i verba. Men formene *ein hane*, *ei kånne* og *fleire kånne*, alle med endinga *-e*, har ikkje utgangspunkt i former i dei tradisjonelle dialektane i området. Dermed kunne vi sagt at dei to første ordformene kom frå standardspråka nynorsk og bokmål, men ikkje den siste. Fleirtalsforma *kånne* viser nok at bøyingssuffikset *-e* spreier seg i fleirtal av hokjønn frå andre dialektar i Nord-Norge. Men kjem denne *e-en* frå andre dialektar, kan også *e-en* i ubestemt hankjønn og hokjønn komme frå andre dialektar i regionen – og verken bokmål og nynorsk er nødvendig som kjelde i forklaringa.

Tabell 2: *Apokope i Nordland*

Eldre Salten		"Felles nordlandsk"	Eldre Vefsn	Likskap med	
				Moderat bokmål	Nynorsk
<i>å levv</i> (inf.)	→	<i>levv</i>	<i>lev(a)</i>	-	-
<i>levv</i> (pres.)	→	<i>levv</i>	<i>lev(e)</i>	-	-
<i>levd</i> (pret.)	→	<i>levd</i>	<i>levd(e)</i>	-	-
<i>zvor</i> (pf. pts.)	→	<i>vør</i>	<i>våre</i>	-	-
<i>ein han</i> (sv. hankj.)		<i>ein hane</i>	<i>ein hana</i>	+	+
<i>ei kánn</i> (sv. hokj.)		<i>ei kánne</i>	<i>ei kánå</i>	(+)	(+)
<i>eit stykkj</i> (sv. inkjekj.)		<i>eit stykkje</i>	<i>eit stykkje</i>	(+)	(+)
<i>da gras</i> (b.f. inkjekj. eint.)		<i>de grase</i>	<i>de grase</i>	+	+
<i>fleir kánn</i> (sv. hokj. flt.)		<i>fleire kánne</i>	<i>fleire kánnår</i>	-	-

I Trøndelag heitte det frå gammalt *å levva*, men *å kast*. Her blir det rapportert at dei gamle jamvektsformene i infinitiv er på vikande fot, og i staden kjem infinitivsformer som *å levv* osv. Det gamle jamvektsmønsteret som i si tid gav grunnlag for tostavingsformer i infinitivane, er no grammatisk daudt som synkron regel. Det har ikkje komme inn nye verb i jamvektskategorien på fleire hundre år. Nye verb som kjem inn i trøndersk, følger mønsteret frå dømme-klassen, f.eks. *å demmonstrer*, *å jobb*. Dei daude relikta blir også smått om senn "reparert" ved hjelp av det produktive bøyingsmønsteret frå dømme-klassen, og dermed får ein *å levv*. (Same resonnementet talar for at infinitiv på *-e* bør "komme på offensiven" i austlandsk, og den utviklinga er nok begynt.)

Men resultatet etter det grammatiske kompromisset i Nordland og den grammatiske oppryddinga i infinitivar i trøndersk er at Nordland og Trøndelag får same mønsteret. Språkstrukturelt kan me altså framstille prosesane litt ulikt for dei to områda. Men har dei to utviklingslinjene likevel noko med kvarandre å gjere? Trøndersk er i alle fall på full fart til å bli nordlandsk! Det tradisjonelle jamvektskartet (kart 1) må om ikkje så lang tid bytast ut med kart 2.

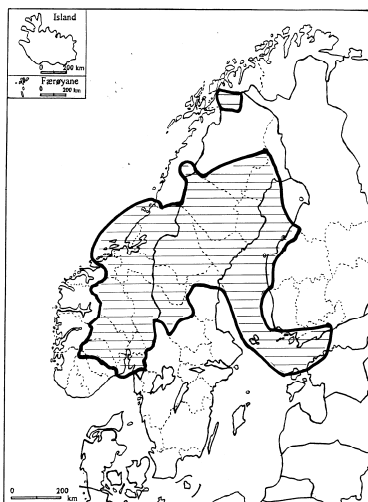
Dialekthistorisk er dette ein ekspansjon frå nord og sørover, altså "mot Golfstraumen".

Ved fleire høve har eg gått systematisk igjennom resultata frå dialektgranskningar ved å teste dei mulege påverknadsfaktorane mot kvarandre. Faktorane kan vere 1) prestisjedialekt (Oslo-Vest), 2) moderat bokmålsstandard (skrift), 3) folkeleg bokmålsstandard (skrift), 4) nynorsk standard, 5) søraustlandsk dialekt, 6) fellesdrag med nabodialektar og 7) grammatisk

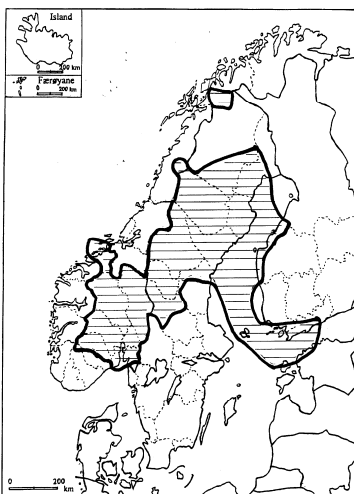
forenkling (jf. Sandøy 2003: 229 og 235, Sandøy 2006: 36f). Testen viser gong på gong at standardmåla og prestisjevarieteteten er nesten aldri ei nødvendig forklaring. Konklusjonen er at endringar i grammatiske drag er i hovudsak eit resultat av nabo-kontakt og forenkling. Einaste punktet der ein ser at prestisjespråket er ein tydeleg påverknadsfaktor, gjeld ordforrådet, og dét er forresten ei gammal innsikt (jf. Sandøy 1983: 327/1985: 247).

Til slutt kan me drøfte eit eksempel som Mæhlum har brukt (f.eks. 2007: 52), nemleg at infinitivane *vårrå, fårr, låsså, våtta* i mange trønderske dialektar blir til *vær, fær, læs, vit*. Desse formene kan tolkast som resultatet av ei forenkling, men dei kan også tolkast som standardpåverknad, hevdar ho. Eksemplet kan nettopp illustrere det fundamentale skiljet mellom leksikalsk og grammatisk nivå.

Her må den morfologiske endringa i suffikset komme anten frå nordlandsk eller av ei generalisering av det trønderske apokopesystemet (og difor er sellene med -Ø skuggelagt i tabell 3). Morfologien (grammatikknivået) *trassar* altså presset frå prestisjevarieteteten. Derimot er det annleis med leksema, for her blir det *to* likskapar med prestisjespråket bokmål. Det heiter nemleg *væ:r* og *vi:t*. Men det er også dei einaste som stemmer med prestisjevarieteteten, for *fæ:r* og *læ:s* har

Kart 1: Det tradisjonelle jamvektsområdet.

Kart 2: Det nye jamvektsområdet

bell 3). Morfologien (grammatikknivået) *trassar* altså presset frå prestisjevarieteteten. Derimot er det annleis med leksema, for her blir det *to* likskapar med prestisjespråket bokmål. Det heiter nemleg *væ:r* og *vi:t*. Men det er også dei einaste som stemmer med prestisjevarieteteten, for *fæ:r* og *læ:s* har

Tabell 3: Kjeldene for nytrønderske infinitivar
(Skuggelegging der ein ser muleg påverknadskjelde)

	Leksem	Suffiks	Leksem	Suffiks	Leksem	Suffiks	Leksem	Suffiks
<i>Endring</i>	vårrå > væ:r		fårrå > fæ:r		læsså > læ:s		våttå > vi:t	
<i>Endringa splitta i stamme og suffiks</i>	vårr > -å > -Ø væ:r		fårr > -å > -Ø fæ:r		læss > -å > -Ø læ:s		vått > -å > -Ø vi:t	
<i>Mulege påverknadskjelder</i> (Skravering = muleg kjelde, feit skrift = einaste mulege, dvs. nødvendig forklaringsfaktor)								
<i>Uttrøndersk dialekt</i>	værr	-a	færr	-a	læss	-a	vætt	-a
<i>Nordlandsk apokope eller trøndersk grammatisk forenkling</i>		-Ø		-Ø		-Ø		-Ø
<i>Gramm. påverknad frå presens.</i>	e:		fæ:r		læ:s		vei:t	
<i>Molde-dialekt</i>	væ:r	- (e)	fæ:r	-e	læ:s	-e	vi:t	-e
<i>Bokmål/søraustl. uttale (=prestisje)</i>	væ:r	-e	fa:r	-e	le:s	-e	vi:t	-e
<i>Nynorsk, utbreidd uttale</i>	væ:r	-e	fa:r	-e	læ:s, le:s	-e	vi:t, ve:t	-e

vokal som nettopp vik av frå søraustlandsk prestisjeuttale. Me må her òg ta med at samsvaret med nynorsk er vel så sterkt (nemleg i tre seller i tabellen) som samsvaret med prestisjedialekten (to seller).

Mest påfallande i tabellen er at alle *fire* stammene samsvarar med molde-dialekten. Der har formene vore slik frå gammalt. Same retninga i endringa finn ein faktisk òg i Kristiansund. (Jamfør forresten òg den geografiske og grammatiske parallellen i substantivbøyinga, Sandøy 1998c.) Kasta me alle hegemoniske fordommar, kunne tabellen tolkast slik at alle dei leksikalske endringane kom frå dei mindre nabobyane.

Men eg er skeptisk til å tolke det slik. Her som i mangt anna er det ei språkstrukturell styring av det som skjer. Me skal vere klar over at det i norsk er eit sterkt grammatisk mønster for samsvar mellom stammen i presens og stammen i infinitiv. I presens er og var det lang vokal også i trondheimske, altså *å læssa* – *læ:s*, *å færra* – *fæ:r*, osv. Dermed ser me at i *færra* > *fæ:r* kan både vokalkvalitet og vokalkvantitet vere henta frå presens. Dermed sit me med eit strukturargument for at vokalen er lang i dei nye infinitivformene, og det argumentet er ”godt nok” i *to* av fire tilfelle. (Det historisk interessante er då at same grammatiske forenklinga har skjedd før på Molde og i Kristiansund. Men slike forenklingar kan skje uavhengig av kvarandre).

Altså: Ved nærare analyse er det ingenstad *nødvendig* å vise til prestisjespråket for å forklare endringane; i *to* av stammane og i alle suffiksa tras-sar endringa prestisjespråket. Så svakt står standardspråk og prestisjevarietet som forklaring i denne endringsprosessen. Grammatisk forenkling kjem truleg best ut i dette bildet (fire + to tilfelle), deretter tilgrensande dialektar (vel fire tilfelle).

9 Avslutning

Min intuisjon er sikkert like sterk som andre sin om at vestkantspråket i Oslo er ein prestisjedialekt. Det lèt seg sikkert gjere å skaffe fram språkholdningsdata som støttar det. Eg òg ”føler på meg” at dette holdningsfenomenet er ei drivkraft i norske språkendringar. Den utbreidde følelsen av at kulturdominansen får slike følgjer, og at kulturgods sildrar nedover i eit prestisjehierarki, er jo sjølv eit resultat av kulturhegemoniet i landet. Ein slik prosess blir også støtta av språkdata som gjeld leksikon. Men det oppsiktsvekkjande i dei empiriske granskingane er kor lite denne prestisjefaktoren verkar inn på andre område av norske dialektar, særleg på morfologien. Det er ikkje ”Hun kastet min bok (boken min) utfor en bro” som er på offensiven i norsk talemålsgeografi. Gong på gong på gong ser me at språkendringane må forklarast med *andre faktorar* enn ‘prestisjespråket’. Det viser at den sosiolingvistiske teorien vår enno ikkje har greidd å fange opp kreftene og prosessane som gjeld i språkendringane. Det faktumet at prestisjedialekten sjølv òg forandrar seg – tydeleg under påverknad av andre dialektar utan prestisje – inviterer til teoriar og begrep som er meir sofistikerte.

At me har ein prestisjevarietet og både eitt og fleire standardspråk, er neppe så interessant internasjonalt sett. At norsk derimot viser tendensar som ikkje passar heilt inn i standardframstillingane av standardspråkssamfunn (f.eks. dansk og engelsk), gjer at situasjonen i Norge kan bidra med interessant innsikt. Vår situasjon kan kanskje sette oss på sporet etter dette som er *andre faktorar*.

Referansar

Ammon, Ulrich 2004: Standard variety/Standardvarietät. Ammon, Ulrich, Norbert Dittmar & Klaus Mattheier (red.). 2004: *Sociolinguistics. An international handbook of the science of language and society* (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 3). Berlin:de

- Gruyter, 273–283.
- Berulfsen, Bjarne 1969: *Norsk uttaleordbok*. Oslo: Aschehoug.
- Deumert, Ana & Wim van Vandenbussche 2003: *Germanic standardizations. Past to present*. (Impact, studies in language and society 18) Amsterdam/Philadelphia : J. Benjamins.
- Ferguson, Charles A. 1988: Standardization as a form of language spread. Lowenberg, Peter H. (red.): *Language Spread and Language Policy: Issues, implications, and case studies. Georgetown University Round Table on Languages and Linguistics 1987*, Washington D.C.: Georgetown University Press, 119–132.
- Gjerdevik, Kari 2005: "Det er ikkje det at eg ikkje er stolt." Ein studie av kva oppfatningar nordmenn og islendingar har om dialekt/mållýska (MA-oppg.) Bergen: Nordisk institutt.
- Gjerdevik, Kari 2006: Dialektar – eit lurespørsmål? Ein diskusjon om omgrepa dialekt og mållýska. *Målbryting* 8, 68–86.
- Haugen, Einar 1966: *Language Conflict and Language Planning. The Case of Modern Norwegian*. Cambridge, Mass. : Harvard University Press.
- Haugen, Einar 1969: *Riksspråk og folkemål. Norsk språkpolitikk i det 20. århundre*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Jensen, Kjetil 1997: Språkending i Fauske. *Språklig Samling* hefte 3, 12–17.
- Jespersen, Otto 1925: *Mankind, Nation and Individual from a Linguistic Point of View*. Oslo: Aschehoug.
- Kloss, Heinz 1978: *Die Entwicklung neuer germanischer Kultursprachen seit 1800*. (Sprache der Gegenwart : Schriften des Instituts für deutsche Sprache nr. 37.) Düsseldorf: Schwann.
- Lauritsen, Vibeke 1995: *Femognitti eller nittifem? Ei gransking av gjennomføringa av den nye teljemåten*. [Hovudfagsoppgåve.] Oslo: Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap.
- Lomheim, Sylfest 1994: *Nynorsk i NRK – frå a til Å*. Oslo: NRK.
- Melby, Guri 2007: Standardtalemål i Norge – en diskusjon av dets eksistens og påvirkningskraft. *Motskrift* 2007, 53–62. Trondheim: NTNU. (10.10.2008 også på http://www.ntnu.no/eksternweb/multimedia/archive/00030/Melby07_30112a.pdf)
- Midttun, Olav 1960: *Nynorsk talemål i samhøve med skriftmålet og målføra*. Oslo: Noregs Mållag.
- Milroy, James 2001: Received pronunciation. Who "receives" it and how long will it be "received"? *Studia Anglica Posnaniensis* 36, 15–33.

- Mohan, Venke Astrid Gangstø 1995: *Morfologiske endringer i Bindalsmålet*. [Utrykt hovudfagsavhandling.] Oslo: Institutt for nordistikk og litteraturvitskap.
- Mæhlum, Brit 2007: *Konfrontasjoner. Når språk møtes*. Oslo: Novus.
- Niedzielski, Nancy A. & Dennis R. Preston 2003: *Folk linguistics*. New York-Berlin: Mouton de Gruyter.
- Olsen, Mildrid 1993: *Dialekt. Zu Begriff und Sprachwirklichkeit in Deutschland und Norwegen : mit empirischer Untersuchung in Bayern und Hordaland / von Mildrid Olsen*. (Schriften des Germanistischen Instituts der Universität Bergen nr. 21.) Bergen: Germanistisches Institut.
- Sandøy, Helge 1983/1985: *Norsk dialektkunnskap*. (Opphavleg utg.: Bergen: Nordisk institutt 1983.) Oslo: Novus.
- Sandøy, Helge 1996: *Talemål*. (2. utgåve.) Oslo: Novus.
- Sandøy, Helge 1998a: Talenorm i NRK. Fjeld, Ruth Vatvedt & Boye Wangenstein (red.): *Normer og regler. Festskrift til Dag Gundersen 15. januar 1998*. Oslo: Nordisk forening for leksikografi, 158–170.
- Sandøy, Helge 1998b: ”Munnleg språk – skriftleg språk” og ”Landsdelsnormer”. Alsnes, Randi (red.): *Nynorsk normert tale – kurshefte*. Oslo: Kringkastingsringen, 24–32 og 42–55.
- Sandøy, Helge 1998c: The Diffusion of a New Morphology in Norwegian Dialects. *Folia Linguistica XXXII*, 83–100.
- Sandøy, Helge 2003: Kontakt og spreining. Mæhlum, Brit, Gunnstein Akseberg, Unn Røyneland & Helge Sandøy: *Språkmøte. Innføring i sociolingvistikk*. Oslo: Cappelen Akademiske Forlag, 225–246.
- Sandøy, Helge 2006: Språk og region i historisk perspektiv. Hagland, Jan Ragnar (red.): *Regional språkhistorie. Rapport frå eit seminar i regi av Det kongelige Norske Videnskabers Selskab 14.–15. oktober 2005*. (Skifter 2006-1.) Trondheim: DKNVS, 20–39.
- Stokstad, Ingunn 2007: *Talemål og livsverd*. (MA-oppg.) Bergen: Nordisk institutt.
- Swann, Joan, Ana Deumert, Theresa Lillis & Rajend Mestrie (red.) 2004: *A Dictionary of Sociolinguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Vinje, Finn-Erik. 1980: *Å veie sine ord. Rapporter om språkbruken i NRK*. Trondheim: Tapir.

Summary

The main topic of this article is what criteria we should use in order to attain a fruitful definition of the notion of standard speech. It is argued that ‘common language’ and ‘code switching’ are the best criteria, because then ‘authorisation’, ‘description’, ‘prestige’, ‘conformity with written language’, and ‘direction of language changes’ can be independent factors that we are able to study empirically in relation to standard speech. Orderly treatment of these notions makes it possible to study e.g. whether a spoken standard language can influence the perception of prestige. At the end of the article it is demonstrated how little changes in Norwegian spoken language are influenced by the prestige variety.

Helge Sandøy

Universitetet i Bergen
Nordisk, LLE
Boks 7805
NO-5020 Bergen
Helge.Sandoy@lle.uib.no

Begrepet standardtalemål – forsøk på ei opprydding

Av Lars S. Vikør

Artikkelen begynner med eit kort oversyn over konfliktlinene og posisjonane i normeringsdebattane på sytti- og åttitalet, kontrastert med den nye debatten om begrepet standardtalemål som dette heftet er ein del av. Gjennom to forskingsprosjekt blir det vist at eit slikt begrep trengst når ein skal utforske grenseflatene mellom tale og skrift, altså dialektar i skrift (Vikør 2004) og dialektbasert skriftmål (innanfor nynorsk, *Norsk Ordbok*). Hovuddelen av artikkelen set opp ein modell der det blir skilt mellom to standardtalemåls-begrep som gjer seg gjeldande i den aktuelle debatten: *standardtalemål A*, eit eksisterande kodifisert talemål med normfunksjon for brukarar av andre varietetar (eit ovanfrå-perspektiv), og *standardtalemål B*, modellar for og førestillingar om rett og godt språk hos vanlege språkbrukarar (eit nedanfrå-perspektiv). Artikkelen går inn for å reservere termen *standardtalemål* for type A, og bruke *prestisjespråk* (provisorisk term) om type B. Dette blir utdjupa bl.a. med ei samanlikning mellom dei skandinaviske landa.

1 Bakgrunn

Begrepet *standardtalemål* står ikkje for seg sjølv og har ikkje nokon objektiv eksistens, det står i ein samanheng som det får tydinga si frå.

Den tradisjonelle termen på norsk er *normalmål*, som tidlegare var i vanleg bruk om både skrift og tale. Folk skilde ikkje så nøye, men lét konteksten bestemme kva for eit aspekt som var meint i kvart tilfelle. *Nynorsk-ordboka* definerer det slik: ”standardisert dialekt el språk nytta som sams (skrift)språk i eit område”, og *Bokmålsordboka* har nesten ordrett det same. Den meir presise termen *normaltalemål* er i Norsk Ordboks setel- og tekstarkiv ikkje belagt før 1970-talet, men festna seg særleg etter debatten om Finn-Erik Vinjes talemålsnormeringsutspel i 1973 (oppretrykt i Wiggen (red.) 1973: 63–66). Men Vinje sjølv brukte, som ein av dei første i Noreg, det eg

kan sjå, termen *standardtalemål*: ”Et landsgyldig standardtalemål må i våre dager bygge på de to målformenenes skriftsystemer” (op.cit: 65). Han brukte det skiftevis med andre termar, som ”overnorm”, ”riksnorm”, ”normert talespråk”. Vinje skilde mellom ”riksnormen”, som han meinte måtte ha støtte i Oslo-uttalen, og ”regionale standardspråk”, dvs. ”høyere talemål” i storbyane utanfor Austlandet.

I det seinare ordsiftet har *standardtalemål* ikkje vore nokon dominerande term; *normaltalemål* har vore vanlegare, ved sida av ulike omskrivingar som *overdialektalt talemål*, *uttalenorm* og liknande. Alle meinte uansett det same med det; haldningane til dei ulike debattantane viser seg gjerne på bruken eller ikkje-bruken av hermeteikn i omtalen av fenomenet.¹

Spørsmålet om fri dialektbruk vs. talemålsnormering (i skolen, NRK, og generelt i samfunnet) var dominerande i språkpolitisk debatt frå det nemnde året og fram til langt ned på åttitalet, og det vart ganske tidleg eit debattpunkt i seg sjølv om det i det heile fanst noko norsk standardtalemål. Somme meinte det var opplagt, andre meinte det var like opplagt at det *ikkje* fanst. Synspunkta vart skarpast formulerte i munnlege debattar, og er dermed ikkje så lette å grave fram i ei rein og konsis form i skriftlege kjelder. Men eg viser til Vikør 1984a og b, der to antagonistar fekk eit likelydande spørsmål: ”Mener du at det fins et ”overdialektalt talemål” eller ei ”overnorm” her i landet?” Dei svarte slik:

Einar Lundeby: ”Ja, det fins to – ett basert på bokmål og ett på nynorsk. Jeg mener dette er åpenbart, og er litt forundra over at noen vil nekte for det. Det er bare å lukke øynene for realitetene.”

Arne Kjell Foldvik: ”Mange ønsker nok at en bestemt talemålsvariant skal ha en slik status, men jeg vil avvise et sånt synspunkt. Så jeg vil svare nei.”

Som det skin igjennom i desse svara, var skiljelina vel så mye målpolitisk som fagleg. Dei radikale sekstiåttarane, som gjekk fremst i å nekte for at standardtalemålet fanst, såg det slik at terminologien hadde politiske følger: Å anerkjenne at det fanst eit standardtalemål, var for dei ikkje ei deskriptiv sak åleine, men eit normativt standpunkt. Det ville nødvendigvis innebere ei legitimering av dialektundertrykking og språkleg mobbing. Det var snakk om å forme verkelegheita ved hjelp av språket (den norske verkelegheita; ingen var usamd i at standardtalemål fanst i andre land).

Motstandarane deira, som for det meste hørte til generasjonen før, var på sett og vis inne på same tankegangen: Dei var tilhengarar av talemålsnormering, og kopla såleis *også* det deskriptive til det normative.² Det viser

seg i definisjonen av *standardtalespråk* i *Norsk Illustrert Ordbok* (1993): ”talespråk uten tydelige dialektale trekk, ansett som norm for korrekt tale”. Denne lett tilslørt normative måten å bruke begrepet på stadfesta sekstiåttarane sitt syn ved i realiteten å kople politikk med vitskap. Det synet at det *fanst* eit standardtalespråk (som ein fagleg observasjon), men at det ikkje *burde* finnast (som eit språkpolitisk standpunkt), var det færre som hevda (men sjå Papazian (1984) for ei framstilling av dette synet). For dei fleste aktive debattantane var det ikkje noko skilje mellom ”er” og ”bør”.³

Om sjølvje språklandskapet var det eigentleg inga usemje; ingen kunne nekte for at dei talemålsformene som *fanst*, *fanst*. Det var merkelappen dei skulle gjevast, statusen deira, usemja dreia seg om. Det den eine gruppa kalla ”normaltalemål”, vart av den andre omtala som ”sosiolekt” (knytt til overklasse eller borgarskap eller liknande) eller ”høgare talemål”, eller det vart knytt til geografi (Oslo vest eller tilsvarende i andre byar). Det var termar som var meint å fungere deskriptivt, men som i praksis fekk ei heller negativ ladning i munnen og pennen på dei radikale sosiolingvistane. På dette punktet var skiljet mellom målpolitikk og vitskap langt på veg nedrive. Vi kan oppsummere denne hissige striden på sytti- og åttitalet gjennom tre spørsmål og behandlinga av dei:

Har Noreg eit standardtalemål? To svar avgitt: *Ja* og *Nei*.

Kva er eit standardtalemål? Berre vagt definert, om i det heile. Begrepet vart da helst knytt til skriftspråka og til ”landsgyldigheit”.

Er standardtalemål eit fruktbart begrep i fagleg samanheng? Spørsmålet ikkje stilt.

2 Ny debatt

No har vi altså fått ein debatt på eit nytt grunnlag, men der gjenklagen etter dei gamle motsetningane stadig er tydeleg. Spørsmålet er om talemålsendringane i norsk ungdomsspråk – som etter kvart forplantar seg oppover i aldersgruppene – går i retning av eit standardtalemål (forstått som bokmål på søraustnorsk substrat), og altså kan kallast standardisering, eller om dei skjer på eit sjølvstendig grunnlag og dermed kan beskrivast med termar som regionalisering eller grammatisk forenkling. Dei som nektar for at det finst noko standardtalemål i eigentleg forstand, må nødvendigvis halde på det sistnemnde synet.

Dei konkrete endringane som skjer, er det ikkje så stor usemje om, for det er eit empirisk spørsmål. Striden står om forklarings- og tolkingsmodellar. Men skal ein debatt på dette grunnlaget bli fruktbar, må det finnast eit avklart og omforeint standardspråksbegrep. Mye tyder på at dette begrepet i dette ordsiftet blir tatt for gitt av begge partar utan at det er skjedd ei slik avklaring.

Dei tre spørsmåla ovanfor blir liggande som bakteppe for drøftinga i denne artikkelen, om enn på sett og vis i omvendt rekkefølge: Ein kan ikkje svare på det første før ein har eit svar på dei to siste. Og dei må i sin tur integrerast med kvarandre, for ein må ha ei oppfatning om kva eit standardtalemål skal forståast som, før ein kan seie om begrepet er fruktbart.

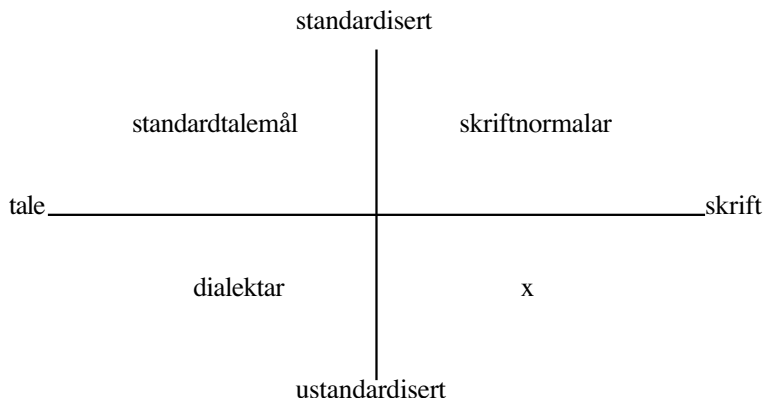
Det har vore ei rørsle i diskusjonen om desse spørsmåla som eg no kanskje gjer til ei bølgerørsle: Før ca. 1970 diskuterte dei "normalmål" i skrift og tale langt på veg om kvarandre. I det aktuelle ordsiftet blir talemålet behandla som noko autonomt; talemål og skriftmål blir rett nok jamført med kvarandre og gjensidige påverknader drøfta, men dei blir prinsipielt sett som to uavhengige storleikar. Her vil eg trekke inn skriftspråka på ein annan måte enn før: Eg vil sjå på *grenseflata* mellom tale og skrift og korleis begrepa best kan tene forskinga på og innsikta i denne grenseflata. Eg har vore og er inne i slik forskning i to samanhengar: først gjennom prosjektet *Dialektar som skriftspråk* (Vikør 2004), og deretter i prosjektet *Norsk Ordbok*. Eg skal drøfte korleis begrepet *standardtalemål* (eller *normal-*) fungerer i dei samanhengane (og da bruker eg etterledda *-mål* og *-språk* om kvarandre utan skilnad i tyding). Så går eg meir prinsipielt inn på innhaldet i begrepet, slik det fungerer i den aktuelle debatten, og kjem med framlegg til ei avklaring.

3 To dimensjonar – fire polar

Eg tar no først utgangspunkt i den definisjonen av *standardtalemål* som eg laga for boka *Dialektar som skriftspråk* (Vikør 2004: 18). Den er slik:

Eit standardtalemål er ein talemålsvarietet som er blitt formelt kodifisert, som er knytt til ein skriftnormal, og som blir oppfatta som norm for brukarar av andre talemålsvarietetar innanfor det same språksamfunnet.

Ein definisjon av eit komplisert begrep vil alltid vere tilpassa eit formål, og det gjeld også denne. Den var tilpassa formålet å undersøke skriftleg bruk av dialektar, og baserer seg på ein modell med to motsetningsaksar som eg set opp her, og som er tatt frå same boka:

Her har vi altså to dimensjonar med fire polar: *skrift* vs. *tale* og *standardisert* vs. *ustandardisert*. Desse polane står ikkje på like fot i forhold til kvarandre. Talemål er i utgangspunktet ustandardisert, i betydninga at det er internalisert gjennom vanleg sosial kontakt. Standardisert talemål er sekundært, til-eigna seinare i livet på formalisert vis. Med skriftspråket er det omvendt: Som samfunnsfenomen er det primært standardisert, altså basert på ei formalisert norm, ein normal, innlært gjennom formell utdanning etter at den grunnleggande talemålskompetansen er ferdigutvikla. Eg skriv "skriftnormalar" i illustrasjonen, eg kunne like gjerne ha skrive "skriftspråk", men det ordet ville eg i den aktuelle boka behalde som samlenemning for dei standardiserte skriftnormalane og det ustandardiserte x.

Ustandardisert skriftspråk er eit sekundært fenomen, som langt på veg parasitterer på det standardiserte, i og med at dei grafiske konvensjonane i praksis nødvendigvis må hentast derifrå. Ustandardisert skriftspråk har da i det heile ikkje status som "skriftspråk", berre som skriftleg attgjeving av talespråk, meir eller mindre vellykka. Det finst ikkje noko ord for begrepet "ustandardisert skriftspråk", mens vi altså har orda "dialekt" og "standardtalemål" for dei to typene talemål. Og ustandardiserte skriftspråk er nesten alltid individuelle fenomen, utan det overindividuelle preget begge formene for talemål har. (Også talemål er rett nok individuelt prega, men alt talemål knyter seg også til eit kollektiv, ein talemålsfellesskap med felles normer, enten eit lokalsamfunn eller ein landsomfattande elitefellesskap.)

Men også standardisert skriftspråk har ein talemålspendant, ein leseut-tale, som også kan kallast eit *lesespråk*. Dette vil nødvendigvis alltid vere standardisert, på grunnlag av skriftspråket, men ikkje som ei rein avspegling

av det. Det finst ikkje noko skriftspråk som hundre prosent svarer til eit talespråk, dels fordi ikkje noko skriftsystem kan reflektere eit fonetisk system fullt ut, dels på grunn av språkhistoriske forhold. Lesespråket får dermed ein viss grad av begrensa autonomi, basert på bestemte konverteringsreglar, av den typen at <jeg> skal uttalast /jæi/, <gjest> skal uttalast /jest/, <taket> skal uttalast /ta:ke/ osv. Desse konverteringsreglane frå skrift til tale er nesten like i bokmål og nynorsk, men dei få skilnadene som finst, illustrerer klart at det finst eit autonomt lesespråk. Eit velkjent døme: Ordformene <meg>, <deg> og <seg> skal etter vanlege konvensjonar på nynorsk lesast /me:g/, /de:g/ og /se:g/, på bokmål /mæi/, /dæi/, /sæi/ – same kva opplesaren seier i sitt "naturlege" talemål.

Dette lesespråket kan internaliserast som talespråk i nye generasjonar, og dermed har vi altså eit talespråk som har bakgrunn, om enn indirekte, i formell standardisering, og som på det grunnlaget kan kallast *standardtalespråk*.

Som vi ser på figuren, går konflikten *skrift – tale* (den vassrette aksen) på motsetninga *lesespråk – skriftspråk*, og dermed også på konflikten *standardtalespråk – standardskriftspråk*. Det er motsetningar av den typen eg har nemnt ovanfor; andre døme kan vere <det> vs. /de:/, <ord> vs. /u:r/, <kyst> vs. /çyst/. Desse motsetningane eller korrespondansane mellom skriftspråk og lesespråk er nok så automatisert hos dei aller fleste at ingen konflikt blir følt; folk opplever truleg <jeg> og /jæi/ som identiske.

Konflikten *standardisert – ustandardisert* (den loddrette aksen) går derimot på den motsetninga som dette heftet handlar om – der skriftspråk og standardtalespråk står saman mot dialektale talemål, som sekundært kan uttrykkast i ustandardisert skrift. Denne motsetningstypen finst det mange døme på: tjukk l vs. tynn l (i visse posisjonar og visse geografiske område), palatalisering, <jeg> – /jæi/ vs. /e:/, /æ:/ og /je:/, <taket> – /ta:ke/ vs. /ta:çe/, <det> – /de:/ vs. /da:/ og /dæ:/.

Poenget er at forskning i denne typen ustandardisert skrift, x-en i figuren, føreset eit standardtalespråk som kontrast til det ustandardiserte talemålet denne skrifta skal reflektere.

4 Norsk Ordbok

I *Norsk Ordbok* kjem vi borti problemet på ein litt annan måte. Den dekker både nynorsk skriftmål og alle norske dialektar, etter evne, må eg da seie. Vi bruker å gjengi målføreformene av eit oppslagsord i ein særleg bolk innanfor ein innleiande del av ordartiklane med formopplysningar. Denne

delen kallar vi ”hakeparentesen”, fordi han er avgrensa mot definisjonsdelen med ein hakeparentes.

Men oppslagsordet har altså òg ein leseuttale som ikkje er geografisk bunden, men knytt til noko som må kallast ein nynorsk standarduttale. Når denne uttalen ikkje går automatisk fram av skriftbildet, noko som oftast er tilfellet, blir den markert særskilt fremst i hakeparentesen. Det gjeld ikkje minst framandord. Typiske døme er ord som skal ha hard uttale (plosiv) av *g*, *k* og *sk* framfor fremre vokal, som *gymnas*, *kilt*, *skøyar*, imot den generelle regelen både i dialektane og i ”lesespråket” om at desse bokstavane i denne posisjonen skal ha mjuk (frikativ) uttale (*gyllen*, *kinn*, *skøyte*).⁴

Ein annan bolk i hakeparentesen blir innleidd med ”skr(ift) òg”. Den nyttar vi til å markere skriftformer (rimeleg utbreidde i fortida eller notida) som vik av frå oppslagsforma av det aktuelle lemmaet. Oppslagsformene følgjer rettskrivinga frå 1938 (med eventuelle seinare hovudformeroppført som jamstilte):

laupa v ... [... skr òg *løpa* ...]

Dette kan vere eit problem fordi nynorske skribentar ofte eksperimenterer med dialektinnslag i skriftspråket (meir før enn no). Vi må skilje mellom avvikande skrivemåtar som er *intendert som rettskrivingsformer*, og dermed er tilpassa normalortografiske normer, og slike som er *intendert som attgjeving av dialektformer* som innslag i teksta, t.d. i replikkar (men òg i vanleg forfattartekst som stilistisk markering). Dette skiljet kan vere vanskeleg å trekke, men krev i alle fall ei førestilling om ein normalnynorsk uttale som ikkje fell saman med nokon dialekt. Og denne førestillinga må bygge på ein slags felles kunnskap om det talemålet som i det faktiske livet går som prototypisk nynorsk normaltalemål.

Vi kan ta forfatternen Åsmund Sveen som døme. Han skreiv ein østerdalsprega nynorsk (Vikør 1995: 18), men han skreiv ikkje østerdalsdialekt. Han bruker former som *døm*, *dørøs*, *tå*, *jønn*, *fysst*, *hokke*, *hokken*, *hå*, *horr* – som openbert berre har som funksjon å gi dialektfarge og ikkje er meint å vere eigentlege skriftmålsformer. Som intenderte skriftformer kan ein derimot vurdere slike former (hos ulike forfattarar) som *fiskje* for *fiske*, *flogu* for *flage*, *fyl* for *føl*, *gåvemild* og *gavmild* for *gåvmild*, *haraball* for *hareball*, og altså *løpa* og *løpe* for *laupa*. Dette er former med dialektgrunnlag som høver inn i ei normalortografisk ramme og som dermed kan innlemmast i ein nynorsk (lesespråksbasert) standarduttale. Slikt bør da vere med i ha-

keparentesen under den nemnde etiketten ”skr(ift) òg”.

Det er altså nødvendig å ha eit standardtalemålsbegrep når ein driv og forskar i desse grenseflatene mellom nynorsk og dialekt.

5 To standardtalemålsbegrep

Da er det på tide å ta eit meir overordna grep. Så vidt eg kan sjå, har vi fleire standardtalemålsbegrep i omløp, og dei kan delast i to hovudtypar med to undertypar kvar (minst, men det er det eg opererer med her). Den første hovudtypen, som eg kallar A, refererer til eit eksisterande bruksspråk i munnen på levande menneske. Undertypane er:

- A1: Skriftspråksbasert talemål som er tradert og innlært i barndommen på ”naturleg” måte, i praksis berre det bokmålsnære, helst med austnorsk tonefall, men også med andre regionale artikulasjonar (særleg basert på bymål, som bergensk).
- A2: Skriftspråksbasert talemål som er resultat av bevisst gjennomført talemålsnormering i vaksen alder, som kan gå til både bokmål og nynorsk, og som av dei personane det gjeld, kan resultere i ein talemålsvarietet som blir internalisert og kanskje til sjuande og sist blir primærspråket til vedkommande.

Ein kan godt hevde at det førstnemnde, det ”naturlege” bokmålsnære talemålet, får status som standardtalemål nettopp på grunn av at mange med andre talemålsbakgrunnar internaliserer det i vaksen alder og dermed tilkjenner det ein spesiell høg eller eksklusiv status.

Hovudtype B blir belyst i andre artiklar i dette heftet (Mæhlums og Kristiansens), så eg gir berre ein knapp definisjon og viser til dei andre artiklane for utdjuping:

- B1: Ei påverknadskjelde utanfrå og ovanfrå på folks primære (dialektale) talemål, definert ut frå dei spora det set på dialektane (Mæhlum).
- B2: Ei forestilling hos språkbrukarane om kva som er det beste språket, definert ut frå haldningsundersøkingar av språkbrukarane (Kristiansen).

Ut frå dette kan vi snakke om to modellar for definisjon av standardtalemål, ein *ovanfrå-modell*, sett ut frå skriftspråket og lesespråket, som er kodifi-

sert (hovudtype A), motsett ein *nedanfrå-modell*, sett ut frå eit (dialektalt) talemålssynspunkt, som ei påverknadskjelde eller eit ideal ”der oppe” (hovudtype B). Gir det meining å seie at dei to modellane refererer til det same, og samle alt under hatten ”standardtalemål”? Eller bør ein skilje desse begrepa?

Eg meiner at det er fornuftig å skilje dei (som eg altså har gjort ovanfor), og sjå om vi på den måten kjem ut av det dilemmaet som har gitt opphav til dette ordskiftet. Forsøksvis vil eg da nytte *standardtalemål* om det eg ovanfor har kalla ”hovudtype A”: *Ein kodifisert språkvarietet som baserer seg på eit lesespråk, og som fungerer som standard ved at delar av ei befolkning med ulike talemål tileignar seg det som ein heilskapleg talemålsvarietet dei bruker ved sida av sin opphavlege eller i staden for den.* (Jf. definisjonen i Vikør 2004: 18, sitert på side 52 ovanfor, som i sin tur er basert på ein engelskspråkleg definisjon av *speech standard* som eg la fram i Vikør 1989: 42.)

Dermed opnar vi for eit bokmålsk og eit nynorsk standardtalemål. Det kan fungere som ei løysing på ei anna permanent terminologisk usemje, nemleg om bokmål berre er eit skriftmål, eller om det finst noko som heiter ”tala bokmål”. Eg meiner at ein må kunne bruke ”bokmål” også om eit talespråk, nemleg om den uttalen som knyter seg tettast til det lesespråket som baserer seg på skriftspråket bokmål.⁵ Tilsvarende gjeld for nynorsk, berre med den skilnaden at mens bokmål som talemål *både* kan vere internalisert som førstespråk og tillært, er det nynorske berre tillært.⁶

Det er ingen tvil om at dei ideologiske debattane om normaltalemål som vi har hatt dei siste tiåra, og som er eit bakteppe for heile denne usemja, dreiar seg om *dette* standardtalemålsbegrepet.⁷

Hovudtype B kallar eg forsøksvis for *prestisjespråk*, ut ifrå nedanfråperspektivet. Utgangspunktet er da folks oppfatningar på grasrota, ikkje kodifiseringa ovanfrå. (Termen ”prestisjespråk” er blitt kritisert, m.a. som for upresis, og eg er klar til å byte han ut, men har ikkje noko betre i skrivande stund. Det er viktig her å fokusere på *begrepet*, og ikkje stire for mye på termen som språkleg storleik.)

Sjølvsagt kan prestisjespråket og standardtalemålet i praksis falle saman i stor grad, men dei treng det ikkje fullt ut: Prestisjevarieteteten kan godt skilje seg frå standardvarieteteten ved å vere knytt til ein ungdomsgenerasjon og dermed skilje seg frå dei vaksnes standardspråk, for eksempel. Prestisjespråket er ikkje nødvendigvis ein samanhengande varietet, men heller ei samling former som folk nærmar seg meir eller mindre, mens standardspråket er eit

regulert samanhengande system, som kan fungere som prestisjespråk, altså eit ”kompass” for partielle og partikulære språkendringar i detaljar, men som òg kan vere mål for totalnormalisering, d.e. ”lekt-skifte” eller kodeskifte.

6 Standard vs. prestisje

Når ein skal vege begrepa *standard* og *prestisje* opp mot kvarandre, kan det vere greitt å gå til ordbøkene og definisjonane der att. Først Nynorskordboka:

standard: (kvalitets)grad, nivå; kvalitet; mønster, målestokk; normalmål (I), norm

prestisje: sterk stilling i folks omdømme, vørndnad; posisjon, status

Så *Bokmålsordboka*:

standard: nivå; kvalitet; målestokk, mønster

prestisje: anseelse, innflytelse⁸

Når det gjeld *standard*, er ’mønster, målestokk’ dei mest sentrale begrepa i denne samanhengen. Det inneber noko fast, som ei meir eller mindre ufullkommen realisering skal bestemmast etter. Det betyr ikkje at det ikkje er rom for valfriheit, variasjon og endring, men det betyr at grensene for det korrekte og det ukorrekte er fast opptrekt: Regulert valfriheit innerter, faste grenser utetter. Og det må stå ei eller anna form for formell autoritet bakom. *Prestisje* er derimot noko lausare og meir skiftande, og går meir på subjektive oppfatningar ute i samfunnet, sjølv om desse oppfatningane og dei mønstra dei utgjør, ofte kan vere bastante og urokkelege nok. Men det går ikkje an å vedta at noko skal ha høg eller låg prestisje, slik ein kan vedta at ein viss standard skal gjelde eller ikkje (lenger) gjelde.

No er det litt meir innvikla enn som så, for standarden påverkar prestisjemønsteret, samtidig som han er avhengig av det same prestisjemønsteret for å fungere som standard. Ein standard utan prestisje vil på sikt ikkje stå seg, sjølv om han kan tvingast igjennom på kort sikt i håp om at prestisjen aukar på lengre sikt.

Såleis kan ein for så vidt, som nemnt ovanfor, seie at eit standardspråk er eit prestisjespråk, sidan det elles ikkje kan fungere som standard. Men det omvendte treng altså ikkje å vere tilfelle: Eit prestisjespråk treng ikkje å vere eit standardspråk. Såleis kan ein fange opp andre språklege ”kom-

pass” for språkendringar enn formell standardisering, og inkludere dei i begrepet. Ved å behandle standardspråk og prestisjespråk som to ulike begrep kan ein finne fram til graden av samanfall mellom dei, i kor stor grad ulike prestisjespråk er like eller ulike standardspråket, og også kor stor prestisje eit standardspråk har. Da tenker eg ikkje minst på det nynorske standardtalemålet i dei landsdelane der nynorsken har ein meir eller mindre samfunnsberande funksjon. Med andre ord: Vi kan få ein vidare innfallsvinkel og ein meir presis analyse ved ei slik terminologisk spesifisering av desse ulike språkfunksjonane.

7 Den skandinaviske konteksten

Jamføring med andre land spelar sjølvstøtt også ei rolle for kva slags begrepsapparat og termar ein vil bruke. Dei som er mot ”standardtalemål” som begrep og fenomen i Noreg, godtar det i beskrivinga av situasjonen i Sverige, Danmark og dei fleste andre land ”det er naturleg å jamføre oss med”. Poenget deira er at ikkje noko norsk talemål har den statusen og den funksjonen som andre lands standardtalemål har i dei respektive landa sine, og at det dermed gir eit falskt bilede å bruke eit parallelt begrep for norske forhold (Jahr 2007: 95).⁹

Andre meiner at det tala Oslo-bokmålet stadig nærmar seg ein internasjonalt sett ”normal” standardspråkfunksjon, og at det dermed er naturleg og fruktbart å nytte parallelle begrep. Det er ikkje heilt uproblematisk, for trass i alle definisjonar og presiseringar er det svært vanskeleg å unngå *heilt* det normative innslaget som begrepet *standardtalemål* inneheld. Men det er ikkje sikkert at det er til å unngå uansett kva term(ar) ein bruker; det kan ligge til begrepet heller enn termen. Det er begrensa kor langt ein kan lykkast i å forme verkelegheita gjennom termval og ordbruk (men ein viss påverknad gjennom bevisstgjerjing kan ein likevel utøve på den måten, som vi i dag jo ser også i mange andre samanhengar).

Standardtalemål finst altså både i Noreg, Sverige og Danmark, men har ulik status og dermed ulike effektar i Noreg jamført med dei to andre. Å seie dette er eigentleg berre det same som å bruke parallelle grammatiske termar for ulike språk (ordklasser, kasus, diatese m.m.) – sjølv om ein i språkbeskrivinga må få fram at dei ikkje fungerer likt frå språk til språk. Enten det gjeld ”genitiv” eller ”standardtalemål”, så er det den *prototypiske kjernen* i begrepet som er lik, ikkje den konkrete funksjonsmåten i ulike språk og samfunn.

Også i dansk og svensk kan ein bruke eit begrepsapparat med dei grunn-

typane eg her har merka A1 og 2 og B1 og 2. Slik sett er strukturane i dei ulike landa parallelle, og dermed meiner eg det er rett å bruke parallelle begrep og termar. Men parallellitet betyr altså ikkje fullt samanfall. På fleire punkt er landa ulike. Ein viktig skilnad er at det danske standardtalemål A ikkje er "skriftspråksbasert" på same måten som det norske og det svenske, fordi avstanden mellom skrift og tale er blitt så stor at ein ikkje lenger kan bruke det skrivne språket som rettesnor for uttale. Dansk skriftmål lese heilt bokstavrett blir ein slags norsk, nærast det "høgare talemålet" i Kristiansand og andre sørlandsbyar. Det var da også det norske riksmålet / bokmålet som vart det mest konkrete resultatet av dansk skriftuttale, ved sida av det som i færøyske og islandske munnar blir kalla "skandinavisk" – ein tillært uttale som i Noreg, men ikkje andre stader, vart internalisert og gjort til morsmål for eit leiande samfunnssjikt, altså standardtalemål A1.

Dermed er det neppe mogleg i Danmark å bruke "korrekt" skrivemåte som argument for kva som skal erkjennast som "korrekt" uttale – som ein kan både i Noreg og Sverige – og dei norske debattane om kva Språkrådet eller andre instansar skal "godkjenne" som "korrekt" på talemålsplanet, kan vel knapt førekomme i Danmark.

Dansk standardtalemål har altså utvikla seg som ein autonom talemålsvarietet basert på uttalen i Københavns betre borgarskap, med ei gradvis oppmjuking i retning av meir folkeleg hovudstadsuttale. Men Danmark og Sverige har det sams at standardtalemål A1 dominerer i forhold til A2, mens det i Noreg er omvendt. Det er fordi dialektbruk er så allment utbreidd i Noreg at ein langt større del av befolkninga må normere talemålet sitt i vaksen alder om dei vil "snakke standard", mens ein klart større del av danskane og svenskane får standardtalemålet inn med morsmjølka. Slik tolkar eg situasjonen i dei tre landa. Korleis dei ulike "regionale standardane" i desse landa skal plasserast i dette bildet, er eg mindre viss på, men eg går ikkje inn på det her.

Ser ein på forholdet mellom hovudtypane A og B, som eg da kallar "prestisjespråk", så er det vel klart at dei i Sverige og Danmark og andre jamførbare land har eit langt sterkare samanfall mellom desse enn vi har i Noreg. Kristiansens rapport om forskingsstoda i Danmark kan gi ein indikasjon om dette, men også nyansere det. Les ein Pedersens historiske oversikt og Kristiansens forskingsrapport i dette heftet, er det vanskeleg å unngå inntrykket av at dei ikkje meiner det same med "standardtalesprog". Pedersen beskriv framvoksteren av det eg kallar "standardtalespråk A", som munnar ut i det som går som "korrekt (rigs)dansk". Kristiansen samanliknar tre

varietetar som tydelegvis alle inngår i dette begrepet ”korrekt dansk”, sjølv om ein av dei er regional-basert, slik at alle dei tre varietetane dermed i realiteten er del av standardtalemål A. Han prøver å finne ut prestisjemønsteret mellom desse varietetane hos dei unge respondentane, og finn at to av varietetane, begge frå København, skårar topp på kvar sin vurderingsskala. Men han måler ikkje dimensjonen ”korrekt – feil”, som er standardspråkets viktigaste dimensjon (naturlegvis fordi det ikkje skulle fokuserast eksplisitt på språk, for ikkje å trekke inn det bevisste haldningsnivået). Mitt utgangspunkt er altså at ein standard er ein førehandsoppsett mal for akseptabelt og uakseptabelt, mens ”prestisje” er ein lausare, vagare og meir skiftande storleik. Dermed meiner eg at det dei danske haldningsundersøkingane tar sikte på å avdekke, er prestisjespråk og ikkje standardtalespråk.

8 Oppsummering

Dermed kan vi gå tilbake til dei spørsmåla eg formulerte i innleiinga:

Har Noreg eit standardtalemål?

Svaret på dette spørsmålet er tautologisk, det avheng av ein begrepsdefinisjon, og når denne definisjonen er gitt, er svaret på spørsmålet automatisk gitt.

Kva er eit standardtalemål?

Eg meiner at standardtalemålsbegrepet eg kallar A, både 1 og 2, er det mest fruktbare utgangspunktet for ein diskusjon om dette, jf. definisjonen min på side 57. Begrepet må forankrast i eit faktisk, empirisk språk som eit fullstendig system med alle dei komponentane eit naturleg språk har, og også forankrast i ei norm som innanfor norsk og svensk kan ha grunnlag i eit skriftspråk, i dansk i ei København-basert talemålsform utan ein skriftleg pendant. Talemålsundersøkingar og haldningsundersøkingar kan dermed fortelje oss noko om normkjelder og spreingsfaktorar og -mønster for dette språket.

Er standardtalemål eit fruktbart begrep i fagleg samanheng?

Svaret er ja, meiner eg, fordi det fangar delar av språkverkelegheita og

strukturar i språksamfunnet som ein ikkje får fram om ein går ut frå at alle språkformer er språksosialt nøytrale. Døma mine frå forskinga på grenseflata mellom tale og skrift var meint å vise at eit standardtalemålsbegrep er eit nødvendig kategoriseringsmiddel i slik forskning. Men diskusjonen og forbisnakkinga rundt begrepet har òg vist at det kan bli farleg når ein bruker det ureflektert og mekanisk. Ein må forankre det i svært stringente definisjonar for å unngå at det blir misbrukt til språkideologiske formål.

Notar

1. Fonetikaren Arne Vanvik (1985: 9) brukte "standard østnorsk", som han opphavleg hadde lansert som ein meir nøytral avløyser for "dattet østnorsk". Han definerte det slik: "S. Ø. er prestisjeuttalen i den sørøstlige delen av landet med hovedstaden som det naturlige sentrum. Sosialøkonomisk sett brukes S. Ø. gjerne av velutdannede personer og vanligvis ikke av folk i de laveste inntektsklasser."
2. I Vikør (1984c: 13) er det referert frå eit ordskifte i den daverande fagnemnda i Norsk språkråd som viste korleis det kunne bere av stad.
3. Ein kan elles merke seg at normeringstilhengarane i Språkrådet var usamde seg imellom om kva "normaltalemålet" skulle innehalde: Lundeby ville inkludere dei godkjente folkemålsformene i bokmålet, mens riksmålstilhengarane berre ville akseptere dei tradisjonelle formene (Vikør 1984c: 14). Som ein ser, var talenorm-debatten for dei ei utviding av den tradisjonelle (skrift)språkstriden.
4. Reint prinsipielt ville det rettaste vere å markere den mjuke uttalen, som skil seg frå skriftbildet. Men det er i dette tilfellet altså den regelrette leseuttalen og dessutan den mest vanlege i norsk talemål, og da er det mest rasjonelt å markere den uttalen som er mest avvikande i den forstand at han opptre i færrest ord, dvs. den harde uttalen. I praksis har *Norsk Ordbok* vore inkonsekvent her, sidan begge uttalane blir markert under *g-* (både *jyllen* og *gymnas*), men berre den harde uttalen under *k-* (*kilt*, men inga markering under *kinn*).
5. Historisk sett er bokmålet utvikla av eit slikt lesespråk som har gått over til å bli talemål. Bevis på det er uttaleformer som *velge*, *selge*, *Norge* – som baserer seg på dansk ortografi (danskane uttalar desse orda *velje*, *selje* og tidlegare truleg *Norje*). Skriftuttalen med /g/ er sidan blitt naturleg talemål for dei som "snakkar bokmål" (og til dels gått inn i anna talemål derfrå, ikkje minst *Norge*). – Jahr (2007: 94) set opp eit skarpt skilje mellom "talt riksmål" før krigen og bokmålet etterpå, og meiner førstnemnde var eit standardtalemål, men ikkje det sistnemnde, vel fordi det er meir opent for folkelege former og dessutan har mindre autoritet i forhold til dialektane. Eg meiner likevel at moderne bokmålstale er ein gradvis modernisert versjon av det same standardtalemålet, at det altså berre er tale om to utviklingsfasar og ikkje om to ulike varietetar, og at det framleis må kallast standardtalemål fordi så mange dialektbrukarar normerer talemålet sitt etter det.
6. I nynorskmiljø har det i mange år gått eit ordskifte om ønskelegheita av eit "normaltalemål", men typisk nok ikkje om eksistensen av det; det har vore framstilt som noko som bør resp. ikkje bør utviklast gjennom normative tiltak. Men sidan også mange nynorskbrukarar i fleire generasjonar har tilpassa talemålet sitt til ei skriftnær norm med regional fonetikk og prosodi, må vi seie at eit nynorsk standardtalemål

eksisterer, men berre av type A2. Det inneber at ein må avvise resonnementet til Eric Papazian (2002: 57), når han hevdar at vi berre har eitt standardtalemål, nemleg bokmål, fordi bokmål blir tileigna som førstespråk i motsetning til nynorsk. Det vil seie at han berre anerkjenner type A1 som reelle standardtalemål. Men etter mi meining er altså den essensielle eigenskapen ved standardtalemålet at det fungerer som norm for personar og grupper med andre varietetar som førstespråk, mens det er sekundært om det også finst ei samfunnsgruppe som har det som førstespråk. Det finst samfunn der ingen har standardtalemålet som førstespråk, mens "alle" lærer det som del av ei (høgare) utdanning – da er forholdet mellom varietetane diglossisk.

7. Jahr (2007) vil helst unngå termen "standardtalemål" og heller ha ei nemning som berre går på prosessen, ikkje resultatet av prosessen: "normalisering". Men det ordet impliserer jo eit mål (og eit kompass) for prosessen, ein "normal", og vi treng eit ord for det som *er* målet og den konkrete realiseringa av det.
8. I tillegg opplyser begge ordbøkene at ordet kjem frå eit latinsk ord som betyr 'bedrag, blendverk, jugl'.
9. Det har vore argumentert med at Noreg ikkje har noko *offisielt vedtatt* standardtalemål, slik det har ei offisielt vedtatt rettskriving. Dette argumentet var feilslått av to grunnar: Heller ikkje andre språk har offisielt vedtatte standardtalemål. Standardtalemålets status har eit heilt anna grunnlag enn formelle vedtak. Men samtidig finst det vedtak om kva som skal gjelde som standarduttale i visse sektorar i Noreg, særleg i NRK (Vinje 1998, Sandøy 1998, Sandøy 2009) og på teatra. Det gjeld formelt rett nok berre dei tilsette på dei aktuelle arbeidsplassane i sjølve yrkesutøvinga, men har sjølv sagt innverknad på prestisjemønsteret utover i samfunnet.

Litteratur

- Fjeld, Ruth Vatvedt & Boye Wangenstein (red.) 1998: *Normer og regler. Festskrift til Dag Gundersen 15. januar 1998*. Oslo: Kunnskapsforlaget
- Guttu, Tor 1993: *Norsk illustrert ordbok*. Oslo: Kunnskapsforlaget
- Hovdenak, Marit o.a. 2006: *Nynorskordboka*. Oslo: Samlaget
- Jahr, Ernst Håkon 2007: Bruk av omgrepa 'standardtalemål', 'normalisering' og 'knot' for å skildre språktilhøva i Noreg i dag. Akselberg, Gunnstein & Johan Myking (red.): *Å sjå samfunnet gjennom språket. Heidersskrift til Helge Sandøy på 60-årsdagen 14.06.2007*. Oslo: Novus, 93–98.
- Kristiansen, Tore 2009: Har Norge et standardtalemål? – set i dansk sociolingvistisk perspektiv. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 27, 79–95.
- Mæhlum, Brit 2009: Standardtalemål? Naturligvis! En argumentasjon for eksistensen av et norsk standardtalemål. I *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 27, 7–27.
- Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet* (1966-). Oslo: Samlaget.
- Papazian, Eric 1984: Normaltalemål i Norge? Og hva så? *Språklig Samling* hefte 2, 10–12.

- Papazian, Eric 2002: Norwegian "Bokmål": Present, Past and Future. *Nordic Journal of Linguistics* 25, 49–78.
- Pedersen, Inge Lise 2009: Standardtalesprogets tilblivelse og rolle i Danmark. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 27, 159–178
- Sandøy, Helge 1998: Talenorm i NRK. I Fjeld og Wangensteen 1998: 158–170.
- Sandøy, Helge 2009: Standardtalemål? Ja, men ...! Ein definisjon og ei drøfting av begrepet. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 27, 27–48
- Vanvik, Arne 1985: *Norsk uttaleordbok. A Norwegian Pronouncing Dictionary*. Oslo: Fonetisk institutt, Universitetet i Oslo.
- Vikør, Lars S. 1984a: Einar Lundeby: Talenormen bør ha stort slingsringsmonn. *Språklig Samling* hefte 2, 4–5.
- Vikør, Lars S. 1984b: Arne Kjell Foldvik: "Dæm må no få snakk som dæm vil!". *Språklig Samling* hefte 2, 6–7.
- Vikør, Lars S. 1984c: Språkrådet og talemålet. *Språklig Samling* hefte 2, 12–15.
- Vikør, Lars S. 1989: The position of standardized vs. dialectal speech in Norway. *International Journal of the Sociology of Language* 80, 41–59.
- Vikør, Lars S. 1995: *Rettskriving hos nynorskforfattarar*. Oslo: Norsk språkråd
- Vikør, Lars S. 2004: *Dialektar som skriftspråk i tre norske distrikt*. Oslo: Novus.
- Vinje, Finn-Erik 1998: Talemålsnormering i NRK. Fjeld & Wangensteen 1998: 143–157.
- Wangensteen, Boye 2005: *Bokmålsordboka*. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Wiggen, Geirr (red.) 1973: *Ny målstrid. Ei samling artikler og innlegg om språk, samfunn og ideologi*. Oslo: Novus.

Summary

In this article, a distinction is made between two *standard speech* concepts: A: a speech variety which has been formally codified, which is attached to a written standard, and which is claimed to have validity as a norm for speakers of other varieties of the language (Vikør 1989: 42); B: a speech variety which serves as a source of (partial) imitation by dialect speakers, defined by its degree of influence upon dialectal speech or the linguistic prestige patterns which can be uncovered through subconscious language attitude surveys. I argue in favour of this distinction, attaching A to the con-

cept *standard*, B to *prestige*. The article further includes a historical survey of the Norwegian speech standardization controversy from the 1970s onwards, a discussion of the use of the “standard speech” concept in research on the interface between speech and writing, and a comparison with the situation in Sweden and Denmark.

Lars S. Vikør

Universitetet i Oslo
Institutt for lingvistiske og nordiske studium
Postboks 1102 Blindern
NO-0317 Oslo
l.s.vikor@iln.uio.no

Er det fruktbart å applisera termen *standardspråk* på norske talemålstilhøve?

Av Gunnstein Akselberg

I artikkelen diskuterer forfattern om det er fruktbart å applisera termen *standard language* på norske talemålstilhøve. Forfattern gjennomgår definisjonen og bruken internasjonalt av *standard language* ved å nytta sentrale internasjonale referansar i lingvistikk og sociolingvistikk. Gjennomgangen viser at den norske diskusjonen om bruken av *standardspråk* på norske talemålstilhøve manglar avgrensing av aktuelle parametarar. For å kunna gjennomføra ei empirisk gransking er slik avgrensing naudsynt.

Utgangspunktet for artikkelen er ein allmenn påstand om at talemålet i det indre Oslofjord-området, såkalla *standard austnorsk*, fungerer som norsk nasjonal talemålsstandard. Eit viktig spørsmål er kor vid eller open ein talemålsstandard kan eller bør vera. Forfattern meiner at standardtermen primært bør nyttast i ei trong meining, slik termen vert nytta på mange andre fagområde.

1 Nasjonal standardstatus, nasjonal standardfunksjon og nasjonal talemålspåverknad

I denne artikkelen diskuterer eg om det finst eit nasjonalt standardtalemål i Noreg sett i lys av to hovudspørsmål, som heng nær saman: Har éin særleg norsk talemålsvarietet, såkalla ‘standard austnorsk’,¹ nasjonal standardstatus og nasjonal standardfunksjon? Kva for innverknad har standard austnorsk på dei andre norske talemåla?

Framstillinga er ei prinsipiell drøfting og ikkje ein empirisk dokumentasjon av talemålsrealiseringar og statistiske kvantifiseringar.

2 Drøftingsmodell

Det er fleire tilhøve som må klargjerast i samband med spørsmåla om det

finst eit norsk standardtalemål og om kva påverknad eit slikt talemål kan ha på andre norske talemål. Eg vel her å sjå dei to hovudspørsmåla i artikkelen i høve til seks ulike problemstillingar: 1) *Definisjon og avgrensing* av standard, 2) *identifisering* av standard, 3) *utbreiing og aksept* av standard, 4) *påverknad* frå standard, 5) *utvikling* av standard (prosess) og 6) *makttilhøve* og standard. Dei fire første problemstillingane gjeld direkte innhaldet i dei to hovudspørsmåla, dei to siste gjeld årsakene til at det finst eller kan finnast nasjonale standardtalemål. Eg skal ta problemstillingane føre meg éi for éi nedanfor. Eg relaterer problemstillinga til viktige allmennspråklege og fagspråklege termdefinisjonar og termdiskusjonar. Som fagspråkleg referanseramme nyttar eg tre sentrale lingvistiske og sosiolingvistiske referansar som diskuterer standardomgrepet og andre relevante termar: Trask 2007, Swann m.fl. 2004 og Crystal 2008.

3 Definisjon og avgrensing

I Noreg vert det nytta fleire termar om eit normert (nasjonalt) talemål, som t.d. (nasjonalt) *normaltalemål*, (nasjonalt) *standardtalemål* og *rikstalemål*. I den allmenne diskusjonen om eit normert nasjonalt talemål dekkjer i hovudsak desse termene kvarandre, likevel har termene aldri vore prinsipielt definerte eller problematiserte eksplisitt i ein norsk talemålskontekst. Her skal eg kort drøfta termen *standardtalemål*.

3.1 Etymologi

Standard er eit importord frå engelsk, *standard*, med opphav i gamalfransk *estandard* med tydinga 'rettesnor, fane'. *Standard* er sett saman av substantivet *stand* med tydinga 'tilstand', laga til verbet *standa* 'stå', og suffikset *-ard* av gamallågtysk *hart* 'hard'. Jamfør *standart* 'ryttarfane' av lågtysk *standart*, som òg er laga til gamalfransk *estandard*. Lågtysk *standart* har bakgrunn i eldre vestgermansk **standhard* 'urokkeleg', sett saman av **stand* 'det å stå' og **hard* 'hard'. Jamfør Becker-Christensen m.fl. (2000: 86, 1306–07) og Nielsen (1976: 379). *Standard* har såleis grunntydinga 'hard, urokkeleg eller fast tilstand'.

3.2 Norske og danske ordboksdefinisjonar

I *Nynorskordboka* (Hovdenak 2006: 1162) er den allmenne tydinga av substantivet *standard* "(kvalitets)grad, nivå". Den allmenne tydinga av verbet *standardisera* er "fastsetje, gjennomføre standard el. normaltype; gjere eins-

laga”, medan den språkvitskaplege tydinga er ”gje (formelle) reglar for korleis ein skal skrive/og el. uttale eit språk el. ein dialekt; normere” (loc.cit.). *Standarddialekt* er definert som ”normaltalemål”.

Nudansk Ordbog (2000: 1306) definerer substantivet *standard* som ”et nivå for hvor godt noget er”, ”(i sammensætn.) udtryk for at noget er normalt, tilladt el. alment accepteret” og ”en teknisk specifikation der er of-fentlig tilgængelig = NORM”. Verbet *standardisere* vert her definert som ”opnå en vis ensartethed for et bestemt fagområde, produktområde, produkter og metoder” (1306–1307). *Nudansk Ordbog* har ikkje oppslag som t.d. standardspråk, standarddialekt eller standardtalemål.

3.3 Lingvistisk og sosiolingvistisk avgrensing

David Crystal (2008: 450) definerer *standard* slik:

A term used in sociolinguistics to refer to a prestige variety of language used within a speech community. ‘Standard languages/dialects/varieties’ cut across regional differences, providing a unified means of communication, and thus an institutionalized norm which can be used in the mass-media, in teaching the language to foreigners, and so on.

Definisjonen hans er generell og legg vekt på status, overregional karakter og bruksområde. I definisjonen av omgrepet *standard English* peikar Crystal på problemet med å nytta standardomgrepet (loc.cit.):

In sociolinguistics, a much debated term for the variety of English used as a communicative norm throughout the English-speaking world. The notion has become increasingly difficult to handle because of the emergence of differing national standards of usage (in vocabulary, grammar, pronunciation and spelling) in areas where large numbers of people speak English as a first or second language: there are important regional differences between the UK, the USA, Canada, Australia, South Africa, the West Indies, West Africa and several other parts of the English-speaking world.

R. L. Trask går lengre enn Crystal ved å presisera kva for parameter som er aktuelle å måla ein talemålsvarietet mot i diskusjonen av standard. Trask (2007: 272–273) skriv m.a.:

Standard English may be spoken in any of a large range of regional accents; no particular accent is associated with standard English, though in particular countries there are some accents often regarded as more appropriate to standard English than others. And standard English itself is not quite uniform, there are detectable differences in vocabulary and grammar between standard American

and standard British English, though these are not large. Further, of course, standard English of the eighteenth century already sounds quaint and distant to us. Finally, standard spoken English is not always identical to standard written English.

Trask presiserer to viktige tilhøve: Han presenterer fleire aktuelle måleparametrar, og han tek stilling til kor open ei standardtalenorm kan vera (open vs trong). Måleparametrane er aksent, lingvistiske trekk (leksikon og grammatikk), tid og skriftmål. Talemålsstandarden er ikkje knytt til ein bestemt aksent, eit bestemt vokabular eller ein bestemt grammatikk, sjølv om variasjonen ikkje treng vera stor. Dessutan peikar han på den dynamikken som ligg i standarden, at han endrar seg over tid. Trask gjer seg, i motsetnad til Crystal, til talsmann for ei heller open standardnorm.

Swann m.fl. (2004: 295) legg derimot større vekt på det uniforme og homogene aspektet som er knytt til standard:

A standard language is usually identified as a relatively uniform variety of a language which does not show regional variation, and which is used in a wide range of communicative functions.

Swann m. fl., som er opptekne av standardvarietetar generelt, og ikkje nasjonale talemålsstandardar spesielt, peikar på at standardvarietetar er nær knytte til preskriptive, skrivne normer, som er kodifiserte i grammatikkar og ordbøker (loc.cit.):

Standard varieties tend to observe prescriptive, written norms, which are codified in grammars and dictionaries. They are thus different from non-standard varieties, whose norms are generally uncoded and unwritten.

Kodifisering er likevel ingen garanti for (språkleg) implementering og realisering av standard. Talespråklege varietetar verkar på kvarandre, noko som fører til at standardvarietetar kan ta opp i seg språklege trekk frå andre varietetar (Swann m.fl.: loc.cit):

Although standard languages are often regarded as discrete varieties, it is not usually possible to establish clear boundaries that distinguish them from other varieties. In many European countries, regional standards have developed which show varying degrees of influence from local dialects. Standard languages may, therefore, be better regarded as ideal varieties.

Å sjå på standardspråk som *ideale varietetar*, er interessant av di det er uttrykk for at realiseringa av dei preskriptive normene er vanskeleg eller uråd å gjennomføra.

Swann m.fl. (2004: 176) skil mellom *standard varietet/standardspråk* (*standard language/variety*) og *språkstandard* (*language standard*). Likskapen mellom dei er at begge er språklege referanserammer, medan skilnaden er at språkstandard ikkje er knytt til preskriptive og kodifiserte normer:

Language standard [...] describe a linguistic variety which (a) is relatively uniform, and (b) functions as a measure (or standard) against which the quality of an individual's speech is evaluated. However, language standards lack the overtly prescriptive norms and codification characteristic of standard varieties. [...] Language standards exist in most communities and are similar to what Le Page and Tabouret-Keller (1985) have described as 'focused' systems.²

3.4 Samanfatning

Omgrepet *standard* vert i allmennspråket, representert ved sentrale nordiske allmennordbøker, nytta i tydingar som 'rettesnor', 'kva som er (allment) akseptert', 'kva som er normalt' og 'kva som er tillate'. Allmenntydinga av verbet *standardisera* i allmennordbøkene å 'gjera einslaga, oppnå noko som er einsarta'. Den språkvitskaplege tydinga av verbet *standardisera* er å 'gje reglar for korleis ein skal uttala eit språk eller ein dialekt'.

Lingvistiske og sosiolingvistiske definisjonar måler standard i høve til forskjellige parameterar som aksent, lingvistiske trekk, tid, skriftspråk, preskriptive normer, kodifisering, implementering og realisering. Swann m.fl. (2004) er opptekne av det homogene og uniforme aspektet og kallar difor standard 'ideale varietetar'. Crystal (2008) er også oppteken av det homogene og uniforme og meiner difor at termen *standard* er problematisk å nytta. Trask (2007) meiner derimot at standardomgrepet kan knytast til ei open norm som gjev rom for variasjon.³

4 Identifisering

Byggjer vi på resultatet av drøftinga i pkt. 3, blir neste spørsmål kva for norsk talemålsvarietet som kan svara til desse definisjonane. I denne samanhengen er det to typar identifisering som er aktuelle: 1) Kva for dialekt fungerer som standard (i nasjonalt perspektiv)? 2) Kva skil denne varietetten frå andre norske talemålsvarietetar? Det vert hevda at 'standard

austnorsk' (Mæhlum (2007), Røyneland (2005), Solheim (2006) osv.) fungerer som ein nasjonal talemålsstandard, utan at ein diskuterer eksplisitt kva for parametrar som er aktuelle for å avgrensa denne, og utan at ein diskuterer kor open versus trong standardnorma kan eller bør vera.

Som vi såg ovanfor, peikar Swann m. fl (2004: 293) på problemet med å skilja ein standardvarietetet frå andre varietetar: "Although standard languages are often regarded as discrete varieties, it is not usually possible to establish clear boundaries that distinguish them from other varieties." For å kasta lys over denne problemstillinga, kan vi sjå ho frå ein ikkje-standard (nonstandard) posisjon:

Non-standard languages refers to elements of language that are not considered standard (i.e. appropriate in formal speech and writing), like localised vocabulary, items of grammar and pronunciation of individual words that are not sanctioned by teachers, editors and other normsetters. [...] Matters of pronunciation are less clear. Some linguists suggest that it is possible to speak the standard variety of a language in any accent, with 'standardness' referring instead to degrees of prestige. Others argue that since broad localised accents are seldom paired with the standard variety, accent is part of 'standardness' and may therefore refer to non-standard accents. (Swann m.fl. 2004: 223–224)

Dersom vi nyttar Swann m.fl. (2004) si forståing av tilhøvet standard versus ikkje-standard, er det problematisk å seia at 'standard austnorsk' er ein nasjonal standard. Grunnen er at det er uklårt kva for varietet 'standard austnorsk' representerer, og kva for normkrav (open vs lukka) som er knytt til denne varieteteten.

5 Utbreiing og aksept

Spørsmålet om det finst eit norsk standardtalemål, er avgjerande knytt til utbreiing og aksept. Varieteten 'standard austnorsk' kan berre eksistera som nasjonal standard dersom han er utbreidd over heile landet, dersom han er nasjonalt akseptert og dersom han vert nytta i praksis som nasjonal talemålsvarietetet i særlege kontekstar. Desse tilhøva er det delte meiningar om. Det er ikkje gjort omfattande granskingar av dette punktet, og det er difor vanskeleg i dag på representativt empirisk grunnlag å argumentera for eller imot (Akselberg 2008). Skal vi koma nærare eit svar på dette punktet, må det gjennomførast systematiske og representative granskingar. Eit granskingsalternativ er å gjennomføra direkte og indirekte målingar etter mønster frå Tore Kristiansen sine studiar av talemålsvarietetar i Danmark, t.d. Kris-

tiansen (2003). Før ei slik gransking kan setjast i verk, må varieteten identifiserast og beskrivast, og målereiskapane må justerast for norske tilhøve.

6 Påverknad

Det vert ofte hevda at 'standard austnorsk' talemål påverkar talemålsutviklinga over heile landet på den måten at dei lokale talemåla får fleire og fleire felles særtrekk med denne austnorske talemålsvarietet. Dette er også noko vi veit for lite om. Også her må det gjerast systematiske og representative granskningar. I tillegg trengst det her fleire teoretiske og metodiske avklaringar. Kva for språklege trekk kan vi seia er karakteristiske for 'standard austnorsk' talemål? For det første må denne varieteten definerast eller avgrensast (jfr. pkt. 4 identifisering), og dinest må ein avgrensa dei trekka som er typisk *standardaustnorske talemålstrekk* til skilnad frå *allmennorske talemålstrekk* (som ofte kan ha opphav i skriftspråklege normer, nynorsk som bokmål, jfr. Akselberg 2002a, 2002b, 2005).

7 Prosess

Av dei tre lingvistane, Swann m.fl., Crystal og Trask, er det berre Trask som tek med parameteren tid. Utviklinga av standard engelsk tok til på 1500-talet på grunn av den politiske, økonomiske og kulturelle innverknaden frå London.

No such thing as standard English existed 500 years ago, instead there were only innumerable regional and social varieties. But, since then, a range of social and political pressures have combined to give rise to a single variety of English accepted as the standard everywhere.

Standard English arose largely out of a series of countless historical accidents, certain words, forms and usages happened to be accepted by educated people in positions of prestige, while others were not accepted. The single most important factor was the political, economic and cultural influence of the city of London and the surrounding region: it was largely the forms used in this area that became the basis of standard English (Trask 2007: 273).

Ei slik utvikling kan langt på veg også stemma for utviklinga av eit riksdansk talemål og København si historiske talespråklege rolle, men ho stemmer neppe for utviklinga av norsk talemål og den talespråklege posisjonen til Oslo (Christiania). Det var først etter 1814 at Oslo (Christiania) tok til å utvikla seg til eit nasjonalt, kulturelt, økonomisk, politisk og ad-

ministrativt sentrum ved at København ikkje lenger ivaretok slike funksjonar i høve til Noreg – og av di den svenske sentralmakta ikkje prøvde å trø tilsvarande svenske funksjonar og institusjonar nedover nordmennene. Først etter 1905 fekk Oslo (Kristiania) ein posisjon som kan samanliknast med den posisjonen London og København har hatt frå 1500-talet.

Dersom det skulle finnast eit norsk standardtalemål, må vi finna ut om den prosessuelle utviklinga kan ha kome langt nok til at ein slik standard kan ha utvikla seg i dag.

8 Makt

Språk og makt er knytte nær saman. Ikkje minst er makt og *førestillingar om* språk og språklege tilhøve knytte nær saman. Diskusjonen om det finst eit norsk standardtalemål eller ikkje, er ikkje berre prega av mentale talespråksoppfatningar og tolking av empiriske talemålsdata frå ulike delar av landet, men også er sterkt prega av dei sosiale, økonomiske, kulturelle, politiske og språkpolitiske makttilhøva i det norske samfunnet. Nokre vil få fram at den norske talespråkssituasjonen er sterkt parallell til talespråkstilhøva i andre vesteuropeiske land som er dominerte av sterke styrande vertikale krefter, medan andre legg vekt på at Noreg er talespråkleg unikt ved at dei sentralt styrande talemålskreftene har mindre makt her og at dei horisontale kreftene er mykje sterkare enn andre stader (jfr. talemålspyramiden, t.d. Akselberg 2007). Men denne diskusjonen finst også i andre land vi ofte samanliknar oss talespråkleg med, t.d. England:

In recent years, there has been a vigorous and surprising debate among academics and educators about the place of standard English in education: one group sees a command of standard English as an enormous benefit and as the right of every pupil: the other sees standard English as the elitist possession of a privileged class and interprets attempts at teaching standard English, together with the associated dismissal of non-standard forms of English, as hostile attempts at oppressing working-class speakers and denying them power. (Trask 2007: 273)

Ved å vektleggja dei vertikale eller dei horisontale talemålskreftene gjennomfører vi ikkje berre ei tolking av empirisk talemålsmateriale eller resultatet av talespråklege haldningsmålingar. Vi plasserer oss også medvite eller umedvite i ein posisjon der vi styrkjer eller svekkjer bestemte mentale opplevingar av norske talemål og norsk talemålspraksis i dag, som er resultatet av samansette maktstrukturar i det norske samfunnet.

9 Konklusjon

9.1 *Confessio*

Personleg synest eg det er prinsipielt problematisk å nytta termen *standard* om eit normsetjande talemål sett i nasjonalt perspektiv. For meg signaliserer standard noko sterkt preskriptivt og homogent med rom for liten variasjon, i tråd med den etymologiske bakgrunnen og slik termen vert nytta i andre fagdisiplinar. Når termen talemålsstandard vert nytta med rom for talespråkleg variasjon, slik som t.d. i Danmark, kan det skapa problem. Sjølv ville eg føretrekkja termen *normert talemål*, men ikkje normaltalemål, både av di ein slik term gjev rom for talespråkleg variasjon og av di den filogisk ikkje signaliserer det strenge preskriptive kravet som ligg i termen standard. Liksom Jahr (2007: 95–96) meiner eg termen *standardtalemål* er lite tenleg, i alle fall nytta om den norske talemålssituasjonen.

Når termen standard likevel vert nytta i den internasjonale litteraturen, må vi på ein eller annan måte ta stilling til han. Og dersom vi skal vera med på den nordiske diskusjonen, må vi gå inn i ein diskusjon om kva vi meiner med termen ‘standard’. Det er målet med denne artikkelen. Utan det vil vi koma i den situasjonen vi har i dag når det gjeld bruken av termen *dialekt*, der vi ofte snakkar forbi kvarandre – særleg danskar og nordmenn – av di vi legg ulikt innhald i termen.

9.2 *Pragmatikk*

Gjennomgangen ovanfor (pkt. 3) viser at det er problematisk å gje ein allmenn og dekkjande definisjon av termen (nasjonalt) *standardtalemål*. Parametrane som standard vert forstått i høve til, varierer, og dessutan varierer synet på kor store variasjonar ein kan akseptera innom ein standard. Vi har heller ikkje enno gode nok reiskapar til å identifisera eit eventuelt norsk standardtalemål. Dessutan veit vi lite eksplisitt om utbreiinga og aksepten av eit eventuelt ‘standard austnorsk’ talemål, og vi har heller ikkje systematiske kunnskapar om påverknaden frå ei eventuell nasjonal standardtalemålsnorm. Det prosessuelle perspektivet og maktaspektet har vore heller lite eksplisitt framme i diskusjonen om ei eventuell norsk standardtalemålsnorm og eit norsk standardtalemål. Vi har difor i dag for dårleg datagrunnlag og for dårlege reiskapar og metodar til å gje eit definitivt svar på dei to spørsmåla eg stilte innleiingsvis i denne artikkelen. Og ikkje minst manglar vi eit relevant teoretisk, og langt på veg også metodisk, grunnlag for å kunna trekkja ein avgjerrande konklusjon. Dei

språklege dataa er for lite nasjonalt representative og tolkingsgrunnlaget er for arbitrært og svakt.

Eit fyrste steg på ein farbar veg kan vera å avgrensa kva for parametrar som skal bestemma det talespråklege datagrunnlaget og styra tolkinga av relevante talespråklege data.

Noter

1. Spørsmåla byggjer på påstanden om at 'standard austnorsk' fungerer som ein norsk nasjonal talemålsstandard.
2. "Focusing describes a process in which the individual varieties of speakers become more and more similar to one another as individuals gradually adjust their own speech patterns to resemble the larger group. Such linguistic adjustments are motivated by speakers' desire to be identified with the larger group (a process of identity formation which is called projections). To describe a language variety as focused implies that it is relatively homogeneous, that is, speakers are similar to one another in their linguistic behaviour." (Swann m. fl. 2004:112).
3. I dette heftet knyter Tore Kristiansen diskusjonen av eit standardtalemål til normforestillingsnivået og forestillinga om "det bedste sprog". Helge Sandøy relaterer standardtalemål til autorisasjon/kodifisering og prestisje/status, og ser det i høve til skriftmål og talevariasjon/kodeskifte. Lars Vikør er oppteken av ulike standardtalemålsomgrep. Han skisserer ein ovanfrå-modell, som er sett ut frå skriftmålet og lesespråket (som er kodifisert) [bokmålsk og nynorsk standardtalemål], og ein nedanfrå-modell, som er sett frå eit (dialektalt) talemålssynspunkt (prestisjespråk).

Litteratur

- Akselberg, Gunnstein 2002a: Gransking av regionaltalemål i Noreg – Bakgrunn og særtrekk. *Nordica Bergensia* 28, 3–33.
- Akselberg, Gunnstein 2002b: Talespråkleg regionalisering i Noreg. Keisarens nye klede? *Nordica Bergensia* 28, 35–59.
- Akselberg, Gunnstein 2005: Dialects and regional varieties in the 20th century II: Norway. Bandle, Oskar m.fl. (red.): *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages*. 2. Berlin–New York: Walter de Gruyter, 1707–1721.
- Akselberg, Gunnstein 2007: Horisontalistar versus vertikalistar. Om ulike tolkingar av talespråklege endringsprosessar i Noreg. *Målbryting* 8, 133–150.
- Akselberg, Gunnstein 2008: Haldningar til talemål, talemålsnorm og talemålsnormering og talespråkleg praksis blant ei gruppe elevar og lærarar i den vidaregåande skulen. Omdal, Helge & Rune Røstad (red):

- 2009, *Språknormering – i tide og utide?* Oslo: Novus, 79–90.
- Becker-Christiansen, Christian m.fl. (red.) 2000: *Politikens Nudansk Ordbog med etymologi*. 1. udgave. København: Politiken.
- Crystal, David 2008: *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Sixth edition. Oxford–Malden, MA: Blackwell.
- Hovdenak, Marit m.fl. (red.) 2006: *Nynorskordboka*. 4. utgåva. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Jahr, Ernst Håkon 2007: Bruk av omgrepa ‘standardtalemål’, ‘normalisering’ og ‘knot’ for å skildre språktilhøva i Noreg i dag. Akselberg, Gunnstein & Johan Myking (red.) 2007: *Å sjå samfunnet gjennom språket. Heidersskrift til Helge Sandøy på 60-årsdagen 14.06. 2007*. Oslo: Novus, 93–98.
- Kristiansen, Tore 2003: Sproglig regionalisering i Danmark?. Akselberg, Gunnstein m.fl. (red.) 2003: *Nordisk dialektologi*, 115–149. Oslo: Novus.
- Mæhlum, Brit 2007: *Konfrontasjoner. Når språk møtes*. Oslo: Novus.
- Nilsen, Niels Åge 1976: *Dansk etymologisk ordbog*. 3. reviderede udgave med et tillæg. København: Gyldendal.
- Røyneland, Unn 2005: *Dialektnivellering, ungdom og identitet. Ein komparativ studie av språkleg variasjon og endring i to tilgrensande dialektområde, Røros og Tynset*. Acta Humaniora. Oslo: Det humanistiske fakultet.
- Solheim, Randi 2006: *Språket i smeltegryta. Sosiolingvistiske utviklingslinjer i industrisamfunnet Høyanger*. Uprenta dr.art.-avhandling. Trondheim: Universitetet i Trondheim.
- Swann, Joan m.fl. 2004: *A Dictionary of Sociolinguistics*. Edinburgh: Edinburghs University Press.
- Trask, R. L. 2007: *Language and Linguistics. The Key Concepts*. Second Edition. Edited by Peter Stockwell. Abingdon: Routledge.

Summary

In this article, the author discusses whether it is beneficial to use the term ‘standard language’ in connection with spoken Norwegian. The author discusses the definition and international use of the term standard language by examining central international references found within the fields of linguistics and sociolinguistics. The examination shows that the Norwegian discussion surrounding the use of standard language within the field of spoken

language lacks the delimitation provided by relevant parameters. Such a limitation is necessary in order to complete an empirical investigation.

The basis for the article is a general claim that the spoken language in the inner Oslo-fjord area, so-called standardized Eastern Norwegian, should function as a national standard for spoken Norwegian. An important question is how broad, or open, a standardized spoken language can, or should, be. The author's opinion is that the standard term should primarily be used in narrow sense, as in many other disciplines.

Gunnstein Akselberg

Universitetet i Bergen

Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske fag (LLE)

Sydnesplassen 7

NO-5007 Bergen

gunnstein.akselberg@lle.uib.no

Har Norge et standardtalemål? – set i dansk sociolingvistisk perspektiv

Af *Tore Kristiansen*

Artiklen præsenterer overvejelser på grundlag af sociolingvistisk forskning i det danske sprogsamfund. Den hævder at et standardtalemåls eventuelle eksistens ikke kan afgøres på grundlag af beskrivelser af sproglige distributionsmønstre, men kun på grundlag af ideologiske vurderingsmønstre der fremkommer i underbevidste holdningstilkendegivelser.

I løbet af mine mere end 30 år som dansk-norsk sociolingvist har jeg interesseret mig en hel del for hvorfor Norge og Danmark har udviklet sig så forskelligt hvad styrkeforholdet mellem de traditionelle dialekter og et standardtalemål (herefter: STM) angår. Mit bidrag tager sigte på at sige noget om STM som problemstilling i Danmark – som baggrund for et forslag til hvordan man burde gå frem for at besvare spørgsmålet om Norge har et STM.

Danmark som spejl giver mulighed for to perspektiver: Vi kan fokusere på Norge som et anderledes-land på sprogområdet, og vi kan fokusere på hvordan Norge ligner de fleste andre sprogsamfund. Begge vinkler er vigtige. Det ”unormale” er utvivlsomt det mest interessante i international sammenhæng (som fremhævet på Røros af Jahr). I norsk sammenhæng er det imidlertid også vigtigt at se på hvordan Norge er ”normalt” (som fremhævet af Mæhlum).

1 Det unormale Norge: Om STM som ovenfra-drevet proces

Der er næppe uenighed om at den sproglige standardiserings ide er *fællesskab* (kommunikativt og ideologisk) og at midlet er udgrænsning af varia-

tion. Et standardsprog, hvad enten det drejer sig om skrift eller tale, er et mere eller mindre *homogeniseret fællessprog*.

Hvad skriftsproget angår, er standardiseringen noget der skabes ovenfra af en social og kulturel elite. Denne proces findes på "normalt" vis i Norge, for så vidt som den omfatter alle de fire komponenter, som til dels er faser, i Haugens standardiseringsmodel: *selektion* af normgrundlag, *kodifikation*, *elaboration* – og *implementering*, dvs. *accept* og *udbredelse* af normen i befolkningen. (Deumert & Vandebussche 2003 indeholder beskrivelser af standardiseringen i alle de germanske sprogsamfund ud fra Haugens model). I Norge kan standardiseringen bestemt fremvise mange og interessante særtrek – ikke mindst frembringer den jo to nært beslægtede officielle standarder, *bokmål* og *nynorsk*, og dertil den uofficielle standard *rigsmål* – men grundlæggende gør processen hvad den skal: Den udgrænser variation, om end både bokmål og nynorsk jo er langt mindre homogeniserede end skriftstandarder normalt er.

Det standardiserede skriftsprog spiller en vigtig rolle for udviklingen af STM i alle de lande det er naturligt for Norge at sammenligne sig med, herunder Danmark, Sverige og Tyskland (jf. bidragene af hhv. Pedersen, Thelander og Askedal i dette nummer). I Danmark er der ingen tvivl om at skriftsprogstilegnelsen i skolen – med den forståelse og ideologi der har omgivet den – har bidraget væsentligt til den talesproglige "uniformering" af den danske befolkning. Hvordan den talesproglige "uniform" skal se ud, har altid været så selvsagt at det aldrig bliver omtalt, endsiige diskuteret (Kristiansen 1990). Sådan er det ikke i Norge. Her har talesprogsnormering "altid" været et ganske anderledes synligt tema. Man kan faktisk hævde at så længe vi ser standardisering som noget der skabes ovenfra, så fremstår norsk STM som *selekeret*, *kodificeret* og *elaboreret* i en mere ekspliciteret forstand end dansk STM – nemlig i form af normdefinitionen "bokmål og nynorsk som de tales af nyhedsoplæserne i NRK".

Så langt er der altså ikke noget unormalt fravær af et ovenfra-drevet STM i Norge. Det er først når vi kommer til *implementeringen* og *accepten* (jf. Haugens fase 4), at dette STM står unormalt svagt. Så hvis vi lader faktisk sprogbrugsfrekvens – i form af optællinger af sproglige varianter eller sprogbrugere – spille ind når vi skal besvare spørgsmålet om Norge har et STM, vil svaret utvivlsomt måtte blive nej. De ovenfra-virkende kræfter har ikke "uniformeret" betydelige dele af befolkningen sådan at Norge på samme måde som Danmark fremstår som et *fællessprogssamfund*. Det skyldes naturligvis at de unormalt stærke modkræfter – som man i Norge alt

efter behag kan takke eller klandre Danmark for – har haft betydelig indflydelse på de tre institutioner som har været og er af største betydning for STM-processen i samfundet: retskrivningen, skolen og lydmedierne. Disse institutioner virker entydigt standardiserende i Danmark; i Norge er deres virkning helt anderledes tvetydig og modsætningsfuld.

Vi siger altså at det unormale ved Norge består i at landet ikke har noget ovenfra-drevet STM der findes som *udbredt sprogbrug* i befolkningen. Det er naturligvis et interessant empirisk spørgsmål *om udbredelsen er i gang* (hos hvor mange, i hvilke situationer, osv.). I den udstrækning der kan peges på enkeltindivider der bestræber sig på at tilpasse deres eget sprog til det officielle bokmål eller nynorsk de hører i NRK, kan vi sige at STM findes som ovenfra-drevet *proces*, men ikke som produkt, ikke som samfundsmæssigt fællessprog. På Røros blev denne tilgang til spørgsmålet forsvaret af Jahr, som endvidere argumenterede for at individ-fokuset tilsagde at processen burde kaldes *normalisering* snarere end standardisering. Så længe vi fastholder ovenfra-perspektivet, forekommer dette mig at være en rimelig måde at tale om norsk STM på.

2 Mæhlum/Sandøy-debatten

Spørgsmålet er så om det er rimeligt at tale om at der findes en nedenfra-drevet standardisering, som noget andet end den ovenfra-drevne. Vikør omtalte disse to tilgange til standardspørgsmålet (benævnt A og B i hans bidrag i dette nummer) og pegede på at konferencedeltagerne til en vis grad talte forbi hinanden fordi de opererede med disse to vidt forskellige tilgange. For mig var det lidt overraskende at denne modsætning blev så vidt fremtrædende på konferencen. Rigtignok var det sådan at de inviterede foredrag om Danmark, Sverige og Tyskland alle var historisk anlagte – og dermed anlagde de nødvendigvis også et ovenfra-perspektiv – men ellers var konference-oplægget at vi skulle diskutere STM-spørgsmålet på baggrund af hvad de senere års sociolingvistiske undersøgelser siger om ændringer i norsk sprogvirkelighed. Det er her konferencens to hovedindledere, Mæhlum og Sandøy, har repræsenteret forskellige tolkninger. Mit eget indlæg på konferencen var tænkt som et bidrag til Mæhlum/Sandøy-debatten, som er spændende fordi den handler om vores forståelse af de kræfter der driver sprogændringerne i samfundet. Indlægget tog sigte på at give et billede af hvordan STM-spørgsmålet (kan) diskuteres og besvares i dagens Danmark. Men først et rids af Mæhlum/Sandøy-debatten (se i øvrigt Mæhlums og Sandøys bidrag i dette nummer).

Som jeg ser det, drejer uenigheden sig om de kræfter der *driver* ændringsprocesser i sproget. Hvis vi opererer med en centrum/periferi-model, hvor Oslo er centrum og resten af landet er periferi, er spørgsmålet om sprogændringer i periferien skal forstås som påvirkninger fra centrum, eller som periferi-interne (centrum-uafhængige) udviklinger. Mens ændringer der fjerner periferien fra centrum, ret naturligt ses som periferi-interne udviklinger, er det ved ændringer der gør periferien mere lig centrum, at diskussionen opstår. Skal sådanne ændringer tolkes som centumpåvirkning eller ej? Spørgsmålet er som nævnt blevet stærkt aktualiseret i og med de senere års sociolingvistiske undersøgelser, hvoraf flere blev præsenteret i indlæg på konferencen (se artikler i dette nummer af Hårstad, Opsahl & Røynealand, Røssstad, Solheim).

Sandøys argumentationspraksis har haft fokus på hvordan sprogstrukturelle kræfter driver ændringsprocesserne, eller også hvordan kognitive processer skaber ændringer når sprog(brugere) mødes, typisk simplifikationer. Det vil sige at konvergens mod centrum forklares ved andet end påvirkning fra (læs: efterligning af) centrum. Mæhlum ser dette snarere som en ideologisk betinget bortforklaring og fremholder at det samlede billede klart viser at det er sprogborgen i centrum (læs: Oslo) der efterlignes; den fungerer som et positivt normideal der ”overrisler” alt. Dermed er drivkræfterne, og forklaringerne, flyttet fra sprogbrugsniveauet til sprogholdningsniveauet.

3 Det danske spejl

For mig er det en hovedpointe at vi må skelne mellem sprogbrugsniveauet og sprogholdningsniveauet i vores forsøg på at forstå og forklare sproglige ændringsprocesser, og at STM-spørgsmålet kun kan besvares fornuftigt (hensigtsmæssigt) på sprogholdningsniveauet.

3.1 Om at definere dansk STM på sprogbrugsniveauet

På sprogbrugsniveauet kan vi beskrive hvordan danskerne på stort set alle sprogets punkter har fravalgt de traditionelle dialektvarianter til fordel for københavnske varianter. Dansk STM er ”[københavnsk] dialekt udbredt til hele landet” (som fastslået af Brink & Lund 1975: 769). Det er rimeligt at antage at forvandlingen af Danmark til fællessprogssamfund – udbredelsen i befolkningen (jf. Haugens fase 4) – i det væsentlige fandt sted i løbet af et par årtier fra ca. 1960 til ca. 1980. Efter den tid findes der næppe noget sted barne- og ungdomsmiljøer der fungerer på et sprog der ligger tættere på ste-

dets traditionelle dialekt end på københavnsk. De danske dialekter er døde, og derfor statiske. Men den sproglige dynamik og dermed variation lever naturligvis i bedste velgående. Dansk STM er en højst levende, dynamisk og heterogen størrelse.

Hvis man nu vil holde sig til sprogbrugsniveauet og forsøge at definere dansk STM her, findes der to måder at gøre det på (ud over at pege på en bestemt sprogbruger som eksempel, fx Dronningen, eller en institution, fx TV-Avisen). De giver hhv. en ”smal” og en ”bred” definition, hvis vi måler i form af det antal STM-talende de hver især giver.

Den smalle definition baserer sig på at der på alle sprogets punkter findes former der er udbredt til hele landet (den situation har vi ifølge Brink & Lunds vurdering haft i Danmark fra og med ca. 1825). Den komplette samling af således definerede former sættes lig med STM, eller med *rigsmål*, som var den term Brink & Lund brugte da de gav definitionen (Brink & Lund 1975: 763). Denne form-baserede definition åbner principielt for at der ikke findes en eneste konkret STM-talende; Brink & Lund synes dog at tage for givet at de findes i København (selv om det ikke kan siges at gælde alene i kraft af definitionen), og de argumenterer for at der ”fra slutningen af 1800-tallet [...] i de sjællandske købstæder findes snævre kredse, hvis sprog på intet punkt bærer lokalt præg” (1975: 762).

Den brede definition findes i *Den Store Danske Udtaleordbog*, som udgør den første systematiske eksplicite *kodificering* af dansk STM, og som – bemærk det – afgrænser en kode der er stærkt heterogen: ”Ordbogen beskriver dansk standardsprog, dvs. ikke-dialekt, dvs. danske sprogvarianter, der står nærmere ved rent rigssprog end ved maksimal dialekt. Det vil igen sige, at ordbogens emne er rigssproget og det lokalt farvede standardsprog, eller med en anden inddeling: H-københavnsk, L-københavnsk, H-provinsielt og L-provinsielt” (Brink, Lund, Heger & Normann Jørgensen 1991: 18). Denne brede definition, hvor standardsproget omfatter al sprogbrug der ”står nærmere ved rent rigssprog end ved maksimal dialekt”, vil inkludere de allerfleste af dagens danskere.

Min pointe er at diskussioner om hvad STM er, der holder sig til sprogbrugsniveauet, har begrænset interesse. For som det ses, er det også i et land som Danmark, hvor forvandlingen fra dialektsamfund til fællessprogssamfund er gennemført, fuldt muligt at operere med STM-definitioner der giver vidt forskelligt resultat med hensyn til hvem og hvor mange der taler det. Det interessante spørgsmål i almindelighed, og i forhold til en sammenligning med Norge i særdeleshed, er *hvad som skabte fællessprogssamfundet*.

Det er muligt og sandsynligt at der har fundet regionalt afgrænsede niveauer i en tidligere fase af den danske STM-proces, sådan at man den gang godt kunne have haft en Mæhlum/Sandøy-debat om fortolkningen (København-påvirkning vs. periferi-interne kræfter). Men fra den tid hvor vi har sociolingvistiske beskrivelser af sprogbrugsændringerne, findes der kun en lille håndfuld segmentale træk i Vestdanmark hvor man kan diskutere deres status i forhold til det altdominerende indtryk af STM-processen som en *københavnifisering* (Kristiansen 2003a).

Det interessante spørgsmål er så hvad der har drevet den almene københavnisering af sprogbugen: Kom den med toget, bilen og telefonen, sådan som Jørn Lund en gang formulerede det i en aviskronik (se Kristiansen 1990: 251), eller med den mere teoretiske formulering fra Lunds hånd: Kom fællessprogssamfundet med udvidelsen af sprogbrugernes kommunikationsradius? Svaret må være nej, for ellers burde jo også Norge være blevet forvandlet til fællessprogssamfund. Her er jo både tog, bil og telefon. I det hele taget viser sammenligninger af Norge og Danmark i den periode fra 1960'erne og frem som er i fokus i vores sammenhæng, at de to lande ligner hinanden til forveksling på parametre der angår urbanisering i form af koncentration omkring hovedstaden, og mobilitet geografisk og socialt (Kristiansen 1996).

Vi kan sige at materielle samfundsmæssige ændringer formentlig udgør *nødvendige* betingelser for afgørende ændringer i styrkeforholdet mellem dialekterne og STM, men de er ikke *tilstrækkelige* betingelser. Den afgørende faktor er af ideologisk art: Når de opvoksende danske generationer *skifter* fra dialekt til københavnsk, er det *normideal* de skifter. De begynder at søge deres værdier, rollemodeller og identitet uden for lokalmiljøet. Værdihierarkiseringen af sproglig variation er et vigtigt element i billedet. For nemheds skyld vil jeg referere til hele denne socialpsykologiske problematik som *forestillingen om det bedste sprog*.

3.2 Om at definere dansk STM på sprogholdningsniveauer

Min påstand er at det er *forestillingen om det bedste sprog* der driver standardiseringsprocessen/-erne (hvad enten de skal forstås som en eller flere). Det er den forestilling der driver de såkaldt første grammatikere på 1600-tallet (Syv og Gerner m.fl.), den gang eksplicit og aldeles utvetydigt. Det er den der er drivkraften i processens enkelte aspekter eller faser: Man kan ikke *selektere*, *kodificere* og *elaborere* uden en forestilling om at der findes et bedre og bedste sprog som bør efterstræbes og dyrkes. Ikke mindst stan-

dardiseringens fjerde og sidste fase har med forestillingen om det bedste sprog at gøre: Forestillingen vil enten fremme eller hæmme *accepten og udbredelsen* af bestemte måder at tale på. Det gælder uanset om vi taler om standardisering i ovenfra-forstand eller i nedenfra-forstand.

Konkret vil forestillingen om det bedste sprog med sikkerhed fremstå ret så forskellig – betinget at tidsepoke, social gruppetilhørighed, m.m. – det væsentlige er at den, uanset fremtrædelsesform, er standardiseringsprocessens drivkraft. Det var den der drev københavnifisering af Danmark, idet *københavnsk* (under benævnelsen *rigsdansk*) gik for at være det bedste sprog. Men hvad så nu, efter at forvandlingen fra dialektsamfund til fællessprogssamfund er fuldbåret, hvad gælder nu som det bedste sprog?

Som sagt er dansk STM en højst dynamisk og heterogen størrelse. Ikke mindst er sprogbrugen i København fuld af fonetisk variation, både segmentalt og prosodisk. Denne variation har det været almindeligt og rimeligt at se som et produkt af klassesdelingen i industrisamfundet, og den er derfor blevet omtalt som høj-københavnsk versus lav-københavnsk (H- versus L- i Brink & Lunds terminologi). I det senmoderne samfund er det rimeligere blot at skelne mellem en – til enhver tid – mere konservativ (K) versus mere moderne (M) måde at tale københavnsk på. Dertil kommer at udbredelsen af københavnsk til hele landet giver regionale prosodiske farvninger, sådan at vi kan operere med en række lokale (L) måder at tale københavnsk på. Eller måske bedre formuleret: Dansk STM omfatter variation der kan omtales som (K-M-L).

Altså: Er det K-, M- eller L-farvet STM der gælder som det bedste sprog? Findes der L-standarder i Danmark, dvs. L-farvet sprogbrug der vurderes relativt mere positivt end ”ren” københavnsk (i enten K- eller M-farvning)? Det har vi i løbet af de sidste 20 år undersøgt empirisk efter det samme oplæg på et titals steder (Nakskov, Tønder, Århus, Odense, Bornholm, Ærø, Odder, Vinderup, Vissenbjerg, Holstebro, Gentofte – og Næstved, som er blevet undersøgt tre gange: 1989, 1998 og 2006). Stederne dækker det meste af den danske geografi, og samfund af alle typer. I alt har nær ved tusinde unge mennesker (15–16 år gamle og bredt socialt sammensat) lyttet til og vurderet indspillede K-, M- og L-stemmer på deres egen alder mht. en række personlighedstræk. K- og M-stemmerne har i alle undersøgelserne været københavnerne (med undtagelse af den første undersøgelse i Næstved, hvor også K- og M-talende næstvedere var inkluderet; se Kristiansen 2000a), mens L-stemmerne har været undersøgelsesstedets egne. Det vil sige at den sprogbrug informanterne har lyttet til, har været

den der findes i deres eget lokale sprogsamfund. På den måde har vi kunnet opnå at informanterne har vurderet (K-M-L)-variationen uden at blive opmærksomme på at det var det de gjorde. De indsamlede data repræsenterer altså underbevidste holdningstilkendegivelser.

Resultatet viser et meget ensartet mønster over hele landet: L-stemmerne – det vil sige den svagt lokalfarvede måde at tale STM på som i de fleste tilfælde er de unges eget sprog – nedvurderes kraftigt i sammenligning med K- og M-stemmerne. Det gælder for alle de otte anvendte vurderings-skalaer – der kan inddeles i to vurderingsdimensioner: *superioritet* og *dynamik*. Sammenlignet med en person der taler ”ren” københavnsk, vurderes en person der taler L-farvet københavnsk, som relativt ikke-superior (*dum, ligeglad, sløv og ikke til at stole på*) og som relativt ikke-dynamisk (*usikker, kedelig, utjekket og usympatisk*). Det vil altså sige at unge danskeres forestilling om det bedste sprog kun omfatter ren københavnsk; L-farvet københavnsk udgrænses og kan bestemt ikke siges at være STM.

Også (K-M)-variationen vurderes på samme måde over hele landet: M-farvet københavnsk vurderes som mere dynamisk (*sikker, spændende, tjekket og flink*; bemærk at *flink* på dansk danner modsætning til *usympatisk*), mens K-farvet københavnsk klarer sig bedst mht. superioritetstræk (*klog, seriøs, målrettet, til at stole på*). På den baggrund kan vi sige at unge danskere synes at operere med en ”splitted” forestilling om det bedste sprog, eller med to STM. Det er rimeligt at antage at de to vurderingsdimensioner, superioritet og dynamik, er knyttet til forskellige brugssammenhænge, og min hypotese er at M-farvet københavnsk opvurderes som dynamisk i kraft af dets rolle og plads i den senmoderne medieoffentlighed, mens K-farvet københavnsk opvurderes som superiort fordi det associeres med den mere traditionelle offentlighed der bæres af skole og erhvervsliv (Kristiansen 2001).

Dermed har vi åbnet ud mod sprognormproblematikkens magtaspekt. Hvilke forestillinger står stærkt i hvilke institutioner? Hvilke institutioner påvirker hvem? Hvordan afgøres det egentlig hvad der skal gælde som det bedste sprog? Undersøgelser der belyser sådanne spørgsmål i Danmark, er dels baseret på kritisk diskursanalyse af den ”officielle” sprognormideologi på skoleområdet (Kristiansen 1990), dels på analyser af underbevidste holdningstilkendegivelser fra de unge i Næstved sammenlignet med tilsvarende data fra byens folkeskolelærere og personalechefer. De sidstnævnte analyser viser entydigt at de unges sprogholdninger ikke er deres eget påfund: Når de nedvurderer deres eget L-farvede sprog i sammenligning med K- og M-

farvet STM, reproducerer de ”autoriteternes” holdninger (Kristiansen 2003b).

Med hensyn til (K-M)-variationen er det imidlertid sådan at lærerne og personalecheferne vurderer K mere positivt end M, mens de unge vurderer M mere positivt end K. Det tyder på at de unge følger andre ”autoriteter” hvad denne variation angår. Tendenserne til M-farvning af STM (en farvning der gerne omfatter en del traditionelt lavsociale hovedstadstræk) genfindes i andre vesteuropæiske samfund og har givet anledning til at tale om *afstandardisering*. Vores holdningsundersøgelser viser at det der reelt finder sted, i hvert fald i Danmark, er at der sker ændringer i hvad der gælder som det bedste sprog, og at disse ændringer højst sandsynligt er knyttet til udviklingen af den senmoderne medieoffentlighed – som inddrager hele befolkningen på en helt anden måde end nogen tidligere offentlighed, og hvor træk fra hovedstadens ”folkesprog” bruges til at konstruere en uformel og afslappet atmosfære, et bredt inkluderende fællesskab. I stedet for afstandardisering kunne man med fordel tale om *demotisering* af STM (jf. Pedersen i dette nummer). Selve forestillingen om at der findes et bedste sprog, er ikke svækket; den står mindst lige så stærkt som før.

3.3 Forestillingen om det værdineutrale STM

Når sprogsamfundet og sprogbrugerne gennemsyres af ideologi og værdier knyttet til sproglige forskelle, gælder det naturligvis også os som sprogforskere og sprogpolitikere. I debatten om dansk STM finder vi den ideologiske modsætning til *forestillingen om det bedste sprog* i *forestillingen om det værdineutrale sprog*. Det har været et bærende element i ”officiel” dansk sprognormideologi fra og med 1960’erne, hvor man begyndte at tale explicit om den norm der tidligere havde været en udtalt selvfølge, at fremstille STM – under en række forskellige betegnelser, så som normalsprog, fællessprog, rigssprogsnormen, RSN, rigsdansk, standardsprog – som en sprogbrug der er hævet op over den værdiproblematik som gennemsyrrer dialektsamfundet. Synspunktet indebærer en påstand om at det principielt ikke er nødvendigt for os som sprogbrugere at knytte værdier til sprogbrugsforskelle, vi kan godt lade være hvis vi vil.

Brink & Lund bad os i sin tid om helt at lade være. De udstedte en ”advarsel mod fonetisk besjæling” i al almindelighed, som ”en af de faldgruber i livet, som det ligefrem er normalt at styrte sig i” (Brink & Lund 1974: 79). Erik Hansen, nu afgangsmangeårig danskprofessor ved Københavns Universitet og formand for Dansk Sprognævn, argumenterede kraftigt gennem en

lang årrække for at rigssprogsnormen skulle ses på som værdineutral, som et tilbud om frihed fra værdierne: ”det er [...] normen der bruges i meddelelsessituationer hvor man udtrykkeligt ønsker at se bort fra (ikke afskaffe!) sammenhængen mellem sprog og identitet” (Hansen 1983: 26; for videre dokumentation og diskussion, se Kristiansen 1990, 1991, 2000b). I samme ånd udlægges begrebet standardsprog i *Den Store Danske Encyklopædi* (i bind 18 fra år 2000), formentlig af Jørn Lund, som ”den sprognorm, som i et givet sprogsamfund af alle grupper anses for at være den mest neutrale”. Det nytter ikke at påstå at det er sådan; alle sprogholdningsundersøgelser viser at STM er værdiladet. Det nytter ikke at advare mod fonetisk besjæling. Den indædte vilje til at se STM som værdineutralt forstås bedst som et forsøg på at ”naturliggøre”, og dermed ”uskyldiggøre”, københavnifisering.

Hvis vi nu holder den danske ideologi om ”STM som værdineutral sprogbrug” op som spejl for Mæhlum/Sandøy-debatten, er det ikke så overraskende at det er Sandøy vi ser. Alle der kender noget til Sandøys virke og værker, vil vide at interesse for sprogholdninger og sprogideologier langt fra er ham fremmed, men hans argumentationspraksis i debatten om ændringsprocesserne i dagens Norge må siges at have haft fokus på sprogbrugsniveauet, sådan som det kort blev omtalt i afsnit 2 ovenfor. På Røros gjorde Sandøy ikke så meget ud af at tolke talesprogsændringer som periferi-interne, han koncentrerede sit foredrag om at sige eksplicit nej til en række af de kriterier der eventuelt kunne bruges til at udpege et STM, herunder talesprogsændringernes *retning* (dvs. nej til Mæhlum) og talesprogets *prestige* (dvs. nej til Kristiansen). Samtidig sagde han ja til *kodeskift* som kriterium, og formulerede det nogenlunde som følger: STM er en sprogvarietet der associeres med et større sprogfællesskab og som folk kan vælge at skifte til i bestemte situationer (se Sandøy i dette nummer).

Kodeskiftmodellen kan dels ses som en beskrivelse af norsk sprogvirkelighed, dels som en programmerklæring for hvordan forholdet mellem dialekter og STM burde ”konstrueres”: planlægges og implementeres ovenfra, accepteres og bruges nedenfra. Uanset, for at få logik i en sådan argumentation om STM’s væsen – hvor *kodeskift* er væsentlig, og *værdistyret ændring* er uvæsentlig – skal man tro på STM som en additiv og ikke subtraktiv proces. Man skal enten tro på (i) at der kan kodeskiftes mellem dialekt og STM på rent rationelt grundlag, altså uden at tilknyttede værdiforestillinger (*prestige*) fører til styrkelse af STM på dialekternes bekostning; eller også skal man tro på (ii) at der kan knyttes positive vurderinger til alle de varieteter der er i spil, altså at varieteterne kan ”distribueres på

forskellige brugssammenhænge” (tilskrives forskellige sociale funktioner) uden at dette indebærer en værdimæssig hierarkisering: Alle varieteter bliver ved med at være lige gode, de er bare gode på hvert deres brugsområde.

Hvad enten den tilgrundliggende tro er at sprogbrugerne kan (opdrages til at) forholde sig (i) værdineutralt til STM, eller (ii) positivt til alle varieteter – så er visionen *smuk*. Spørgsmålet er om den er *realistisk*. Efter mine begreber kan den umuligt være realistisk i version (i), altså i den forstand at STM skulle skille sig ud som en værdineutral varietet, for i virkeligheden hænger variation og værdier uløseligt sammen. Vi kan ikke *kategorisere* – sætte skel af sproglig, social og situationel art – uden at *vurdere* i en og samme ombæring. Værditilskrivning er et sine qua non i de sociale gruppe- og identitetsdannelsesprocesser som den sproglige variation er en væsentlig ingrediens i.

Med andre ord: Vi kan ikke fordele sprogbrugsforskelle på brugssammenhænge uden samtidig at tilskrive værdier. Spørgsmålet er egentlig om det er muligt at være ”bare positiv”, eller om *vurdering* (tilskrivning af værdier) i sit væsen indebærer *sammenligning* og *relativ op- og nedvurdering*. Så spørgsmålet kan snævreres ind til at gælde version (ii): Er det realistisk at tro at vi kan (opdrage os selv og hinanden til at) vurdere enhver sproglig varietet positivt som ”det bedste sprog i sin sammenhæng”? Tja, det kan vi nok lære os selv og hinanden at sige, men det ændrer jo ikke ved at det altid vil være bedre at være bedste sprog i nogle sammenhænge end i andre. Så længe K- og M-farvet dansk er alene om at være bedste sprog i offentlige sammenhænge, vil L-farvet dansk tabe terræn. Jeg tror aldrig sprogbrug vil lade sig fordele på brugssammenhænge uden at det indebærer en værdibaseret hierarkisering – med konsekvenser for sprogbrugen.

Lad mig indskyde at problemstillingen tager sig anderledes ud hvad den skriftsproglige standard angår. Her burde vi kunne opdrage os selv og hinanden til at følge en fællesnorm, uden at dette i sig selv skulle være problematisk i forhold til værdier og identitet og styrkeforholdet mellem talesproglige varieteter. Når det så alligevel er problematisk, er det på grund af den rolle skriftsprogsnormen spiller for vores forestillinger om hvad der er godt og dårligt talesprog. Så indtil videre – indtil vi alle har lært at se rationelt på forholdet mellem skriftsprogsnorm og talesprogsnormer – bør man nok ovenfra fastholde den unormale skriftnormssituation i Norge som et vigtigt værn mod STM nedenfra (tillige med den unormale skolenormssituation og den unormale medienormssituation), hvis man altså er interesseret i at værne det norske sprogsamfund mod det.

4 Findes STM som nedenfra-drevet proces? Er Norge normalt?

I første omgang drejer det sig imidlertid om at klarlægge hvorvidt det norske sprogsamfund overhovedet er ved at udvikle et STM nedenfra – med Oslo som kraftcentrum. Talesprogssituationen i Norge lader sig langt fra beskrive som (K-M-L)-variation der omfatter det allermeste af befolkningen, sådan som i Danmark, det er klart nok. Men mange igangværende ændringsprocesser kan beskrives som konvergens mod et centrum-sprog, som de fleste selv omtaler som bokmål, eller også oslosk, østlandsk, østnorsk (Kristiansen 2008: 45f.), og som omfatter variation af (K-M)-typen. Alle steder hvor denne konvergens finder sted, vil der med sikkerhed også findes (forskellige grader af) L-farvet bokmål.

Som man nu vil vide, skal det være min påstand at spørgsmålet om hvorvidt disse ændringer skal forstås som en nedenfra-drevet STM-proces, kun kan besvares tilfredsstillende på sprogholdningsniveauet. Derfor fremsættes følgende forslag:

Spørgsmålet om hvorvidt Norge har et standardtalesprog, søges besvaret via empirisk forskning i sprogholdninger.

Standardtalesproget konceptualiseres som ”forestillingen om det bedste sprog”. Da de private sprogholdninger muligvis adskiller sig radikalt fra de holdninger der reproducere i den offentlige diskurs, præciseres der videre til ”forestillingen om det bedste sprog som den kommer til udtryk i situationer hvor folks bevidsthed eller opmærksomhed ikke er rettet mod sprogbrugen”. I dette konstrukt bestemmes *forestilling* som ”genkendelse” og ”evaluering”, og *sprog* ekspliciteres som ”den relevante sproglige variation at forholde sig til i de forskellige lokale sprogsamfund der undersøges”. Vores forskningsspørgsmål tilsiger naturligvis at den sproglige variation må omfatte de måder at tale på der potentielt kandiderer til status som standardtalesprog.

Via operationalisering af dette teoretiske konstrukt vil vi nu kunne indsamle data der gør det muligt at måle hvordan folk ideologisk hierarkiserer den lokalt relevante sprogbrugsvariation. Dermed får vi svar på hvad de ser som ”det bedste sprog”. Hvis det viser sig at det er den samme sprogbrug der kommer ud som ”det bedste sprog” stort set overalt, har Norge et standardtalesprog.

Det forekommer oplagt at de måder at tale på som er relevante at inddrage

som potentielle kandidater til STM-status, ikke kan indeholde sprogbrug der går ud over det vi har omtalt som (K-M-L)-variation. Det skal endvidere påpeges at ”genkendelse” som aspekt ved *forestilling* ikke skal forstås som bevidst genkendelse i vurderingssituationen, som jo netop tager sigte på at indsamle underbevidste vurderinger i form af positive/negative reaktioner på forskelligt farvede (K-M-L)-stemmer. Det er netop fordi holdningerne skal være tilkendegivet uden at opmærksomheden er rettet mod de sproglige farvninger, at det er vigtigt bagefter at sikre sig at informanterne faktisk er i stand til, når de retter opmærksomheden mod sproget, at ”genkende” stemmerne som hhv. fra centrum (København / Oslo) og periferi (lokalsamfundet, eventuelt repræsenteret ved nærmeste by). I modsat fald kan vi ikke sige at de tilkendegivne holdninger har med sprog i vores centrum/periferi-forstand at gøre.

Når det er vigtigt at insistere på indsamling af underbevidste holdninger, er det fordi erfaringerne fra Danmark viser at hierarkiseringen af de relevante sproglige varieteter overalt bliver en ganske anden hvis informanterne er klar over at de lægger sprogholdninger for dagen. Da får vi en diskurs hvor det lokale sprog opvurderes mens især det moderne københavnsk nedvurderes. Den diskurs er interessant nok, men af mindre interesse i vores sammenhæng idet den åbenbart ikke har med ændringerne i sprogbrugen at gøre (de viser som sagt at det lokale sprog i Danmark, i enhver afskygning, er på vej ud, mens det netop er det moderne københavnsk der vinder stærkest frem blandt de unge). I et sprogsamfund som det norske, der generelt er præget af mere iøjefaldende variation end det danske, vil det utvivlsomt byde på større problemer at indsamle underbevidste sprogholdningsdata. Så indtil det er prøvet, må det forblive et åbent spørgsmål om det overhovedet kan lade sig gøre.

I fald oplægget lader sig gøre, vil det kunne give to forskellige resultater. Hvis L-farvet sprogbrug opvurderes i forhold til ”ren” (K-M) sprogbrug, vil det indikere at der findes regionale normidealer, og at de sproglige ændringer skal forstås som noget andet end Oslo-påvirkning. Hvis derimod ”ren” (K-M) sprogbrug opvurderes i forhold til L-farvet sprogbrug, vil det underbygge Mæhlums overrislingsmodel og indikere at den sproglige konvergens drives af et Oslo-baseret normideal (evt. to som i Danmark, repræsenterende hhv. superioritet og dynamik). Det sidstnævnte resultat ville betyde at den sproglige konvergens mest naturligt skal ses som udtryk for en STM-proces – og jo flere steder man måtte finde den relative opvurdering af (K-M)-variationen, jo mere oplagt ville det blive at svare ja til spørgsmålet om Norge har et standardtalemål.

Litteratur

- Askedal, John Ole 2009: Tysk språknormering og standarduttale i historisk perspektiv. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 27, 199–219.
- Brink, Lars & Jørn Lund 1974: *Udtaleforskelle i Danmark*. København: Gyldendal.
- Brink, Lars & Jørn Lund 1975: *Dansk Rigsmål*. København: Gyldendal.
- Brink, Lars, Jørn Lund, Steffen Heger & Jens Normann Jørgensen 1991: *Den Store Danske Udtaleordbog*. København: Munksgaard.
- Deumert, Ana & Wim Vandenbussche (eds) 2003: *Germanic Standardizations. Past to Present*. Amsterdam: John Benjamins.
- Hansen, Erik 1983: Normal stabilitet. *Mål & Mæle* 2, 25–27.
- Hårstad, Stian 2009: Kommer ikke alt godt fra oven? Et forsøk på å se utviklingstrekk i trønderske talemål i et standardiseringsperspektiv. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 27, 133–144.
- Kristiansen, Tore 1990: *Udtalenormering i skolen. Skitse af en ideologisk bastion*. København: Gyldendal.
- Kristiansen, Tore 1991: Vi har brug for et sprogpolitisk paradigmeskifte. Jørgensen, Jens Normann (red.): *Det danske sprogs status år 2001*. [Københavnstudier i tosprogethed 14]. København: Danmarks lærerhøjskole. Institut for dansk sprog og litteratur, 9–30.
- Kristiansen, Tore 1996: Det gode sprogsamfund: det norske eksempel. *Ny-danske Studier* 21, 9–22.
- Kristiansen, Tore 2000a: Findes Næstved-københavnsk? I *Folkmålsstudier* 39, 207–218.
- Kristiansen, Tore 2000b: Normering og holdninger. I Holmen, Anne & Jens Normann Jørgensen (red.): *Sprogs status i Danmark år 2001*. [Københavnstudier i tosprogethed 32]. København: Danmarks pædagogiske universitet, 21–58.
- Kristiansen, Tore 2001: Two Standards: One for the Media and One for the School. *Language Awareness* 10, 9–24.
- Kristiansen, Tore 2003a: Sproglig regionalisering i Danmark? Akselberg, Gunnstein, Anne Marit Bødal & Helge Sandøy (red.): *Nordisk dialektologi*. Oslo: Novus, 115–149.
- Kristiansen, Tore 2003b: The youth and the gatekeepers: reproduction and change in language norm and variation. Androutsopoulos, Jannis K. & Alexandra Georgakopoulou (eds): *Discourse Constructions of Youth Identities*. Amsterdam: John Benjamins, 279–302.
- Kristiansen, Tore 2008: Om forståelighed på tværs af dialekter og nabosprog

- erfaringer, vurderinger og holdninger blandt norske lærere. Nesse, Atle & Thomas Egan (red.): *Vandringer i ordenes landskap. Et festskrift til Lars Anders Kulbrandstad på 60-årsdagen*. Vallset: Oplandske Bokforlag, 43–65.
- Mæhlum, Brit 2009: Mæhlum, Brit 2009: Standardtalemål? Naturligvis! En argumentasjon for eksistensen av et norsk standardtalemål. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 27, 7–27.
- Opsahl, Toril & Unn Røynealand 2009: Osloungdom – født på solsiden eller i skyggen av standardtalemålet? *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 27, 95–121.
- Pedersen, Inge Lise 2009: Standardtalesprogets tilblivelse og rolle i Danmark. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 27, 159–178.
- Røssstad, Rune 2009: Den vanskelege empirien: egdske endringar og mange moglegheiter. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 27, 121–132.
- Sandøy, Helge 2009 Sandøy, Helge 2009: Standardtalemål? Ja, men ...! Ein definisjon og ei drøfting av begrepet. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 27, 27–48.
- Solheim, Randi 2009: Språkleg standardisering i komplekse situasjonar – om lokal tilpassing, posisjonering og makt. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 27, 145–158.
- Thelander, Mats 2009: Svenskt standardspråk som begrepp och fenomen. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 27, 179–199.
- Vikør, Lars S. 2009: Begrepet standardtalemål – forsøk på ei opprydding. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 27, 49–66.

Abstract

The article presents reflections based on sociolinguistic studies in Denmark. It claims that the existence of a standard language cannot be determined by studying distributional patterns of language use, but needs to be established in terms of evaluative patterns emerging from subconscious attitudes.

Tore Kristiansen

Nordisk Forskningsinstitut, Afdeling for Dialektforskning
& Danmarks Grundforskningsfonds Center for Sociolingvistiske Sprogfor-
andringsstudier
Københavns Universitet
Njalsgade 136
DK-2300 København S

tore.kristiansen@hum.ku.dk

Osouloungdom – født på solsideu eller i skyggeu av standardtaleuålet?

Av Toril Opsahl og Unn Røyneland

Artikkelen tematiserer forholdet mellom dagens hovedstadsmål og et eventuelt norsk standardtaleuå. Den tar opp spørsmål knyttet til både språkbruksnivå og språkholdningsnivå gjennom punktneuslag i to nyere korpus over osloomål. Noen av språktrekkene som blir presentert, har tradisjonelt vært forbundet med ulike geografiske områder og sosiale grupper i Oslo. Andre trekk er innovasjoner som kan forbindes med en multietnolektisk språkstil. Resultatene av undersøkelsene viser at den nyere språkutviklingen i hovedstaden ikke nødvendigvis passer inn i et klassisk bilde av standardtaleuå, forstått som en konservativ størrelse øverst i et hierarki der den konnoterer samfunnsmessig overlegenhet. Den forstås bedre ut fra en oppfatning av standardtaleuå som et normideal knyttet til en moderne, dynamisk urban identitet.

1 Standardtaleuå versus osloomål

Et standardtaleuå er, etter vår forståelse og bruk, en varietet som i kraft av sin hegemoniske status gjerne blir akseptert som mer ”korrekt” og ”nøytral” enn andre varieteter – både av brukerne selv og brukere av andre varieteter (jf. Auer 2005, Bull 1992). Det er også den varieteten det gjerne konvergeres mot både i kodevekslingssituasjoner og dialektnivelleringsprosesser. En sentral forutsetning for at det skal kunne danne seg et standardtaleuå, er at varieteten har støtte i et normert skriftspråk (jf. Haugen 1972, Vikør 1989). En annen viktig betingelse er en konsentrasjon av mennesker fra samfunnseliten i et administrativt og ideologisk sentrum. Hovedstaden i et land er det kanskje mest typiske eksemplet på et slikt maktpolitisk sentrum (Teleman 1979: 43). Det er derfor ikke overraskende at nettopp Oslo og taleuålet her ofte blir assosiert med standardtaleuå, både blant forskere og blant folk flest: Trondheimsungdommer prater om det ”å snakke Oslo”

(Hårstad, under arbeid), Tynset-ungdommer prater om at dialekten forsvinner, og at ”folk snakker til dels utrolig fint – nesten som ”byfolk” fra Oslo” (Røyneland 2005). Vikør skriver i denne publikasjonen at noen ”meiner at det tala Oslo-bokmålet stadig nærmar seg ein internasjonalt sett ”normal” standardspråkfunksjon”.

Men hva vil det egentlig si ”å snakke Oslo”, og hvilke deler av det talte språket i hovedstaden kan eventuelt sies å konstituere et standardtalemål? Talemålsundersøkelsen i Oslo (TAUS) (Hanssen et al. 1978) avdekket flere sosio-geografiske skillelinjer i talemålet i byen, men løftet også fram situasjonell veksling i talespråket til oslofolk, som vitner om en varhet for ulike normidealer (se også Wiggen 1990). Oslomålet har med andre ord alltid vært preget av ulike varieteter og variasjon. Variasjonen i oslomålet har i vår tid imidlertid fått flere aktører og et større, mer heterogent stemmepertuar vi må lytte til, dersom ”oslomålet” skal spille en rolle i diskusjonen om standardtalemål. Dette poenget har framstått som mer og mer viktig for oss gjennom prosjektet Upus-Oslo (Utviklingsprosesser i urbane språkmiljøer, oslodelen), der vi studerer språk og praksis blant ungdommer i multietniske miljø i hovedstaden. Våre studier viser at språkbruken i disse miljøene er preget av stor inter- og intra-individuell variasjon og heterogenitet. Ungdommene behersker et vidt språklig repertuar der man enten alternerer mellom eller kombinerer tradisjonelle østkanttrekk, vestkanttrekk og såkalt multietnolektiske trekk (se Opsahl & Nistov 2009, Svendsen & Røyneland 2008). ”Disse miljøene” er ikke små, eksotiske øyer på oslokartet, men representerer normaltstanden for mange av dem som vokser opp i Oslo i dag: Hver tredje elev i grunnskolen har en annen språkbakgrunn enn norsk.

Den variasjonen vi ser, er ikke noe nytt i historisk sammenheng; historien om byen som møteplass, også lingvistisk sett, er selvsagt like gammel som byen selv. Moderne migrasjon og de omstruktureringene av byrommet dette medfører, gir oss en pekepinn, eller snarere et forstørrelsesglass for å observere noen av de prosessene som har spilt og spiller inn på utviklingen av oslomålet. Dette vil igjen kunne tenkes å ha betydning for talespråkutviklingen i Norge, dersom det ”å snakke Oslo” representerer et (av potensielt flere) normideal for ungdommer i andre deler av landet.

To spørsmål ble skissert ovenfor: Hva vil det si ”å snakke Oslo” og hvilke deler av det talte språket i hovedstaden kan sies å konstituere et standardtalemål? Spørsmålene er tilsynelatende ganske like, men de åpner for å trekke inn to viktige distinksjoner: Når en trondheimsungdom omtaler

det ”å snakke Oslo”, kan vi se på det som aktualisering av en *holdning* til hovedstadsmålet. Hovedstadens forlokkende urbane, sentrale, moderne og store magnetiske kraft gjør seg gjeldende. Osloungdommer er – for å hente opp tittelen på denne artikkelen – født på solsiden i sin stereotypiske nærhet til det største, siste og hippeste. Samtidig kan de sies å befinne seg i skyggen av standardtalemålet i den forstand at de delene av det talte språket i hovedstaden som kan sies å konstituere et standardtalemål, potensielt sett faktisk kan være like fjernt for osloungdommer som for trondheimsungdommer. ”Osломål” er på samme tid både en mental forestilling, og for enkelte et normideal, samtidig som det er en heterogen samling talemålstrekk.

Et standardtalemål er heller ikke nødvendigvis noen homogen størrelse. I dansk sammenheng gir det for eksempel mening å operere med ulike varianter av standardtalemålet, som en konservativ og en moderne måte å prate københavnsk på, som igjen kan få regionale prosodiske utslag (Kristiansen 2009). Som Kristiansen skriver, vil en undersøkelse av hvorvidt vi har et standardtalemål i Norge, kreve en storstilt holdningsundersøkelse. Vi kan ikke tilby noe slikt i denne artikkelen, men noen små drypp i form av uttalelser hentet fra nyere korpus over osломålet vil vi kunne servere. I tillegg vil vi ta temperaturen på et utvalg språktrekk vi finner i oslogryta. Vi skal både se hvordan det står til med noen trekk som tradisjonelt har blitt forbundet med osломål, og på noen innovasjoner.

2 Hvordan oppleves osломål?

Uttalelser fra unge mennesker både i og utenfor Oslo vitner om at osломålet har status som en form for standard i kraft av å være et normideal. I en studie av dialektnivellering blant ungdom på Røros og Tynset kom det fram at ungdommene har en klar formening om at ”osломål”, eller ”bokmål”, som mange kaller det, plasserer seg øverst i talemålshierarkiet, og at oslodialekten er den varieteten som påvirker deres egen dialekt mest (Røyne-land 2005). En av de unge rørosingene sier for eksempel dette om egen dialekt: ”det er ’kke noe sånn ‘spesielt pent språk da det vi prate (.) egentlig ikke (.) det kling bedre i øran det ja *bokmål* da [det er] litt (.) *oslodialekt* og sånn da”.

Talt bokmål identifiseres som osломål og blir gjerne sett på som ”vanlig”, ”nøytralt”, ”korrekt” og ”pent”, men også som ”sossete” og ”jålete”. En ungdom fra Trondheim sier: ”Oslo-dialækt høres jo bra ut uansett (.) for det e vi jo vant te” (Hårstad under arbeid). Sunnmøringer som har flyttet til

Oslo, sier: "Oslovestkant dei he 'kje dialekt / = dei e redde for å drite sej ut på noken måte so dei dei = dei e redde for å utmerke sej på noken måte" (Røyneland 1994: 10). Også ungdom i Oslo opplever eget talemål som noe "umarkert", "normalt", "vanlig" – og gjerne som "ikke-dialekt", noe dette utdraget fra en samtale mellom to Oslo-ungdommer illustrerer:¹

029: men han snakker dialekt? eller han snakker (...)

030: nei nei nei han snakker helt vanlig men det var en annen som kom fra Stavanger

029: å ja

030: så begynte å snakke på Stavanger-dialekt til meg jeg bare (...) så jeg var sånn jeg prøver liksom litt hele tida å si liksom "hæ ?" (.) ikke sant

029: (latter)

Flere ungdommer i det samme materialet sier lignende ting. Samtidig blir imidlertid talemålet i Oslo av enkelte benevnt som "dialekt", så her er ikke bildet entydig:

- generelt så var det sånn (.) vanlig norsk (latter) vanlig Oslo-dialekt
- em (.) det har egentlig vært (.) helt normalt språk
- det er vel egentlig bare rent norsk på en måte
- det er ikke spesielt liksom, bruker ord som jeg tror jeg ikke hadde brukt hvis jeg hadde vokst opp på bondelandet liksom (.) (latter)
- normal norsk jeg vet ikke nei ikke helt men ja det er litt sånn (.) vent da hvordan skal jeg (.) forklare det her da?

Og nettopp det siste er spørsmålet; hvordan skal vi definere, avgrense og forklare hva og hvordan talemålet i hovedstaden er, og ikke minst hvordan det relaterer seg til et eventuelt standardtalemål? Dersom man forstår et standardtalemål som en klart avgrenset, kodifisert talemålsnorm, er det tvilsomt om det finnes noe slikt i Norge. Like fullt er det legitimt å spørre om ikke det finnes det Vikør kaller type B-standard, som fungerer som normideal i kodevekslingssituasjoner og i nivelleringsprosesser, og har nasjonal gyldighet (se Vikør 2009). Sitatene over og resultater fra talemålsstudier rundt om i landet peker i den retning (jf. f.eks. Hernes 2006, Hårstad 2004, Røyneland 2005, Solheim 2006). Denne talemålsstandarden er nok likevel mindre homogen og mer frynsete i kantene enn det som er tilfellet

for standardtalemål i Europa generelt (jf. f.eks. Auer 2005, Deumert & Vandenbussche 2003). Men hvilke deler av konglomeratet av talespråksvarianter man finner i hovedstaden, har plass innenfor rammene av et standardtalemål? Sitatet nedenfor gir kanskje noen indikasjoner på hva som i alle fall tradisjonelt har hatt status som standardtalemål:

Åsne: oslodialekta forbinn jæ med sånn status og rike folk og sånn = men
‘dialekten er jo grei nok [= =] ser jæ bort fra de folka så er det jo greit

Unn: [mm] ja ja der er jo stor variasjon i Oslo og

Åsne: mm men jæ tenker på vestkant og sånn jæ [[da]]

Unn: [[ja]] mm det er vel det dei fleste meiner når dei snakkar om [oslodialekta] kanskje

Åsne: [mm] trur det for østkantdialekta er jo mer = mer lik vår da for å [si] det sånn

(Røyneland 2005: 523)

“Vestkant og sånn da” er den ikke alltid uttalte, som hos Åsne, men ofte tilstedeværende forestillingen om hva som utgjør inventaret i et norsk standardtalemål. Dette henger historisk sammen med en konsentrasjon av mennesker fra samfunnseliten, og dermed også grunnlaget for et ideologisk sentrum, på vestkanten i Oslo. Men er det trekkene som forbindes med ”vestkant og sånn” som er på frammarsj blant ungdom i Oslo, og som dermed kan tas til inntekt for en slik forståelse av hva som eventuelt utgjør et norsk standardtalemål? Dette skal vi se nærmere på i det følgende.

3 Noen aktuelle variabler innenfor oslomål

Det er en rekke trekk det kunne vært aktuelt å se nærmere på når det gjelder relasjonen mellom oslomål og standardtalemål. Vi har valgt ut noen, som blant annet har det til felles at de tradisjonelt sett har fungert som sjibboletter for henholdsvis de østlige og vestlige delene av byen, og som er beskrevet i tidligere studier av oslomål (jf. Broch 1981 [1927], Jahnsen 2001, Jahr 2008 [1985], 1981, Kristoffersen & Simonsen 2008, Larsen 1907, Western 1977).² Det er for det første trykkplassering i ord med gresk og latinsk opphav, som tradisjonelt har hatt førsteleddstrykk i øst og trykk på senere stavelses i vest: *'stasjon*, *'avis* versus *sta'sjon*, *a'vis*. Hos Jahr (2008 [1985]):

125) blir førsteleddstrykk beskrevet som "another 'vulgar' feature". Et annet emblematiske trekk er uttalen av *-sl/-sel-* i inn- og utlyd, f.eks. *veksle, rusle, fengsel*. Ifølge Jahr (2008 [1985]: 126) har denne uttalen, på samme måte som førsteleddstrykk, hatt et klart sosialt stigma: "[...] to pronounce the *s* before *l* as *š* has up till now been considered popular and vulgar". Det kanskje mest symbolsk ladede eksemplet, der distinksjonen mellom øst og vest virkelig har vært aksentuert, er nettopp navnet på byen – *Oslo*. I øst har *-sl-* i bynavnet, og andre *-sl/-sel-*forbindelser, såkalt bakre uttale [ʂ], mens de tradisjonelt har hatt fremre uttale [s] i vest; dvs. ['uʂlu] versus ['uslu] (jf. Broch 1981 [1927], Jahr 2008 [1985], 1981, Kristoffersen & Simonsen 2008, Larsen 1907). Den neste variabelen vi vil trekke fram, er de substantivkategoriene som har eller kan ha *-a*-endelse; primært bestemt form entall av femininer og bestemt form flertall av maskuliner og nøytrer (jf. Jahnsen 2001, Johannessen 2008, Western 1977).

I tillegg til å se på variabler som tradisjonelt har skilt mellom øst og vest, vil vi også inkludere noen nyere variabler. Det gjelder for det første uttalen av *kj-*, *ki-* og *ky-* (*kjole, kino, kylling*). Som kjent er dette et språktrekk som er i endring (jf. Dalbakken 1997, Papazian 1994), og det vil være interessant å se nærmere på hvordan den nye og den gamle uttalen fordeler seg steds-, kjønns- og aldersmessig. For det andre gjelder det bruk av ulike trekk som kan knyttes til en multietnolektisk språkstil.

Materialet vi baserer undersøkelsene våre på, er for det første Oslo-delen av Norsk talespråkskorpus (heretter NoTa-materialet) og for det andre Oslo-delen av materialet til prosjektet Utviklingsprosesser i urbane språkmiljøer (heretter Upus-materialet). NoTa-materialet er et statistisk representativt talespråkskorpus bestående av intervjuer og samtaler med 166 informanter født og oppvokst i Oslo og Oslo-området. Informantene er delt inn i tre aldersgrupper; unge (16–25 år), voksne (26–50 år), og godt voksne (over 50). Materialet er samlet inn og bearbeidet av Tekstlaboratoriet, UiO, i perioden 2004–2006.³ Upus-materialet består av opptak av intervju av og samtaler mellom ungdommer i to områder i Oslo med en andel minoritets-språklige på hhv. 34 og 44 %. Dette materialet er samlet inn og bearbeidet av medarbeiderne i Upus-Oslo-prosjektet.⁴ 49 respondenter er til nå inkludert i materialet, som har blitt samlet inn i perioden 2006–2008.

3.1 Trykkplassering i ord med gresk og latinsk opphav

I østnorske målføre inkludert den tradisjonelle østkantversjonen av oslomål blir importord tilpasset norske trykkforhold og får således trykk på den

første stavelsen: *‘assistent*, *‘dialekt*, *‘frisør*, *‘studere*. Geografisk faller den østnorske trykkfordelingen stort sett sammen med grensene for jamvektsregelen. Vestkantversjonen av oslomål har tradisjonelt stort sett holdt på trykkfordelingen i opphavsspråket, slik at trykket blir plassert på den siste eller nest siste stavelsen; f.eks. *assi‘stent*, *dia‘lekt*, *fri‘sør*, *stu‘dere* osv. (se f.eks. Jahnsen 2001, Jahr 2008 [1985], Wiggen 1990).

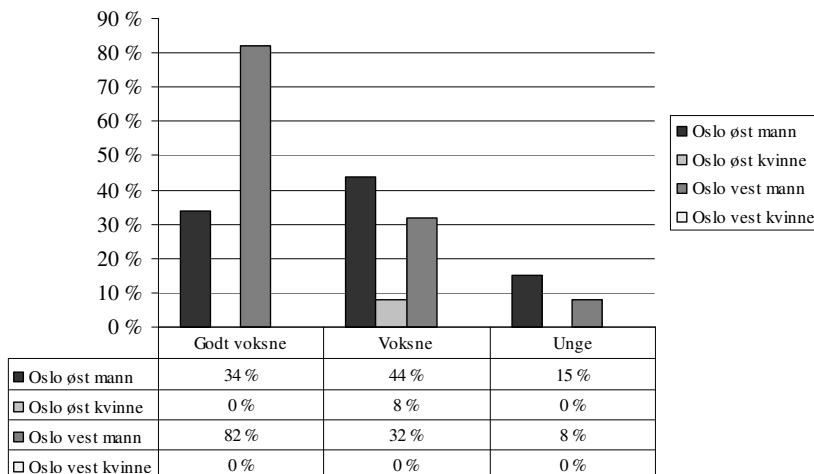
Hva så med standardtalemålet? I 2001 gikk Norsk språkråd inn for at de ville tilråde både såkalt østnorsk og vestnorsk trykkplassering i ”normert uttale”, dvs. uttale av bokmål og nynorsk:

I ordtyper som har to utbreidde mønster for trykkplassering, skal begge mønstra kunne brukast i standardspråksuttalen (f.eks. både /‘u:ansvarleg/ og /uan‘sva:rleg/). Dette gjeld også såkalla austnorsk og vestnorsk trykkplassering, som altså begge kan brukast (f.eks. både /‘avis/ og /a‘vi:s/). Trykkplasseringar som ikkje viser slike tradisjonelle geografiske mønster, f.eks. /ka‘o:s, vi‘de:o, o‘pe:ra/ og /data‘ba:se/, er ikkje tilrådde. Trykket i nylaga ord (jf. database) skal følgje tradisjonelle norske mønster. (Sandøy & Vannebo: 3)

Utspillet skapte heftig debatt i media (jf. f.eks. *Aftenposten* 11.4. 2001 og 10.5. 2001). Striden gjaldt om også tradisjonell østnorsk og trøndersk trykkplassering skulle aksepteres i standardspråksuttale. Det var tydelig at dette stred mot manges oppfatning av standarduttale. Bakgrunnen er trolig at det hefter et sosialt stigma ved bruk av trykk på førstestavelse, idet det gjerne assosieres med arbeiderklassetilhørighet og generelt lav sosial prestisje, noe som for øvrig ikke nødvendigvis er tilfellet i andre deler av landet. Dette illustrerer at språklige varianter symbolske innhold er arbitrært – det er ikke gitt a priori, men forhandles fram lokalt (jf. Røyneland 2005: 159).

I NoTa-materialet blir alle informantene spurt om de husker noe ”spesielt” fra barndommen. Det betyr at mange av informantene bruker ordene ”spesiell/spesielt” i løpet av intervjuet, og noen også i samtalen. Vi har derfor søkt på disse ordene i materialet og fant følgende resultat: (figur 1, s. 102).

Som det går fram av figuren, er det så å si utelukkende voksne og godt voksne *menn* som bruker førsteleddstrykk i ordene *spesiell/spesielt*. Blant de unge er det svært få som har trykket plassert på første stavelse, og de få som har det, er gutter. Det betyr trolig at dette trekket er på tilbaketog, og at det er ”kjønnet”. Det samme var resultatet hos Jahnsen (2001), der andelen førsteleddstrykk var generelt lavt, men i den grad det fantes, var det primært hos unge gutter øst i byen. Undersøkelser av trykkplassering andre

Førsteleddstrykk spesiell/spesielt N=309

Figur 1. Førsteleddstrykk

steder i landet viser også at dette trekket, selv om det ikke er *eksklusivt* for menn, i hovedsak brukes av menn og indekserer maskulinitet (jf. Røyneland 2005: 476). Pussig nok framstår godt voksne menn i de *vestlige* delene av hovedstaden som de mest iherdige brukerne av førsteleddstrykk. Dette krever en forklaring av metodisk art: Bare fire av totalt elleve informanter i denne gruppa har belegg på disse ordene. Disse mennene er alle håndverkere enten fra Asker eller Lilleaker og er trolig brukere av en tradisjonell askerdialekt eller rester av en Lilleaker-dialekt, og Lilleaker kan på mange måter betegnes som en form for "arbeiderenklave" i Oslo vest.⁵

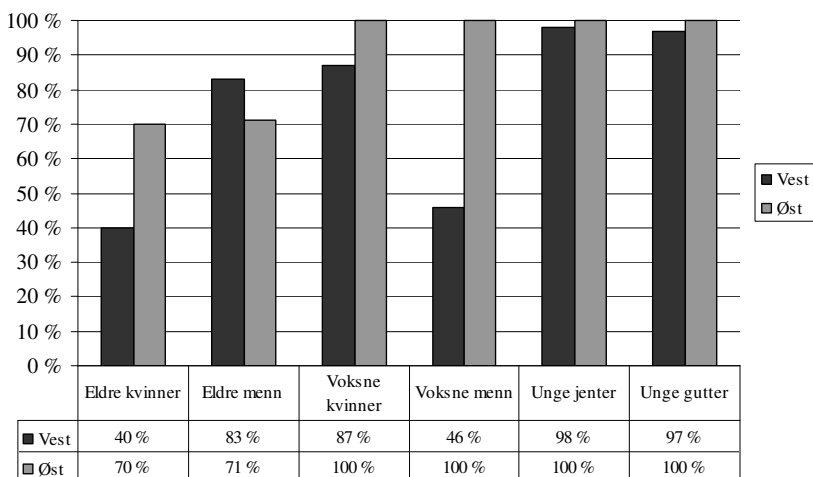
I Upus-Oslo-materialet finner vi 28 belegg på *spesiell/spesielt*. Bare ett av dem har tydelig førsteleddstrykk. Både dette og NoTa-resultatene antyder at førsteleddstrykk er på retrett blant de unge i de østlige bydelene, og slett ikke på frammarsj i de vestlige. Dette styrker Jahrs påstand om at førsteleddstrykk er et trekk som blir: "kept effectively out of standardized speech" (2008 [1985]: 125).

3.2 Uttale av -sl-/-sel- i inn- og utlyd

"[...] denne sidste uttale (dvs. s̥l) har i mellemtiden fåt en «ekspressiv» værdi, og denne har git formen borgerret også i sprogets mer snobbete

kredser. Kanskje vi oplever å se den adlet og som enehersker” (Broch 1981 [1927]: 150).

Slik sitatet fra Broch antyder, har den apikale, eller bakre, uttalen av *-sl/-sel-*, dvs. [ɕ], vært på frammarsj det siste hundreåret i Oslo-området. I framlyd er denne uttalen helt ut akseptert og framstår som umarkert, mens den har vært langt mer markert i inn- og utlyd. I disse posisjonene har den bakre uttalen gjerne blitt knyttet til ”vulgærmålet” og til en sosial plassering et stykke ned på rangstigen (jf. Jahr 1981, 2008 [1985]). Men hvordan er dette i dag? Er det slik at [ʉɕ] plasserer taleren øst for elva, mens [ʉslu] viser en tilhørighet til de vestlige delene av byen? Så sent som i 1978 var uttalen av hovedstadsnavnet gjenstand for heftig debatt i *Dagbladet* (jf. Jahr 1981: 333). Men slik det går fram av tall fra NoTa-materialet, har nok Broch langt på vei fått rett i sin spådom; [ʉɕ] er så å si eneherskende blant byborgerne (se figur 2 nedenfor). Alle unge i øst bruker, som forventet, den bakre uttalen. Det samme gjør praktisk talt alle unge i vest. Ungdommene i Upus-materialet bruker også utelukkende den bakre uttalen av opprinnelig /sl/ i Oslo (N=69).

Figur 2 Bakre uttale av *-sl/-sel-* i NoTa-materialet (etter Kristoffersen & Simonsen 2008: 100).

Slik vi kan se av figuren, holder også de voksne kvinnene og de eldre mennene i øst og i vest seg til den bakre uttalen. Det gjelder også voksne menn i øst, mens voksne menn i vest, kanskje noe overraskende, for en stor del bruker den fremre uttalen [sl]. De eldre kvinnene i vest er likevel den gruppen som har høyest andel fremre uttale. Eldre kvinner og menn i øst har klar overvekt av bakre uttale, men vi finner også noe bruk av den fremre uttalen her. Men tendensen er klar: Bakre uttale ”ruler” hos ungdom i hele byen! En 18 år gammel jente sier følgende om språkbruk i Oslo vest:

men i hvert fall i sånn i sjette sjuendeklasse hvor du skulle (.) måtte gjøre som alle andre for å være kul da måtte gå med de samme klærne som de andre og sånn da var det liksom teit å si ['uʂ[u] istedenfor ['uslu] og så var det sånn (.) *sepe* og *sne* og istedenfor *såpe* og *snø* og veldig sånn (.) sånn men det har jo forandret seg veldig etter hvert da når du finner deg selv og (.) blåser egentlig i hvordan du snakker men em da var det ganske strikt altså i forhold til de andre barna (Jente, 18 år fra Frogner, NoTa).

Den språksosiale kontrollen oppleves med andre ord ikke så sterkt for denne vestkantjenta nå som hun har blitt eldre og hun tør å stå fram som ['uʂ[u]-bruker.

3.3 Øst kontra vest – konvergens eller divergens?

Flere av de tradisjonelle opposisjonene mellom de to historisk funderte variantene av hovedstadsmålet finnes fortsatt, men de er svekket i omfang. De to variablene vi har sett på til nå, antyder at det har skjedd en språklig tilnærming mellom øst og vest. Konvergens går begge veier – fra øst mot vest og fra vest mot øst. Førsteleddstrykk, som har vært karakteristisk og karakteriserende for talemålet i Oslos østlige bydeler, er i ferd med å forsvinne til fordel for den vestlige varianten. Motsatt har vest nærmet seg øst når det gjelder uttalen av opprinnelig /sl/. Også når det gjelder substantivbøying, ser vi tendenser til konvergens fra vest mot øst, for eksempel når det gjelder ubestemt form entall av femininer (*boken* vs. *boka*). Ifølge Western (1977: 55, 92) var forekomsten av *a*-endelse i femininer ”ubetydelig” blant informantene fra vest. I øst, derimot, fant Western atskillig flere *a*-endelser (87 % blant menn og 66 % blant kvinner). Interessant nok var prosentandelen *a*-endelser enda høyere hos de yngste informantene fra øst (Western 1977: 107). Hos unge gutter i vest var andelen *a*-endelser på hele 37 % – dvs. ikke lenger helt ”ubetydelig”. Jahnsen (2001: 100) finner også at prosentandelen *-a*-endelser i femininer har økt kraftig på vestkanten

– særlig hos unge jenter, og konkluderer med at vest her konvergerer mot øst. I NoTa materialet bekreftes denne tendensen: Ifølge Johannessen (2008: 239) er alle typer *-a*-substantiver på frammarsj. Selv om det relativt sett er flest forekomster av *-a*-substantiver i øst, bruker de under 50 år langt flere *-a*-substantiver enn de over 50, uavhengig av om de bor øst eller vest for Akerselva.

Typisk nok er det gjerne de variantene som har størst lokal og sosial kunngjøringskraft, som nivelleres. Varianter som typisk assosieres enten med en Oslo-øst- eller en Oslo-vest-tilhørighet, slipes bort. Dermed framstår oslomålet slik det snakkes av unge i øst og vest i dag, på mange måter som mer ens enn for en generasjon eller to siden. Men samtidig oppstår det nye forskjeller, som på noen nivåer kan tenkes å erstatte de gamle. Mens vi ser konvergens mellom tradisjonelle opposisjoner, kan nye opposisjoner skape ny divergens.

4 Nye forskjeller oppstår

4.1 Det nye øst og vest

Endringer langs den tradisjonelle øst/vest-aksen kan til dels sies å ha blitt erstattet av endringer langs en annen akse, nemlig den vi kan knytte til moderne migrasjon, og kalle etnisitetsaksen. Denne dimensjonen er viktig av (minst) to årsaker. På den ene siden kan den fungere som utgangspunkt for innovasjoner, og på den andre siden kan den bidra til en aksentuering av allerede igangværende endringer. Innovasjonene langs denneaksen kan forstås som resultater av direkte språkkontakt, men antakelig også som konvergerings-effekter som ledd i en – mer eller mindre bevisst – identitetsbygging, noe vi skal komme tilbake til nedenfor.

En standardiseringsprosess er på den ene siden knyttet til prestisjebegrepet, men på den andre siden kan også oppfatningen av hva som er ”vanlig”, eller ”umarkert”, tenkes å spille inn. Hver tredje elev i osloskolen har, som nevnt innledningsvis, en annen språkbakgrunn enn norsk, så en eller annen grad av språklig heterogenitet utgjør normaltilstanden for svært mange hovedstadsbeboere. Selv om forestillingen om et standardtalemål skulle assosieres med representanter for et sosiokulturelt hegemoni, kan de endringene som har foregått – og foregår – i folkelig bymål, justere oppfatningene om *inventaret* i et standard østnorsk talemål. Det vil derfor være av særskilt interesse å se hva som rører seg i de områdene der et tradisjonelt

østkantmål har vært rådende. Samtidig er ikke østkanten hva den én gang var. Moderne migrasjon har forandret bildet av de østlige bydelene, og vi ser også resultater av det vi kan kalle en gentrifiseringsprosess (jf. Aspen 1997, 2005). Vestkanten er heller ikke hva den en gang var, og her ser vi muligens tendenser til en demotiseringsprosess, dvs. folkeliggjøring, både språklig og ellers (jf. Mattheier 1997).

Det vi kan kalle etnisitetsaksen, innebærer ikke bare en potensielt multietnisk, men også en geografisk distinksjon. Dette henger sammen med konsentrasjonen av innvandrere-befolkningen i de østlige bydelene i Oslo, men det ser også ut til å ha etablert seg en annen form for sammenheng mellom østkant og etnisitet:

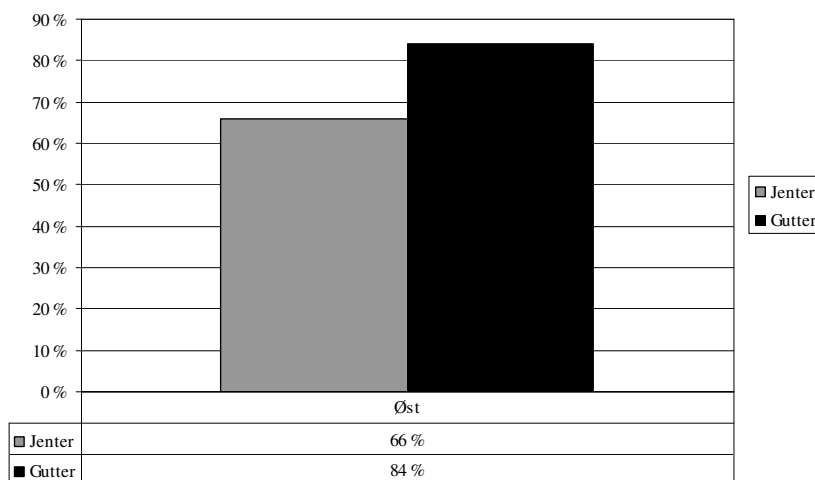
I forlengelsen av denne demografiske sammenhengen synes det å ha utviklet seg *en symbolsk sammenheng mellom østkant og utlending*. Det generelle bilde av østkanten kan på denne måten ha blitt minoritetsetnisk [...] (Sandberg 2005: 37, vår utheving)

Denne symbolske sammenhengen kan tenkes å gi språklige utslag idet østkantbefolkningen får utvidet sitt sosiolingvistiske repertoar med former som oppstår gjennom direkte språk- og kulturkontakt. Bruken av dette sosiolingvistiske repertoaret trenger ikke å henge sammen med språklig og kulturell bakgrunn i den forstand at den konnoterer ”innvandrere” eller ”utlending”. Den kan, som sitatet fra Sandbergs sosiologiske studie antyder, vel så gjerne knyttes til ”østkant”-kategorien. I det følgende skal vi ta for oss noen av de nyere endringene som kan se ut til å være på gang i oslogryta, og som kan tenkes å henge sammen med denne symbolske sammenkoplingen av østkant og utlending.

4.2 *Change in progress – fremmedspråklig påvirkning?*

Ovenfor antydte vi at det å operere med størrelsen ”etnisitetsaksen” på den ene siden åpner for å beskrive et utgangspunkt for innovasjoner, og på den annen siden er en dimensjon der pågående endringsprosesser ser ut til å aksentueres. En endring som er beskrevet i flere sammenhenger, er sammenfallet mellom *kj*- og *skj*-lyden. Som det går fram av data fra NoTa-materialet (se figur 3 s. 107), er dette et eksempel på en endring som er klart mest framtrædende blant unge i de østlige delene av byen. Her går det fram at hele 45 % av beleggene hos jentene i øst og 37 % av beleggene hos guttene blir uttalt apikalt. I vest, derimot, blir så lite som 3 % av beleggene uttalt apikalt hos jentene og 16 % hos guttene. Vi ser altså at forskjellene er

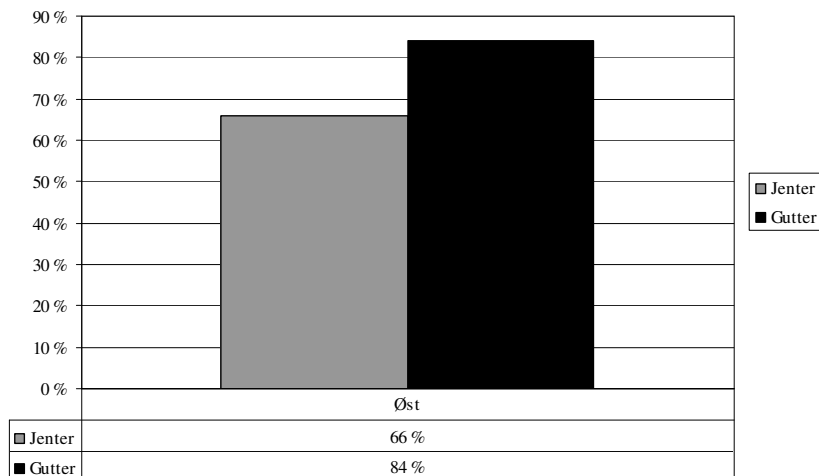
særlig tydelige mellom jenter i øst og jenter i vest. Det er likevel ikke grunnlag for å hevde at jenter i øst er særlig aktive når det gjelder bruken og spredningen av denne innovasjonen. Data fra Upus-materialet (se figur 4 s. 108) viser nemlig at den apikale uttalen blir brukt mest av *guttene* i øst (i hele 84 % av tilfellene). Det tallene imidlertid *kan* fortelle oss, er at det er betydelige forskjeller mellom øst og vest, og at unge i de østlige bydelene er de fremste brukerne av denne innovasjonen. Resultatene fra Upus-materialet kan desuten tyde på at dette er et eksempel på en endring som aksentueres i multietniske miljøer.

Figur 3 Apikal uttale av *kj*- og *ki*- blant unge i NoTa-materialet⁶

Dersom vi kikker nærmere på Upus-materialet, viser det seg at den apikale uttalen av *kj*- og *ki*- er særlig framtrædende blant ungdom med minoritetspråklig bakgrunn. Blant de 22 ungdommene som har to utenlandskfødte foreldre, fant vi bare noen ganske få eksempler på *kj*-uttale hos en av dem, og hun var ikke konsekvent, men vekslet mellom *kj*- og *skj*-uttale. Blant de seks respondentene med en utenlandskfødt og en norskfødt forelder fant vi noe større variasjon, men også hos disse ungdommene dominerte den apikale uttalen.

Når det gjelder innovasjoner, er avsnittoverskriften et talende eksempel på én type, nemlig fremmedspråklig innvirkning på ordforrådet. Det dreier seg imidlertid ikke bare om engelsk påvirkning. Den direkte språkkontakten

Figur 4 Apikal uttale av *kj-* og *ki-* blant unge i Upus-materialet

gir også utslag i form av tilførsel av nye ord fra for eksempel berbersk og arabisk (jf. Drange 2002, Opsahl, Røyneland & Svendsen 2008, Aasheim 1995). Her spiller etnisitetsaksen inn i den forstand at det er i Oslo øst vi finner flest forekomster av lånord og slang generelt, og fra andre språk enn engelsk spesielt. Aller flest lånord fra andre språk enn engelsk finner vi blant unge menn i Oslo øst (Opsahl, Røyneland & Svendsen 2008: 36).

I tillegg til disse leksikalske trekkene finner vi enkelte grammatiske trekk som er kjennetegnende for talere med norsk som andrespråk (jf. f.eks. Berggren & Tenfjord 1999, Brautaset 1996). Det dreier seg blant annet om eksempler på manglende inversjon i utsagnssetninger. Slike trekk har blitt beskrevet i multietniske språkmiljøer både i Sverige og Danmark (jf. Ganuza 2008, Kotsinas 1988, Quist 2000), og vi kjenner dem igjen fra tidligere beskrivelser av språkkontaktsituasjoner i Norge, som i tilfeller der kvensk, samisk og norsk møtes (jf. f.eks. Bull 1996, Sollid 2005).

Flere av Upus-ungdommene, uavhengig av om de har minoritetsspråklig bakgrunn, sier med andre ord ting som "Etter klubben han pleier å vente på meg der nede" og "Alltid pennene dine blir stjålet". Tabell 1 nedenfor gir en oversikt over eksempler på manglende inversjon i utsagnssetninger innledet av ikke-subjekter. Her er tilgjengelige kontekster for inversjon, det vil her si der et topikalisert element "X" kommer foran det finitte verbet "V" i utsagnssetninger, talt opp, og av disse er de tilfellene der verbet *ikke* be-

finner seg på andre plass, og vi får en ”XSV”-leddrekkefølge, plassert i høyre kolonne (jf. Opsahl & Nistov 2009, Opsahl (under arbeid)). Forekomstene er talt opp i de to ulike opptakssituasjonene vi finner i Upus-materialet: et intervju og en vennesamtale.

Tabell 1 Tilgjengelige XVS-kontekster og antall og prosentandel XSV (etter Opsahl & Nistov 2009).

(N=22)	Tilgjengelige XVS-kontekster	Antall og prosentandel XSV
Intervju	525	62 = 12 %
Vennesamtale	347	132 = 38 %
Total	872	194 = 22 %

Selv om antallet tilgjengelige kontekster er færre i vennesamtalen enn i intervjuet (347 vs. 525), er antallet tilfeller av manglende inversjon mer enn fordoblet (132 vs. 62). Dette henger blant annet sammen med at flere av ungdommene som bryter mot V2-regelen i norsk i Upus-materialet, kun gjør det i samtale med kamerater, og ikke i samtale med voksne utenforstående (jf. Opsahl & Nistov 2009, Opsahl (under arbeid), Svendsen & Røyneland 2008).

Bruk av lånord fra innvandrerspråk og brudd på V2-regelen må kunne betegnes som innovasjoner i oslomålet, men blant noen osloborgere og i noen situasjoner er det slett ikke ”uvanlige” trekk. Fra et språkbruksnivå er opplevelsen av hva som er ”vanlig” – og slikt sett kan utgjøre et standardtalemål – langt fra statisk. Det samme kan sies å være tilfellet fra et språkholdningsnivå, noe vi skal forsøke å illustrere i det neste avsnittet.

4.3 Prestisje som relativt begrep

Flere av språkbrukerne som skjuler seg bak tallene i tabellen over brudd på V2-regelen ovenfor, og som benytter lånord og slang fra innvandrerspråk, har *ikke* minoritetsbakgrunn, men de benytter altså likevel både leksikalske og syntaktiske trekk som kan sies å konnotere ”utlending”. Denne praksisen ser imidlertid ut til å være situasjonelt betinget, og knyttet til en inngruppestil. Hårstad (under utgivelse) argumenterer for at denne formen for lingvistisk praksis, som han finner flere vitnesbyrd om i sine sosiolingvistiske intervjuer med trondheimsungdom, kan forklares gjennom å operere med en forståelse av at trekkene kan tilordnes ulik verdi på *alternative* ling-

vistiske markeder. Dette var vi også inne på under behandlingen av førsteleddstrykk: Variablers symbolske innhold er arbitrært, og de kan derfor få ulik verdi innenfor ulike praksisfellesskap.

Selv om majoriteten av trondheimsungdommen utviser eksplisitte negative holdninger til den språklige atferden, kan den altså vise seg å være verdifull innenfor en bestemt gatekultur. Det er interessant å merke seg i denne sammenhengen at mange av de osloundommene vi har intervjuet, ser ut til å ha en sterk affinitet til hip-hop-kultur, både som konsumenter og som utøvere (jf. Opsahl & Røyneland 2008a og b). Det viktigste poenget i denne sammenhengen er imidlertid å løfte fram den relative statusen begrepet *prestisje* innehar. Kristiansen (2009) viser, som vi var inne på innledningsvis, hvordan dansk standardtalemål kan finnes i flere utgaver, en moderne og en konservativ variant, med sine respektive konnotasjoner og utbredelse innenfor ulike sosiale og institusjonelle sammenhenger.

Det er kanskje vanskelig å se for seg at en lingvistisk atferd som assosieres med en bestemt type subkultur, skal få globalt innpass i en overordnet norm. Likevel antyder Sandbergs sosiologiske analyse, som vi gjenga deler av ovenfor, at kategoriene "utlending" og "østkant" er glidende i forestillingsverdenen til en del osloundommer. Oslo har vært gjenstand for sterkere moderne migrasjon enn Trondheim, og i de miljøene vi har besøkt, finner vi ikke de samme entydige negative holdningene til bruken av en multietnolektisk stil som det Hårstad ser ut til å støte på blant trondheimsungdommen. Hans skildringer minner mer om dem Jahnsen fant i Oslo for åtte-ti år siden: Osloundommene hun intervjuet som bakgrunn for sin talemålsundersøkelse på Jordal øst i Oslo, distanserer seg fra det de omtaler som "volla-språk".⁷ "Denne måten å snakke på ble oppfatta som gal, slurvete, og svært negativ" (Jahnsen 2001: 125). Videre hevder hun at "majoriteten av skolens elever holdt seg for god til å la seg påvirke av denne trenden" (ibid.: 126). Det kan være metodologiske forhold som gjør at Jahnsen kan konkludere så entydig. Men dersom hun har noen grad av rett i sin beskrivelse, er det grunn til å hevde at situasjonen er annerledes i dette området i dag. Her kan det med andre ord ha skjedd en holdningsendring, som igjen kan tenkes å ha betydning for hvilke trekk som eventuelt kan innføres i en forestilling om hva det vil si "å snakke Oslo".

En av ungdommene i Upus-materialet, som er en av dem uten minoritetsbakgrunn som likevel benytter trekk som brudd på V2-regelen og lånord fra innvandrerspråk, begrunner sin språklige atferd på denne måten:

jeg syns det er bra (.) det er sånn kombinasjon (.) av (...) lissom av (.) mange forskjellige språk det er lissom (...) ja (.) det er sånn (...) lettere (.) sikkert for pakistanere for eksempel da s- (.) å skjønne meg hvis jeg snakker (.) kebabnorsk⁸ enn hvis jeg sitter her og lurere på om dem skal være med på (.) ti- (.) “ta trikken til Majorstuen” liksom (Kine 16 år fra Gamle Oslo, Upus).

Utsagnet vitner om at den språklige atferden blant en del østkantungdom kan bunne i konvergeringseffekter som ledd i en – mer eller mindre bevisst – identitetsbygging. Jenta som uttaler seg her, peker på tre forhold som er avgjørende for hennes positive evaluering av “kebabnorsk”. For det første dreier det seg om en kombinasjon av mange forskjellige språk, for det andre er det enklere for mennesker som ikke har norsk som førstespråk, å forstå, og for det tredje representerer språkbruken et alternativ til en konservativ Oslo-vestnorm. Det siste poenget kommer indirekte fram både gjennom innholdet i og uttalen av den stiliserte frasen “ta trikken til Majorstuen”. En språklig praksis som spiller på trekk forbundet med innlærere av norsk som andrespråk, gir med andre god mening for denne jenta og andre unge på østkanten, fordi den reflekterer den språklige og kulturelle heterogeniteten i området.

Denne språklige praksisen gir imidlertid liten mening for vestkantungdommen. I samme grad som sitatet fra jenta ovenfor vitner om, finner vi også blant vestkantungdommen en sterk grad av bevissthet om den sosiolingvistiske betydningen av ulike varianter. Et sitat fra en 18 år gammel gutt kan illustrere en annen form for språklig identitetsbygging:

det er (.) kan vel egentlig si at hunkjønn (.) e -sord fins ikke for du sier du bruker jo ikke a-enderler så det blir “solen” og “kuen” og så det er litt sånn forfinet (.) kan man si e det er litt sånn blitt s- litt sånn mote da (.) å ikke ikke si a-enderler og (.) ikke bruke ord fra bygda [sic!] og du skal ikke si “kjerring” du skal si “dame” og hvis du sier “ælj” (.) så blir det feil så da er den det er litt sånn det er litt sånn (.) hvis du sier noen bruker noe sånne ord ikke det at jeg gjør det så ofte men hvis det er noen som gjør det (.) så blir du liksom litt rettet på da av venner da ikke noe sånn det er ikke noe familie det er liksom mer sånn humoropplegg (Gutt, 18 år fra Vestre Aker, NoTa).

Det er blitt “mote” ikke å si a-enderler, forteller han. Det er ikke familien som er påvirkningskilden, det er “humoropplegg” blant venner, som retter på hverandre og dyrker fram bruken av konservative språkformer. Vi kjenner igjen en del av den samme atferden i beskrivelsen av barndomsvennene til vestkantjenta som hadde gått over til å bli [‘u u]-bruker, ovenfor (jf. 3.2). Det ligger altså muligheter for markering av en egen vestkanttilhørighet gjennom å dyrke tradisjonelt konservative former.

Likevel er nok ikke dette det mest illustrerende bildet av vestkantungdommens språklige praksis. Som vi så ovenfor, er både *a*-endelser og andre tradisjonelle østkanttrekk på frammarsj blant unge i vest.

5 Gentrifisering og demotisering – nye normidealer oppstår?

En etnisitetsfaktor, eller kanskje snarere en multietnisitetsfaktor, er i ferd med å forandre det tradisjonelle østkant-Oslo, kanskje både språkbruks- og språkholdningsmessig. Vi har også sett eksempler på konvergeringsprosesser mot tradisjonelle vestkantformer, som vanskelig kan forstås som endringer ”nedenfra”, men snarere som resultat av en overordnet standardiseringsprosess. Samtidig kan disse endringene ses som resultat av en demografisk prosess, nemlig *gentrifisering* (jf. Aspen 1997, 2005). En av NoTa-informantene skal karakterisere språket på stedet der hun har vokst opp på østkanten, og forteller:

det er veldig blanding egentlig for det er så mange forskjellige som flytter dit men det er vel litt sånn østkantdialekt sånn stort sett e i hvert fall de som b- har bodd der lenge (.) for da var det mye billigere å flytte dit e og da kom det mye mer sånn østkant men etter hvert nå (.) så har det kommet litt mer sånn fra vestkanten og nå har det blitt litt sånn (.) vestkantens nei ve- østkantens vestkant har det liksom blitt Lilletøyen da [...] så det er (.) litt sånn blanding men de fleste får vel en (.) litt sånn finere østkantdialekt (Jente 15 år, Lille Tøyen (bydel Grünerløkka), NoTa).

”De som har bodd der lenge,” har østkantdialekt, men ”de fleste får vel en litt sånn finere østkantdialekt,” konkluderer hun, og det er resultatet av endringer i de demografiske forutsetningene: Før var det billigere å flytte dit, nå har det kommet ”mer sånn fra vestkanten”, og det har, underforstått, blitt dyrere. Det skjer med andre ord en utskiftning av befolkningen, der innflyttere med høyere sosio-økonomisk prestisje flytter inn i og omformer tradisjonelle arbeiderstrøk. Varianter som tradisjonelt er forbundet med Oslo vest, introduseres med andre ord fysisk i østkantens byrom.

Også på vestkanten har de demografiske og språklige forholdene endret seg. Områder i vest som tradisjonelt var arbeiderklassestrøk, som Majorstua, Lilleaker og Vika, har, i likhet med enkelte bydeler på østkanten, gjennomgått en gentrifiseringsprosess, mens områder som tilhørte de øvre lag av befolkningen, til en viss grad kan sies å ha blitt demotisert, dvs. folkeliggjort, både språklig og ellers. Trekk som tradisjonelt hørte hjemme i det folkelige bymålet, gis innpass i vestkantmålet. På spørsmål om hvordan han vil karakterisere sitt eget språk, sier en 34 år gammel mann fra Slemdal:

det er vel omtrent det nærmeste (.) riksmål man kommer i (.) i Norge (.) jeg tror kanskje det er ennå mer ekstremt hvis man er vokst på i også på Frogner eller (...) e det det det vannes jo ut litt med generasjonene også så det er jo ikke det er jo mye større blanding (.) av dialekter og sosiolekter oppe hos oss enn det er (.) e men det var for sikkert tjue-tretti år siden og det er jo b- blanding av mange innflyttere fra andre steder og (...) kulturelle innflyttelser det er jo veldig få mennesker på min alder eller på (.) i hvert fall særlig de som kanskje er ti-femten år yngre som (.) liksom (...) snakker no- noe særlig riksmål den e d- jeg sier [‘uslu] for eksempel og det er jo veldig få jeg kjenner som sier det de aller fleste sier ”[‘u u]” [...] (.) men sånn blir det og det er en hel klar tendens også til at det er ikke (kremting) det er på en måte ikke så (.) kult å snakke som om du kommer fra Slemdal det er mye kulere å snakke som om du kommer fra byen det er en litt sånn en form for e det er kanskje feil ord å kalle det for ”slumming” men det er en slags e man på måte snobber nedover ikke sant man vil ikke bli oppfattet som som snobbete så man vil heller definere seg inn blant (...) de som er litt mer (...) jeg vet ikke jeg litt tøffere litt hardere litt mer street (Mann, 34 år, Vestre Aker (Slemdal), NoTa).

Denne mannen beskriver altså egen tale som det nærmeste talt riksmål man kan komme – dvs. en tale som ligger tettest opp til det man kan kalle et konservativt standardtalemål. Denne normen er imidlertid ikke statisk, men i endring. ”Det er ikke kult å snakke som om du kommer fra Slemdal”. Derfor skjer det en form for ”slumming”. Folk ”snobber nedover”, for man vil heller være ”litt mer street”, forteller Slemdal-mannen. Den re-struktureringen av standardtalemålet som beskrives og forklares her, kan, som nevnt ovenfor, kalles for en demotiseringsprosess (jf. Mattheier 1997, Pedersen 2003, Røyneland (under utgivelse)). Det er en prosess der folkelige former blir inkorporert i det unge osloboere oppfatter som standardtalemål. Dermed ser vi at det skjer en omforming eller utvidelse av den tradisjonelle oppfatningen av et konservativt standardtalemål til et nyere, moderne standardtalemål. Studier av dialektnivellering rundt om i landet indikerer at dette moderne standardtalemålet er det mest ekspansive, mens det konservative standardtalemålet taper terreng (se f.eks. Vikør 1999, Skjekkeland 2000 og videre referanser her). Dette ser også ut til å være tendensen i andre deler av Europa (se f.eks. Kerswill 2000, Pedersen 2003). Den samme utviklingen har blitt påvist i Danmark, der såkalt lav-kø-benhavnske former har blitt inkludert i det unge dansker oppfatter som normideal (Kristiansen 2009). Standardtalemålet blir ikke nødvendigvis mindre viktig eller mister noen av sine funksjoner ved dette (det er altså ikke en de-standardiseringsprosess), men den blir mer folkelig og mindre knyttet til et snevert sosio-økonomisk lag av befolkningen.

Innovasjoner som apikal uttale av *kj*-, brudd på V2-regelen i norsk og utstrakt bruk av lånord fra andre språk enn engelsk befinner seg definitivt i skyggen av en tradisjonell oppfatning av inventaret i et standardtalemål. Hvis det er slik at unge osloboere (og potensielt også andre ungdommer rundt om i landet) gjerne vil assosieres med sentrale byområder og framstå som "street", er det imidlertid fristende å spekulere i om ikke også multietnolektiske former med tiden vil kunne få innpass i en moderne oppfatning av standard tale i visse sammenhenger.

Noter

1. Samtaleutdraget er hentet fra Oslo-delen av Norsk talespråkkorpus (NoTa-Oslo).
2. Når vi bruker begrepene "østkant"/"øst" og "vestkant"/"vest", er det opposisjonen mellom såkalt folkemål og talt riksmål vi primært har i tankene. Selv om mange osloboere nok vil kunne bruke både folkemålsformer og riksmålsformer, assosieres det folkelige bymålet gjerne med østkantboeren, mens riksmålsformer primært assosieres med innbyggerne vest i byen (jf. Wiggen 1990).
3. <http://www.hf.uio.no/tekstslab/>
4. <http://www.hf.uio.no/iln/forskning/forskningsprosjekter/upus/>
5. Som Johannessen (2008: 236) påpeker, har flere områder i det som i NoTa-materialet faller innenfor Oslo vest tidligere vært arbeiderklasseområder (f.eks. Lilleaker, Majorstua og Vika). Man kan derfor ikke forvente et direkte samsvar mellom Oslo vest i NoTa-materialet og konservativt oslomål (standardtalemål) og Oslo øst og radikalt eller folkelig oslomål.
6. Vi har undersøkt uttalen av ordene som skrives med *kj*- og *ki*- i framlyd, men har utelatt initial *ky*- pga. få forekomster.
7. "Volla-språk" hentyder til "wallah" (arab. 'sverge ved Allah') og er en av flere betegnelser brukt om det vi kaller en multietnolektisk stil.
8. "Kebabnorsk" er enda en betegnelse brukt om det vi kaller en multietnolektisk stil. Se for eksempel Kulbrandstad (2004) for en oversikt over betegnelser brukt om aksentpreget norsk.

Litteratur

- Aspen, Jonny 1997: På sporet av Oslo. Aspen, Jonny & John Pløger (red.): *På sporet av byen. Lesninger av senmoderne byliv*. Oslo: Spartacus, 350–383.
- Aspen, Jonny 2005: Gentrifisering som kulturell diskurs. Aspen, Jonny (red.): *By og byliv i endring. Studier av byrom og handlingsrom i Oslo*. Oslo: Scandinavian Academic Press, 121–153.
- Auer, Peter 2005: Europe's Sociolinguistic Unity, or: A Typology of European Dialect/Standard Constellations. Delbecque, Nicole, Johan van der Auwera & Dirk Geeraerts (red.): *Perspectives on Variation*. Trends in Linguistics 163. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 6–42.

- Berggreen, Harald & Kari Tenfjord 1999: *Andrespråkslæring*. Oslo: Ad notam Gyldendal.
- Brautaset, Anne 1996: *Inversjon i norsk mellomspråk. En undersøkelse av inversjon i stiler skrevet av innlærere med norsk som andrespråk*. Tromsø-studier i språkvitenskap 18, Oslo: Novus.
- Broch, Olaf 1981 [1927]: Lyden [š] som ekspressivt middel i Oslo-målet. *Festskrift til Hjalmar Falk*. Oslo: H. Aschehoug & Co. Gjenopptrykt i Ernst Håkon Jahr & Ove Lorentz (red.): *Fonologi/Phonology*. Oslo: Novus, 146–157.
- Bull, Tove 1992: Dialect and standard in a language contact area in northern Norway. van Leuvensteijn, J. & J. Berns (red.): *Dialect and Standard Language*. Amsterdam: North-Holland, 365–378.
- Bull, Tove 1996: Språkskifte hos kvinner og menn i ei nordnorsk fjordsamebygd. Jahr, Ernst Håkon & Olav Skare (red.): *Nordnorske dialektar*. Oslo: Novus, 185–200.
- Dalbakken, Liv O. 1997: Den “sjedelige” kj-lyden. Sj-uttale av kj-lyden – slurv eller språkendring? *Språklig samling* hefte 1, 5–10.
- Deumert, Ana & Wim Vandenbussche (red.) 2003: *Germanic Standardizations. Past to Present*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Drange, Eli-Marie 2002: Fremmedspråklige slangord i norsk ungdomsspråk. Drange, Eli-Marie et al. (red.): *Jallaspråk, slanguage og annet ungdomsspråk i Norden*. Kristiansand: Høyskoleforlaget, 9–18.
- Ganuza, Natalia 2008: *Syntactic Variation in the Swedish of Adolescents in Multilingual Urban Settings*. Dissertations in Bilingualism 15. Stockholm: Centre for Research on Bilingualism.
- Hanssen, Eskil et al. 1978: *Oslomål: prosjektbeskrivelse og syntaktisk analyse av Oslomål med henblikk på sosiale skilnader*. Skrifter fra talemålsundersøkelsen i Oslo (TAUS) 6. Oslo: Novus.
- Haugen, Einar 1972 [1968]: The Scandinavian languages as cultural artefacts. *The Ecology of Language: essays by Einar Haugen*, selected and introduced by A. S. Dil. Stanford: Stanford University Press, 265–286.
- Hernes, Reidunn 2006: *Talemål i endring? Ein longitudinell studie av talemålsutvikling og språkleg røyndomsoppfatning hjå ungdomar i Os*. Doktoravhandling. Universitetet i Bergen.
- Hårstad, Stian 2004: “Ikke så typisk trøndersk”. En sosiolingvistisk studie av ungdoms talemål i Oppdal. Upublisert hovedoppgave i nordisk språkvitenskap. NTNU.

- Hårstad, Stian 2005: Den problematiske regionaliseringa. *Målbryting* 7, 89–109.
- Hårstad, Stian (under utgivelse): Performing ‘Dangerousness’ Linguistically: The Case of the ‘Bad Norwegian’ on the Streets of Trondheim. Proceedings from *Jugendsprache, The fifth International Conference on Youth Language*, København, 27.–29. mars 2008.
- Hårstad, Stian (under arbeid): Språklige utviklingstendenser i en regionhovedstad. Ph.d.-Prosjekt, NTNU.
- Jahnsen, Vanja 2001: Øst og vest for elva. En sociolingvistisk undersøkelse av talemålet i Oslo. Upublisert hovedfagsoppgave i nordisk språk og litteratur. Universitetet i Oslo.
- Jahr, Ernst Håkon 1981: L-fonema i Oslo bymål. Jahr, Ernst Håkon & Ove Lorentz (red.): *Fonologi/Phonology*. Oslo: Novus, 328–344.
- Jahr, Ernst Håkon 2008 [1985]: Another explanation for the development of *s* before *l* in Norwegian. Fisiak, Jacek (red.): *Papers from the 6th International Conference on Historical Linguistics*. Amsterdam/Poznan. Gjenoppretrykt i Jahr, Ernst Håkon: *Språkhistorie og Språkkontakt*. Oslo: Novus, 121–129.
- Johannessen, Janne Bondi 2008: Oslospråket i tall. Johannessen, Janne Bondi & Kristin Hagen (red.): *Språk i Oslo. Ny forskning omkring talespråk*. Oslo: Novus, 235–243.
- Kerswill, Paul 2000: Mobility, meritocracy and dialect levelling: the fading (and phasing) out of Received Pronunciation. Foredrag presentert ved *British Studies in the New Millennium: the Challenge of the Grassroots*, University of Tartu, 21. august 2000.
- Kotsinas, Ulla-Britt 1988: Rinkebysvenskan – en dialekt? Linell, Per et al. (red.): *Svenskans beskrivning 16. Förhandlingar vid sammankomst för att dryfta frågor rörande svenskans beskrivning*. Linköping: Universitetet i Linköping, Tema kommunikation, 264–278.
- Kristiansen, Tore 2009: Har Norge et standardtalemål? – set i dansk sociolingvistisk perspektiv. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 27, 79–85.
- Kristoffersen, Gjert & Hanne Gram Simonsen 2008: Osjlo! En undersøkelse av uttalen av *sl*-sekvenser i NoTa-korpuset. Johannesen, Janne Bondi & Kristin Hagen (red.): *Språk i Oslo. Ny forskning omkring talespråk*. Oslo: Novus, 96–108.
- Kulbrandstad, Lars Anders 2004: ”Kebabnorsk”, ”perkerdansk” og ”gebrokken” – ord om innvandreres måte å snakke minoritetsspråket på. Sandøy, Helge et al. (red.): *Den fleirspråklege utfordringa*. Oslo: Novus, 114–136.

- Larsen, Amund B. 1907: *Kristiania bymål. Vulgærsproget med henblik på den utvungne dagligtale*. Kristiania: Cammermeyer.
- Mattheier, Klaus J. 1997: Über Destandardisierung, Umstandardisierung und Standardisierung in modernen europäischen Standardsprachen. Mattheier, Klaus J. & Edgar Radtke (red.): *Standardisierung und Destandardisierung europäischer Nationalsprachen*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 1–11.
- NoTa (Norsk talespråkskorpus): <http://www.tekstlab.uio.no/nota/oslo/index.html> mai, 2009.
- Opsahl, Toril & Unn Røynealand 2008a: Hip hop and the formation of a Norwegian multiethnolectal speech style. Presentasjon på *Jugendsprache, The Fifth International Conference on Youth Language*, Københavns universitet, 27.– 29. mars 2008.
- Opsahl, Toril & Unn Røynealand 2008b: Hip hop and Norwegian multiethnolectal speech styles. Foredrag holdt på UPUS-seminar ved Centre de cooperation Franco-Norvégienne en Sciences Sociales et Humaines, Paris, 26. september 2008.
- Opsahl, Toril, Unn Røynealand & Bente Ailin Svendsen 2008: Syns du jallanorsk er lættis, eller? – om taggen [lang=X] i NoTa-Oslo-korpuset. Johannessen, Janne Bondi & Kristin Hagen (red.): *Språk i Oslo. Ny forskning omkring talespråk*. Oslo: Novus, 29–41.
- Opsahl, Toril & Ingvild Nistov 2009: On some structural aspects of Norwegian spoken among adolescents in multilingual settings in Oslo. Quist, Pia & Bente Ailin Svendsen (red.): *Linguistic practices in Multiethnic Urban Scandinavia*. Under vurdering for utgivelse av *Multilingual Matters*.
- Opsahl, Toril (under arbeid): Non-V2 i deklarativsetninger med topikalisererte elementer hos ungdommer i multietniske miljøer i Oslo.
- Papazian, Eric 1994: Om sje-lyden i norsk, og ombytinga av den med kje-lyden. *Norskraft* hefte 83, 1–92.
- Pedersen, Inge Lise 2003: Traditional dialects of Danish and the de-dialectization 1900–2000. *International Journal of the Sociology of Language* 159, 9–29.
- Quist, Pia 2000: Ny københavnsk 'multietnolekt'. Om sprogbrug blant unge i sproglig og kulturelt heterogene miljøer. *Danske talesprog* 1, 144–211.
- Quist, Pia 2005: *Stilistiske Praksisser i Storbyens Heterogene Skole. En etnografisk og sociolingvistisk undersøgelse af sproglig variation*. Dis-

- sertation. Nordisk Forskningsinstitut, afd. for dialektforskning. Københavns Universitet.
- Røyneland, Unn 1994: Når bygdemål møter bymål. Ein individsentret eksempelstudie av fire sunnmøringar i Oslo. Upublisert hovedoppgave i nordisk språk, Universitetet i Oslo.
- Røyneland, Unn 2005: *Dialektnivellering, ungdom og identitet. Ein komparativ studie av språkleg variasjon og endring i to tilgrensande dialektområde, Røros og Tynset*. Avhandling for graden dr. art. Acta Humaniora nr. 231, Universitetet i Oslo: Unipub.
- Røyneland, Unn 2009: Dialects in Norway – catching up with the rest of Europe? *International Journal of the Sociology of Language* 196/197, 7–30.
- Røyneland, Unn (under utgivelse): Vertical convergence of linguistic varieties in a language space. Auer, Peter & Jürgen Erich Schmidt (red.): *Language and Space. An International Handbook of Linguistic Variation*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Sandberg, Sveinung 2005: Stereotypiens dilemma. Iscenesettelser av etnisitet på 'gata'. *Tidsskrift for ungdomsforskning* 5, 27–46.
- Sandøy, Helge & Kjell Ivar Vannebo (red.) 2001: Språkrådet gir råd om uttale. *Språknytt* hefte 3: http://www.sprakrad.no/Toppmeny/Publikasjoner/Spraaknytt/Arkivet/Html/Spraaknytt_3_2001/ februar, 2009.
- Skjekkeland, Martin 2000: *Dialektutviklinga i Noreg dei siste 15 åra – drøfting og analyse*. Skriftserien nr. 67. Kristiansand: Høgskolen i Agder.
- Solheim, Randi 2007: Språkbruk og språkhaldningar i Høyanger etter andre verdskrigen. Eit sosiolingvistisk særtilfelle eller eit lokalt døme på ein allmenn tendens? *Målbryting* 8, 7–29.
- Sollid, Hilde 2005: *Språkdannelse og -stabilisering i møtet mellom kvensk og norsk*. Oslo: Novus.
- Svendsen, Bente Ailin & Unn Røyneland 2008: Multiethnolectal facts and functions in Oslo, Norway. *The International Journal of Bilingualism*, vol. 12, 1 & 2, 63–83.
- Teleman, Ulf 1979: *Språkrätt. Om skolans språknormer och samhällets*. Lund: Liber.
- UPUS-Oslo: <http://www.hf.uio.no/iln/forskning/forskningsprosjekter/upus/maj>, 2009.
- Vikør, Lars S. 1989: The position of standardized vs. dialectal speech in Norway. *International Journal of the Sociology of Language* 80, 41–59.
- Vikør, Lars S. 2009: Begrepet standardtalemål – forsøk på ei opprydding. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 27, 49–66.

- Western, Knut 1977: *a-endinger i Oslo-mål*. Skrifter fra talemålsundersøkelsen i Oslo (TAUS) 5. Oslo: Novus.
- Wiggen, Geirr 1990: Oslo bymål. Jahr, Ernst Håkon (red.): *Den store dialektboka*. Oslo: Novus, 179–185.
- Aasheim, Stine C. 1995: "Kebabnorsk." Framandspråkleg påverknad på ungdomsspråket i Oslo. Upublisert hovedoppgave i nordisk språk. Universitetet i Oslo.

Summary

This paper addresses aspects of the relation between a Norwegian spoken standard and the varieties spoken in Norway's capital, Oslo. It raises questions concerning both language use and language attitudes through consideration of samples from two modern corpora of spoken Oslo varieties. Some of the linguistic features covered are traditionally associated with disparate geographical areas and social strata in Oslo. Other features are innovations associated with a multiethnolectal speech style. The investigation reveals that the latest sociolinguistic developments in Oslo challenge the classical understanding of the spoken standard language as a conservative, high-status variety with connotations of social superiority. These developments may be better accounted for in terms of a different conception of a spoken standard, construed as a normative ideal reflecting a dynamic urban identity.

Toril Opsahl

Institutt for lingvistiske og nordiske studier
Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo
Postboks 1102, Blindern
NO-0317 Oslo
toril.opsahl@iln.uio.no

Unn Røyneland

Institutt for lingvistiske og nordiske studier
Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo
Postboks 1102, Blindern
NO-0317 Oslo
unn.royneland@iln.uio.no

Den vanskelege empirien: egdske endringar og mange moglegheiter

Av Rune Røssstad

Mange endringar i talemål på det sentrale Agder kan skuldast ei form for standardisering, og dei kan skuldast utbreiing av bymål. Formsamanfall (isomorfi) vanskeleggjer innsikten i og forståinga av desse prosessane, og svaret ein kjem opp med, synest avhengig av kva slags syn ein har på spørsmålet om standard, og den tilnærmingsmåten ein legg til grunn. Med utgangspunkt i demografiske og språklege data frå austre Vest-Agder blir det argumentert for at talemålsendringane helst er lokale prosessar, særleg ved at det er bymål som breier seg. Samstundes finst det endringar som ikkje kan kome frå lokale varietetar, men som heller ikkje skuldast standardisering; snarare kan ein hevde at dei er språklege lån frå eit slags nasjonalt reservoar. I tillegg finst det på Agder endringar som går på tvers av både bokmål, austnorsk talemål og bymål, og i sum må ein slå fast at situasjonen når det gjeld talemålsendring i regionen, er kompleks og samansett.

1 Innleiing

Mange av endringane i talemål på det sentrale Agder kan *i form* tolkast som standardisering. Nye variantar, som til dømes *vi* og *ikke*, fell saman både med bokmål og med talemål på det sentrale Austlandet, og det kan vere nærliggjande å sjå endringane som resultat av lån eller påverknad frå ein “standard”. Dersom ein så også overser problemet med sirkelargumentasjon, kan endringane i neste omgang nyttast som prov på at standardtalemålet faktisk finst, at det har sin eksistens. Om ikkje akkurat språkvitarane går lukt i det baret, så er det grunn til å tru at også dei kan ha vanskar med å lausrive seg frå slik ein mogleg, underliggjande tenkjemåte. Når det er sagt, så *kan* det vere rett at endringane er resultat av standardisering, men dei kan også – og kanskje heller – vere resultat av ein regional prosess som har gått føre seg uavhengig av den påståtte varieteteten

ein kallar standard. Problemet er *formsamanfall* (isomorfi) mellom bokmål, austnorsk talemål og Kristiansand bymål. Alle desse varietetane har formene *vi*, *ikke* og mange fleire sams, medan dei tradisjonelle måla rundt Kristiansand har andre variantar: *mi*, *ikkje* og så bortetter. Formsamanfallet gjer det prinsipielt umogleg å bestemme kva for varietet som fungerer som långevar eller påverknadsinstans, nettopp fordi sjølve lånet eller påverknaden ikkje let seg observere. Dette er forsåvidt barnelærdom for vitskapsfolk, men like fullt viktig å ha med i diskusjonen. Om ein så likevel ønskjer å finne ut noko om kvar endringane kjem ifrå, så å seie, blir det spørsmål om tilnærmingsmåtar og om kva ein kan påvise av indikasjonar på den eine eller andre forklaringa.

Det er dette denne artikkelen handlar om, med endringar på det sentrale Agder som døme. Utgangspunktet er mi eiga undersøking frå området eg kallar austre Vest-Agder, nærare bestemt nokre kommunar som ligg vest for Kristiansand (Røsstad 2008), men vidare trekkjer eg også inn annan empiri frå nærliggjande område.

2 Austre Vest-Agder

Kartet nedafor syner austre Vest-Agder, der Kristiansand ligg heilt i aust, på fylkesgrensa til Aust-Agder. Talemålsundersøkinga (Røsstad 2008) er gjord i Søgne kommune, Finsland i Songdalen kommune, Mandal by i Mandal kommune og Øyslebø-Laudal i Marnardal kommune. Desse kommunane utgjer delar av kristiansandsregionen, som også omfattar Vennesla og dei næraste kommunane vest i Aust-Agder fylke.

Folkemengda i austre Vest-Agder er svært skeivt fordelt. Per 1. januar 2008 hadde Kristiansand 78 919 innbyggjarar, Søgne hadde 10 050, Songdalen 5 728, Mandal 14 400 og Marnardal 2 178 (kjelde: Statistisk sentralbyrå). Kristiansand er såleis ein relativt stor by med tilhøyrande funksjonar for opplandet. Legg me graden av *samhandlingsmønster* til grunn, kan me slå fast at me her har å gjere med ein strukturell region der Kristiansand er senter (for ei utvida drøfting, sjå Røsstad 2008: 68ff.).

Samstundes synest tilknyttinga til regionsenteret nokså ujamn. Svært mange pendlar dagleg til Kristiansand for å arbeide og gå på skole, men pendlingstala er langt høgare for dei næraste kommunane Søgne og Songdalen enn dei er for Mandal og Marnardal. Same mønsteret ser ein når det gjeld abonnement på avisa *Fædrelandsvennen*, som kjem ut i Kristiansand. På si side kjem det ut ei mindre avis i Mandal – *Lindesnes* – som stort sett berre har abonnentar i

Mandal, Marnardal og området vestover.

Slike strukturelle skilnader gjev grunnlag for å skilje mellom kommunane i austre Vest-Agder, når det gjeld graden av tilknytning innbyggjarane har til senteret i regionen, Kristiansand. I ei drøfting av samhandlingsmønster innafor regionar skil Fosse m.fl. (2002: 19) i denne samanhengen mellom *forstadskommunar* og *randsoner*. Ifølgje denne modellen kan Søgne og Songda-

len plasserast i den første kategorien og Mandal og Marnardal i den andre. Problemet med kategoriseringa er imidlertid at omgrepet “randsoner” gjev sterke assosiasjonar i retning av stillstand og periferi. I staden er det slik at Mandal som by også har visse sentrumsfunksjonar for det næraste opplandet, om enn i mindre målestokk enn det Kristiansand har. Mandal har noko offentleg administrasjon, næringsliv, vidaregåande skole og altså eiga avis. Det kan derfor vere grunnlag for å tenkje meir hierarkisk om regionens struktur, på den måten at Mandal og det næraste opplandet utgjer ein *underregion* innafor storregionen, og at denne underregionen har eit visst sjølvstende og svakare tilknytingsgrad til regionsenteret.

3 Talemålsendringar i austre Vest-Agder

I Røsstad 2008 skilde eg mellom to ulike variabelgrupper i undersøkinga av talemålet. Den første gruppa var det ein kan kalle tradisjonelle, “sosiolingvistiske” variabler. Dei gjaldt mellom anna variasjon mellom morfologiske variantar av typen *heste-hester* (ub. pl. av substantiv) og *lese-leser* (presens av verb), variantar av pronomen (*me-mi-vi*, *dykke-døkke-dere*,

åkke-åss) og av nektingsadverbet (*ikkje-ikke*). Desse variablane var valde ut på førehand, og utvalet baserte seg i hovudsak på at ein her kunne forvente seg endringar. For dei aller fleste av desse variablane var det variasjon mellom tradisjonelle talemål i undersøkingsområdet og Kristiansand bymål.

Den andre variabelgruppa var frekvente ordformer der det i resultatet av undersøkinga viste seg å vere markert variasjon mellom det ein kan kalle dialektvariantar og normaliserte variantar, til dømes *møe-mye* (mykje), *konne-kunne*, *skolle-skulle*, *ein-en*, *tri-tre*, *tjue-tyve*, *ront-runt* (rundt), *ner-ned*. Belegga i denne variabelgruppa var færre enn for dei tradisjonelle variablane, men variasjonen var likevel såpass prominent at han blei vurdert som relevant i ein diskusjon om regional talemålsendring.

Resultata frå undersøkinga var desse, forenkla og skjematisk framstilte:

”Tradisjonelle” (sosiolingvistiske) variablar

Døme: *mi* > *vi*, *ikkje* > *ikke*, *jente* > *jenter*, *lese* > *leser*

Finsland og Søgne: endring

Mandal by: ikkje endring

Øyslebø-Laudal: delvis endring

Frekvente ordformer

Døme: *møe* > *mye*, *skolle* > *skulle*, *tri* > *tre*, *ront* > *runt*

Delvis endring i alle område

Dei ulike undersøkingsområda skilde seg på markert vis frå kvarandre når det gjaldt resultata for dei tradisjonelle variablane. I Søgne og Finsland var endringstendensane svært tydelege, det vil seie omfattande bruk av endringsvariantar som *vi*, *ikke*, *jenter* og så bortetter. I Mandal by syntest bruken av slike variantar å vere så sporadisk at ein ikkje kan tale om endring. I Øyslebø-Laudal kom derimot eit anna endringsmønster til syne: For variablar der ein i tradisjonelt talemål nytta andre variantar enn i både Mandal og Kristiansand, var det i talemålet til dei unge nesten utelukkande bruk av endringsvariantar, det vil seie overgangar som *kjøba* > *kjøbe* (inf.), *gjenge* > *gå*, *he sleie* > *har slått*, *åkke* > *åss*. Derimot hadde ungdommane ikkje endring for dei variablane der dei hadde sams variant med tradisjonell mandalsdialekt, det vil seie at variantar som *mi*, *ikkje*, *jente* og *lese* helst stod ved lag, og talemålet deira blei i denne samanhengen då likare talemålet i Mandal.

Resultata for variabelgruppa frekvente ordformer var annleis. Her var det tydelege endringstendensar å sjå i alle områda, men ikkje noko tydelege

mønster, til dømes i forhold til eventuelle gradar av endring. (Søgne kan ikkje reknast med i denne samanhengen, men det er lite grunn til å tru at resultat derifrå ville skilt seg ut.) Endringane i denne variabelgruppa synest derimot meir vilkårlege, for det var heller ikkje noko tydeleg mønster når det gjeld kva for ordformer som var utsette for endring. I Mandal stod den tradisjonelle varianten *tri* ved lag, men *møe* var helst blitt til *mye*; i Finsland gjekk tendensen i retning av det motsette, *tre* og *møe* var dei formene dei unge nytta mest.

4 Drøfting

I vurderinga av desse resultata må ein først ha klart for seg dette: Stort sett alle dei observerte endringane i austre Vest-Agder gjev formlikheit med bokmål og talemål på det sentrale Austlandet, og følgjeleg det mange ofte oppfattar som “standard”. Vidare er det slik at endring i dei tradisjonelle variablane også gjev formlikheit med Kristiansand bymål, medan endring i dei frekvente ordformene til dels ikkje gjev formlikheit med Kristiansand bymål, vel å merke den tradisjonelle varianten av det. Formlikheita – isomorfin – utgjer altså eit problem når det gjeld dei tradisjonelle variablane: Endringar i bygdemåla kan *i form* tolkast som standardisering eller som bymåli(fi)sering.

Ser me berre på *resultatet* av utviklinga, er det klart tale om ei utjamning i retning av “standard”. Men dersom me skal sjå dette som standardisering – og som eit døme på at me har eit operativt standardtalemål – så må det vere slik at denne varieteten fungerer som normleverandør og långjevar overfor bygdemåla, altså som den instansen som påverkar og leverer dei nye variantane. Det inneber at me må sjå på endringa som ein *prosess* snarare enn på resultatet av ho, og me spør då: Kva for varietet fungerer som operativ norm i denne prosessen?

På dette spørsmålet har me tre moglege svaralternativ:

- 1) ”Standard” verkar direkte på bygdemåla.
- 2) ”Standard” verkar indirekte på bygdemåla, ved hjelp av bymålet.
- 3) Bymålet verkar på bygdemåla.

I forsøk på å nærme seg svar på dette, er det somme som tek utgangspunkt i det som for dei er opplagt, nemleg at “standard” finst og verkar deretter, jf. Mæhlum (2007):

Å hevde at dette er endringer som primært skyldes påvirkning fra Kristiansand, er i beste fall misvisende, trolig direkte feilaktig. Min påstand er rett og slett at hele tankebygningen med Kristiansand som “hovedsentrall” – og Mandal som bisentrall – for språklig påvirkning i Agder ikke gir oss noen adekvat forståelse av de endringsprosessene som her foregår. Derimot er det en annan måte å betrakte disse prosessene på som i større grad bidrar til at “kabalen går opp”. Forutsetningen er imidlertid da at en erkjenner at det her i landet er en varietet som *de facto* blir opplevd å stå i en sosial og funksjonell særstilling, og at denne varietetten i folks bevissthet har en udiskutabel posisjon som et overregionalt og slik sett landsdekkende talemål. (Mæhlum 2007: 242)

Med dette som utgangspunkt ser ein føre seg ein modell som ordnar språklege varietetar hierarkisk. Ein slik modell blir så grunnlag for ein hypotese, og med dataa frå austre Vest-Agder får ein hypotesen stadfest: Data viser at “standard” verkar direkte eller indirekte. Ein går då for svaralternativ 1) eller 2) ovafor, eller ein kombinasjon av desse.

Derimot synest det å vere eit anna mogleg svar på spørsmålet om den operative norma, og for å kome nærare det må ein sjå nøyare på detaljar i dataa, på mønster og geografiske sider.

For det første er det slik at jo nærare ein kjem Kristiansand, jo fleire og meir omfattande er endringane. Dette knyter *endringsgraden* til den *kontakten* opplandet har med byen. Dette kan skuldast svaret på alternativ 3 ovafor (bymålet verkar på bygdemåla). Ein slik prosess er det nærliggjande å kalle språkleg regionalisering. Imidlertid passar korrelasjonen mellom endringsgraden og kontaktmønsteret også med moglegheita for at byen fungerer som bru hovud for den nasjonale varietetten, altså svaralternativ 2 ovafor. Her kunne ein kanskje skyte inn at av to alternative forklaringsmåtar burde ein av prinsipp truleg velje den enklaste.

Ser me vidare på dei strukturelle forholda, samsvarer også utviklinga i Øyslebø-Laudal med desse. Talemålet blir her likare talemålet i Mandal, det vil seie at det går føre seg ei delvis endring som går ut på at “innlands-variantane” (variantar som ikkje finst i Mandal eller Kristiansand) forsvinn, medan variantar som finst i Mandal, men ikkje i Kristiansand, står ved lag. Også dette høver med svaralternativ 3 ovafor, det vil seie at det er Mandal bymål som verkar på dei næraste bygdemåla. Endringsmønsteret høver derimot dårlegare med svaralternativ 2, for det skulle innebære at Mandal var bru hovud for “standard”, men sjølv nokså upåverka av denne nasjonale varietetten, sidan tradisjonelle variantar som *mi*, *ikkje*, *jente* osb. står ved lag.

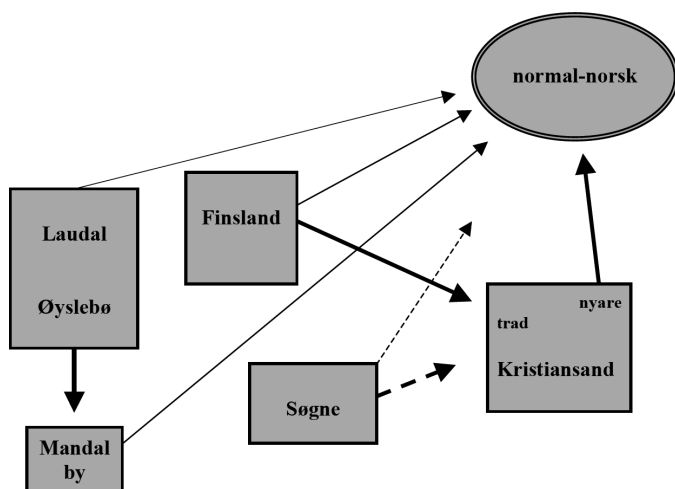
Det kan altså synest som om byane Kristiansand og Mandal begge er sentrale for talemålsutviklinga i regionen, og endringsmønsteret samsvarer nokså godt med regionens struktur, der me har sett at det er varierende gradar av samhandlingsmønster (jf. avsnitt 2 ovafor). Når det gjeld samhandling, står Mandal og det næraste opplandet i eit lausare forhold til regionsenteret og framstår nærast som ein underregion innafor storregionen. Dette høver godt med talemålsutviklinga, ikkje minst fordi språkendringar som følgje av kontakt nettopp føreset at folk samhandlar.

Endå meir komplisert blir “standard”-forklaringa om me trekkjer inn den andre variabelgruppa: frekvente ordformer. Komplikasjonen kjem særleg til syne når me tek utgangspunkt i Mandal by, for talemålet er i denne vesle byen stabilt når det gjeld dei tradisjonelle variablane, medan det også her er tilløp til endring på frekvente ordformer. Burde me kalle dette “selektiv standardisering”? Vel, formene må kome frå ein stad, og sidan Mandal synest heilt upåverka av Kristiansand bymål elles, er det rimeleg at dei normaliserte formene kjem frå ein slags nasjonal varietet, eventuelt eit nasjonalt reservoar. Kva er då dette? Er det eit standardtalemål som slår inn i kraft av prestisje og normtyngd? Eller kan det vere slik at endringsformene er så utbreidde nasjonalt sett – i bokmålet og i mediekkanalar – at variantane gradvis vinn innpass utan at det ligg så mykje prestisje og normtyngd i dei, og utan at me har ein fullstendig varietet som må seiast å vere ein operativ norm? I lys av det selektive resultatet i Mandal verkar det siste svaret som den mest rimelege konklusjonen. Dersom standard var ein operativ norm, ville me helst vente noko sterkare innslag av han også i dei tradisjonelle variablane, både i Mandal og i opplandet i nord. Ut ifrå dette bør me kanskje vere varsame med kva me kallar denne nasjonale varietet, eventuelt reservoaret. I Røsstad 2008 nytta eg omgrepet “normal-norsk” nettopp for å unngå “standard”. Kor velvalt det er, kan diskutertast, men poenget var nettopp å erkjenne og få fram at det i talemålet i austre Vest-Agder faktisk *er* endringstendensar som på eit vis knyter seg til språklege mønster utafor regionen, men som ikkje dermed kan seiast å vere resultat av “standardisering”.

Utviklinga i talemålet i Mandal by, forstått på denne måten, taler også for at “standard” heller ikkje har så mykje å seie for endringane i områda nærare Kristiansand, men at det er bymålet som er den sentrale faktoren i talemålsutviklinga. Sidan dette er den enklaste forklaringa, og sidan dei strukturelle forholda i regionen stør opp om ho, er det den tolkinga som synest mest rimeleg å leggje til grunn. Sjølv sagt kan ein framleis velje å tru

på svaralternativ 2 – “standard” verkar indirekte på bygdemåla, ved hjelp av bymålet – når det gjeld endringane i Søgne og Finsland, og ein kan kanskje minne om at kreftene bak talemålsendringar ofte er meir samansette enn det me gjerne lèt til å tru. Det som likevel då hadde vore ein føremon, var om ein hadde data som stødde opp om den forklaringsmodellen og samstundes gjekk imot dei enklare forståingsmåtane.

Med dette kan den konklusjonen eg heller mot, visualiserast slik (også attgjeve i Røstad 2008: 265):

Figur: Endringstendensar i talemålet i austre Vest Agder

I modellen peiker pilene *på* den långjevande varieteten. Dei tynne pilene markerer noko endring, i avgrensa omfang, og siktar då til resultata for variabelgruppa frekvente ordformer. Dei tjukke pilene markerer meir omfattande endring, og siktar til resultata for dei tradisjonelle, “sosiolingvistiske” variablane. Samla uttrykkjer dette ei openheit for at det i talemålsutviklinga går føre seg fleire parallelle prosesser samstundes, og sjølv om resultatet helst ser ut til å gå i retning av overregional/nasjonal utjamning, er det nettopp prosessane me må vere bevisste på i denne diskusjonen.

5 Fleire komplikasjonar

Så langt er situasjonen når det gjeld talemålsendring i austre Vest-Agder, tolka som relativt kompleks og samansett. På det sentrale Agder er det også

annan empiri som understreker nettopp denne kompleksiteten, ved at fleire endringstendensar går på tvers av både bymål, bokmål og austnorsk talemål.

Det første som kan nemnast, er noko det er teikn til i undersøkinga som er presentert ovafor (Røsstad 2008), men som så langt er halde utafor diskusjonen. Kristiansand bymål har tradisjonelt hatt tostava bøyingsending i bunden form fleirtal av substantiv, altså *-ane*, som i *jentane*, *husane*. Varianten har truleg også vore i bruk i Søgne og Songdalen, og i eldre tider kanskje endå lengre vest. Uansett, i dag er den einstava varianten *-an* (*jentan*, *husan*) dominerande i yngre mål, både i Kristiansand og i bygdene (Kostøl 2002: 172, Røsstad 2008: 260). Ingen av dei to variantane høyrer heime i det som vanlegvis blir rekna som “standard”, men om me føreset at “standard” helst har den tostava varianten *-ene*, inneber den egdske overgangen frå tostava til einstava variant ein auke i avstanden til den nasjonale varieteteten.

Den same konklusjonen kjem me til når det gjeld eit anna, etter kvart velkjent endringsfenomen på Agder: overgang til varianten *du* i 2. person eintal i avhengig form i personleg pronomen, som resulterer i denne typen konstruksjonar: *Kan e kjøre me du? Det va hyggeli å snakke me du*. Dette fenomenet høyrer først og fremst heime i Aust-Agder, men då også i Lillesand, som grenser heilt opp til Kristiansand (Broberg 2001). Særleg interessant er det at bruken av varianten har auka ganske raskt, trass i at han avvik frå “standard”, og at bruken ofte har vore møtt med ganske negative sanksjonar.

Det siste dømet er Helge Omdals undersøking av talemålet til setesdølar i Kristiansand (Omdal 2004). Omdal fann at språkdrag med større geografisk utbreiing var mindre utsette for endring enn drag som var meir særeigne for setesdalsmålet (s. 157f.). Dette gjaldt til dømes *p*, *t*, *k* (ikkje lenisering til *b*, *d*, *g*), forma *ikkje* av nektingsadverbet og pronomenforma *me*, som heldt seg mykje betre enn former som *adde* (konsonantsambandet *-dd-*) og *ain fine heste* (svarabhaktivokal i adjektiv og hankjønnsord). Ut ifrå dette synest *regionale* talemålsforhold å vere dei som hadde mest å seie for endringane i talemålet til setesdølane; variantar som *ikkje* og *me* avvik frå “standard”, men har støtte i alt tradisjonelt talemål på Agder, bortsett frå Kristiansand bymål. Omdal karakteriserer endringsprosessen “snarare [...] som ei avsetesdalifisering av setesdalsmålet enn ei kristiansandifisering av det” (1994: 220), og me kunne lagt til: og heller ikkje ei standardisering av det.

6 Sluttord

Denne gjennomgangen av talemålsendringar på det sentrale Agder provar ikkje at eit norsk standardtalemål ikkje finst, og heller ikkje at det er fråverande i dei endringsprosessane som gjer seg gjeldande. Prosessane er fleire og truleg nokså komplekse, og gjennomgangen syner at det er fleire måtar å nærme seg spørsmåla om årsaksforhold. Når det er sagt, er det samstundes mangt i empirien som reduserer inntrykket av eit sterkt påverkannde standardtalemål på det sentrale Agder.

Litteratur

- Fosse, Jens Kristian m.fl. 2002: *Norske byregioner. En drøfting av byenes geografiske utbredelse*. Prosjektrapport nr. X/2002. Kristiansand: Agderforskning.
- Broberg, Elin 2001: “*Kan e kjøre me du?*” *Om endring av 2. person entall i avhengig form i personlig pronomen i Aust-Agder*. [Upubl. hovudoppg.] Kristiansand: Høgskolen i Agder.
- Kostøl, Sissel Elisabeth 2002: *Å i sava! En undersøkelse av utviklingen i enkelte trekk i kristiansandsdialekten*. [Upubl. hovudoppg.] Kristiansand: Høgskolen i Agder.
- Mæhlum, Brit 2007: Rune Røsstad: *Språkkoppfatningar og språkendring*. Dr.art.-disputas ved Høgskolen i Agder, 11. februar 2006. Annenopponent professor Brit Mæhlum, Universitetet i Trondheim (NTNU). *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 24, 233–247.
- Omdal, Helge 1994: *Med språket på flyttefot. Språkvariasjon og språkstrategier blant setesdøler i Kristiansand*. Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 35. Uppsala: Uppsala universitet.
- Røsstad, Rune 2008: *Den språklege røynda. Ein studie i folkelingvistikk og dialektendring frå austre Vest-Agder*. Oslo: Novus.

Summary

Many changes in the language in the central parts of Agder may be due to some kind of standardization, or they may be caused by a spread of the local city dialects. Concurrent (isomorphous) variants make it difficult to understand these processes, and the answer seems to depend upon the researcher's views on standardization of language and how the matter is approached.

Based on demographic and linguistic data it is argued that the language changes are local processes, caused especially by a spread of the local city dialects. At the same time, there are changes that cannot be explained as being due to local varieties, nor to standardization. Instead, one could claim that they are linguistic loans from some kind of a national reservoir. In addition, there are changes in Agder where the results differ from Bokmål, Eastern Norwegian and the city dialects, and one must conclude that the situation concerning language change in the region is a complex one.

Rune Røsstad

Institutt for nordisk og mediefag
Universitetet i Agder
Serviceboks 422
NO-4604 Kristiansand
rune.rosstad@uia.no

Kommer ikke alt godt fra oven?

Et forsøk på å se utviklingstrekk i trønderske talemål i et standardiseringsperspektiv

Av Stian Hårstad

På bakgrunn av empirisk materiale fra en dialektundersøkelse i Oppdal (Sør-Trøndelag) peker denne artikkelen på et metodologisk problem som kompliserer analysen av utviklingsprosesser i norske talemål. Det vi kan kalle ”det isomorfske crux”, gjør det vanskelig, og i mange tilfeller umulig, å avgjøre på grunnlag av strukturelle funn alene om en lingvistisk innovasjon stammer fra en nærliggende dialekt, fra en regional standard eller fra en supraregional norm. Mangelen på formal atskillbarhet tvinger dialektgranskeren inn i spekulasjoner, og et sentralt budskap i denne framstillingen er at man må anvende andre metoder for å få innsikt i hva som utgjør de primære påvirkningskildene for norske dialekter.

1 Introduksjon

”Folket kommer knapt til å tenke på, at det har et eget, ordentlig mål. Det ser op til dansken som til noget høiere og ædlere og ned på sin folkenorsk som på noget falskt og fælt.”

(Høyem 1894: 179)

For mange språkvitere har veien inn i diskusjonen om det norske standardtalespråkets eksistens gått via studier av ulike dialektforandringer. Ønsket om å *forklare* disse endringsfenomenene har med andre ord vært en direkte foranledning til at temaet og termen har blitt aktualisert. En forklaringsmodell som hyppig har blitt løftet fram i denne sammenhengen, postulerer påvirkning på lokale varieteter fra en supralokal norm på bakgrunn av forskjeller i varietetenes sosiale status og prestisje. Operasjonaliseringen av denne hierarkisk ordnete tankefiguren forutsetter

imidlertid at man har en språklig størrelse som fungerer som toppunkt, og på dette viset har ”det norske standardtalemålet” blitt tematisert som en operativ norm. En rekke norske talemålsgranskere har de siste par tiårene støttet seg på denne modellen og dermed vedvarende skuet mot oven; mot ”vesenet” (eventuelt ”uvesenet”) som i kraft av sin posisjon øverst i talemålshierarkiet influerer på andre talemåls ve og vel. Disse antakelsene har blitt fundert på empirisk materiale fra tallrike språksamfunn som viser at lokale språktrekk gradvis blir trengt vekk av former som også gjenfinnes i den mildt sagt diffuse språklige varieteten med så mange navn: ”standard østnorsk”, ”talt bokmål”, ”sørøstnorsk”, ”normalnorsk” osv. I slike tilfeller oppleves det altså som plausibelt å utlede at det foregår en talespråklig *konvergens* i retning en overregional norm, selv om denne normen er både uklar og ukodifisert.

Problemet er imidlertid at denne forklaringsmodellen med en standardvarietet på toppen ikke alltid er så lett å underbygge ved hjelp av konkrete språkstrukturelle funn, hvor logisk og rimelig den enn føles (for enkelte). I dette innlegget vil jeg illustrere hvilke vansker man kan støte på i jakten på en primær endringsagent i det norske dialektlandskapet. Som materialet fra min egen undersøkelse av talemålet i Oppdal (Hårstad 2004) viser, er det nemlig tidvis dårlig sikt når man skuer mot oven.

2 Ovenfra og ned

Den hierarkiske modellen som blir brukt til å forklare spredningen av språktrekk, har en lang forhistorie, men det er særlig Auer & Hinskens’ (1996) versjon som settes i sammenheng med den talemålsutviklingen vi har observert i vår del av Europa de siste tiårene. I deres diskusjon av dialektnivellering får nettopp standardpåvirkning en sentral plass, og flere språklige homogeniseringsprosesser blir forklart som innlån fra varieteter med høy sosial prestisje til varieteter med lavere prestisje. Et grunnleggende premiss for at denne teorien skal være fruktbar, er naturligvis at de aktuelle endringsfenomenene faktisk er resultat av språkkontakt. Som blant andre Sasse (1985) peker på, har det vært en tendens å behandle alle lingvistiske endringer som fører til økt likhet mellom to varieteter, som konvergensfenomener¹ forårsaket av kontakt, men vi må selvsagt ta med i betraktning at innovasjoner også kan inntreffe *autoktont*, altså ha et lokalt, uavhengig opphav. Auer (1998) skiller mellom det han kaller *endogene* endringer og endringer *bevirket av kontakt* (”endogenous vs. contact-induced”), og i

denne sammenhengen skal vi kun konsentrere oss om den sistnevnte kategorien. Vi legger altså til grunn at en språklig endring skjer i form av at språkbrukere imiterer trekk fra en varietet de på en eller annen måte kommer i kontakt med. Og bakgrunnen for denne imitasjonen er å finne i de sosialt asymmetriske relasjonene mellom ulike varieteter eller dialekter. De hierarkiske strukturene er naturligvis verken universelle eller statiske, men det vil alltid være et *opp* og et *ned* på prestisjerangeringen som den enkelte aktøren forholder seg til i sin språklige atferd.

Denne tankegangen har som nevnt en lang historie, og vi skal helt kort gripe tilbake til dens opphav i sosiologien. Den franske samfunnsforskeren Gabriel Tarde (1962 [1903]: 221) var blant dem som studerte hvordan spredningen av ulike innovasjoner betinget en viss differensiering i sosial prestisje:

Invention can start from the lowest ranks of the people, but its extension depends upon the existence of some lofty social elevation, a kind of social *water-tower*, whence a continuous water-fall of imitation may descend.

Denne *vanntårn*-modellen ble knyttet til en *trickle-down*-teori som beskrev hvordan novasjoner ”sildret ned” gjennom samfunnet i takt med deres sosiale attraktivitet, altså styrt av prestisjeforhold. Tilsvarende diffusjonsmønster satte lingvisten Otto Jespersen (1922: 292) i sammenheng med språklig atferd når han beskrev hvordan språkbrukeren medvirker til endringer ved å ta etter andre:

[H]e may imitate what he thinks pretty, or funny, and especially what he thinks characteristic of those people whom for some reason or other he *looks up to*. Imitation is essentially a social phenomenon, and if people do not always imitate the best [...], they will generally imitate ‘their betters,’ i.e. those that are superior to them – in rank, in social position, in wealth, in everything that is thought enviable.

Tanken om at imitasjon og akkommodasjon skjer i retning av det den enkelte aktøren holder for prestisjefyllt, har altså vært til stede i lang tid, og dette er også bakgrunnen for at mange har rettet blikket mot oven når de har ønsket å identifisere den sentrale påvirkningsinstansen i endringsprosesser i norske talemål. Etter hvert har det imidlertid blitt større oppmerksomhet rundt at prestisjens veier er uransakelige: Ulike språkbrukere har ulike horisonter og ikke alle forholder seg til enhver tid til samme oven. Dette er tematisert også i sosiologiske studier av innovasjonsspredning, som

etterhånden utviklet *trickle-across*-teorier ("sildre bortover") og *percolating-up*-teorier ("sive oppover") for å ta høyde for at de sosiale prestisjeforholdene i det moderne samfunnet er både ustabile og uforutsigbare (jf. f.eks. Blumberg 1973 med referanser). Labovs (1972) begreper "overt and covert prestige" kan settes i sammenheng med denne innsikten, og understreker at hva som oppleves som prestisjefyllt språklig atferd, i stor grad avhenger av situasjon og kontekst.

Den hierarkiske modellen er altså et komplekst anliggende både i språklige og andre sammenhenger (jf. også Mattheier 1996: 44), og det er åpenbart uenighet i den lingvistiske leiren om hva som utgjør figurens topppunkt, og ikke minst om hva et slikt talespråklig senit har å si for utviklingen av norske målfører generelt. For meg, og flere andre, oppleves det likevel plausibelt å holde på en slik tankefigur der en mer eller mindre avgrensbar talemålsnorm troner på toppen og dermed innehar rollen som den sentrale påvirkningsinstansen overfor andre varieteter. Men som jeg her vil forsøke å illustrere, er det ikke alltid helt beintfram å underbygge denne overbevisningen med empiriske funn.

3 Eksempelmaterialet og dets bakgrunn

Når jeg nå går over til å se på hva konkrete strukturelle funn kan føres som bevis for i denne disputten, vil jeg altså bruke empirisk materiale fra Oppdal i Sør-Trøndelag. Oppdal ligger om lag 120 km sør for Trondheim og er en, i areal, stor jordbrukskommune som de siste femti årene har utviklet seg til å bli et betydelig turistknutepunkt hvor en stor del av innbyggerne er selsatt innenfor tjenesteyting og servicenæring. Oppdal opplever en betydelig strøm av både tilreisende og permanente innflyttere, og kommunen er en av få i regionen som har opplevd økning i folketallet de siste årene. Som språksamfunn er Oppdal inngående beskrevet av blant andre Einar Haugen (1982) og Ingeborg Donali (1988), og begge disse framhever hvordan oppdalsmålet på mange punkter skiller seg strukturelt fra selv de nærmeste dialektene. Det tradisjonelle talemålet har et sterkt arkaisk preg og den lingvistiske avstanden til andre dialekter er med andre ord betydelig i mange henseender.

Min undersøkelse (Hårstad 2004) innebar kort fortalt en sosiolingvistisk studie av talemålet til 15 unge oppdalinger i alderen 17–19 år. Med utgangspunkt i lydopptak av individuelle intervjuer med disse informantene kartla jeg utviklingstendenser, og jeg prøvde videre å analysere hva som kunne

være bakgrunnen for de ulike endringsfenomenene. Dette innebar i praksis en *dobbel* behandling av materialet: På den ene siden så jeg på de faktiske språklige realisasjonene, på den andre siden så jeg på meningsinnholdet i informantenes ytringer. Her skal vi holde oss til den konkrete strukturelle analysen. Granskningen avdekket, ikke overraskende, at oppdalsmålet later til å bli mer likt andre trønderske dialekter strukturelt sett. Det vil si at sær-oppdalske former i mange tilfeller blir erstattet av former med et større utbredelsesområde.

4 Implikasjoner

I arbeidet med å anslå de innlånte trekkenes respektive *proveniens* kom jeg imidlertid opp i vanskeligheter – ikke minst på grunn av min hang til å skue mot oven. Jeg så nemlig at den språklige modifikasjonen ved flere tilfeller endte opp i former som var identiske med sentraløstlandske – og bokmålsnære – former. Men kunne det dermed forsvares å postulere en standardpåvirkning i Oppdal? La oss gå ned på strukturnivå og se hvilke implikasjoner som kan følge og ikke følge av det empiriske materialet.

En lang rekke modifiserte former kan utvilsomt ses som konvergens mot andre trønderske talemål – ikke minst mot dialekten i regionhovedstaden Trondheim:

- (1) fre:ðoɡɔ > fre:daga (*fredager*, ubest. pl.)
 kɔmɔ > kɔm (*komme*, inf.)
 katɔ > kata (*katter*, ubest. pl.)
 at > iʝæn (adv.)
 dɛr > dæmɔʃ (*deres*, possessiv, 3. pers. pl.)

De tre første eksemplene i (1) kan vi se som systemforandringer, mens de to siste viser leksikalske innlån. I alle tilfellene er det temmelig uproblematisk å utpeke en ”skyldig” påvirkningsinstans: De nye eller modifiserte formene er alle sammenfallende med former i bruk i Trondheim og også andre deler av Trøndelag. Vi kan altså se disse endringstrekkene i sammenheng med en språklig *regionalisering*. Men det finnes også et lite knippe eksempler som er mer uklare:

- (2) skʌ:ɽɿɲ > skʌ:ɲ (*skolen* best. sg.)
 heʌ > hɔʌɐr (*holder*, pres.)

De modifiserte formene i (2) finnes i bruk i nærliggende regioner, men det er ingen entydig retning i de nye formene. Formen /skæ:ŋ/ kan for eksempel være hentet fra Røros eller Tynset, men det kan også være en lokal nydannelse der den mer utbredte formen /skû:ŋ/ har fått beholde den opprinnelige oppdalske vokalkvaliteten /æ/. Varianten /hɔʎær/ er godt kjent i blant annet Molde og Kristiansund, men man kan ikke vite med sikkerhet om innlånet har skjedd derfra. For varianter av denne typen er det altså vanskelig å ha noen klar formening om opphav eller påvirkningskilde.

Den tredje gruppen av modifiserte former reiser et ganske annet for-
tolkningsproblem:

- (3) mo:tɪŋ > mo:tn (*måten*, best. sg.)
 haft, tici > hat, tat (*hatt, tatt*, perf. part.)
 fesk, samɾəŋ > fisk, samɾɪŋ (*fisk, samling*, subst.)
 bøgd > bygd (*bygd*, subst./perf.part.)
 namn, ɔmn > navn, ɔvn (*navn, ovn*, subst.)
 fro:, to: > fra:, av (*fra, av*, prep.)
 fi:r, ô:t, ʏʎœɸ > fi:re, ottə, ellvə (*fire, åtte, elleve, tallord*)

Listen i (3) kunne vært atskillig lengre, men den illustrerer uansett det som innebærer en betydelig hodepine for lingvisten, nemlig *det isomorfske crux*. Problemet er at formene som en del unge oppdalingen har tatt i bruk, strukturelt sett er identiske med *både* trondheimsformer og det som mange opplever som standardformer (med tilknytning til hovedstadsområdet). Dette formsammenfallet gjør det i praksis umulig å fastslå om novasjonen kan være språklig konvergens i retning av regionsenteret eller om det er en enda mer overregional norm som spiller inn, altså det såkalte standardtalemålet. Det enkle faktum at vi ikke har tilgang til de språklige størrelsens ”*genom*”, altså arvemessige informasjon, utelukker en utvetydig sporing tilbake til hvert enkelt morfems herkomst, og det blir umulig for dialektgranskeren å slå fast hvilken påvirkningskilde som har størst gjennomslagskraft (jf. også Mattheier 1996: 35).

Men hvordan skal man da argumentere for at det finnes en supraregional norminstans som har større trekraft enn den regionale? Det finnes nemlig ingen tilfeller av at oppdalingene modifiserer til standardnære trekk som ikke samtidig er i bruk i Trondheim og/eller andre deler av Trøndelagsregionen, men er det ensbetydende med at en standardnorm ikke har noen språklig innflytelse i fjellbygda? Jeg vil hevde at visse strukturelle forhold

kan trekkes inn som bevis *for* nettopp en slik standardpåvirkning. Vi vender tilbake til empirien.

5 Indisier(?)

Den nyeste oppdalske varianten av det relativt moderne ordet *speider* (m.) er /spæirdər/. Denne formen forekommer side om side med den eldre /spæidar/, som har det tradisjonelle nominalsuffixet *-ar* i behold. Vi finner mange eksempler på at denne endelsen går over til *-ər* i materialet mitt (bl.a. i /snekər/ og /lærər/), og det ville vært både logisk og rimelig å knytte en slik overgang til konvergens mot trondheimsmålet, hvor nettopp denne varianten har en lang historie. Men hvis vi antar at denne konkrete endringen har skjedd ene og alene under innflytelse fra regionsenterets talemålsnorm, hvorfor er da den åpne diftongen bevart? En komplett overtakelse av trondheimsformen skulle også medført en trangere diftong, noe i nærheten av /speirdər/, men i stedet har oppdalingene endt opp med en form som mange vil karakterisere som standardlik. Dette kan forstås på følgende vis: På de (få) punktene i språkstrukturen der oppdalsmålet tradisjonelt samsvarer med standardnormen og *samtidig* avviker fra majoriteten av andre trønderske dialekter, er det lite trolig at det vil skje ytterligere konvergens i form av regionalisering. Her vil tvert imot standardsammenfallet medvirke til at tradisjonsformen opprettholdes, og dermed forklare hvorfor diftongen i /spæidar/ ikke er modifisert til den mer alminnelige trønderske /ei/. Det finnes for øvrig heller ingen andre belegg i materialet mitt på at den tradisjonelle, om enn relativt sjeldsynte, /æi/ blir endret i den retning.

Jeg skal være den første til å innrømme at det kan synes temmelig dristig å gå ut og *etterlyse* endringer på denne måten. Bevisførselen ovenfor tar rett og slett manglende endring til inntekt for standardnormens eksistens, og det innebærer i prinsippet en argumentasjon *ex silentio* eller *ex nihilo*. Men jeg er ikke den eneste i denne debatten som har trukket slutninger på grunnlag av *fravær* av et objekt i empirien. Røsstad antyder i sitt bidrag til dette heftet at nettopp *mangelen* på modifisering i retning av standardtalemålet må forstås som at denne normen ikke er operativ i Mandal og nærområdet: "Dersom standard var ein operativ norm, ville me helst vente noko sterkare innslag av han også i dei tradisjonelle variablane [...]" (s. 127).

Jeg vil derfor våge påstanden om at trønderske bygdemål i liten grad vil nærme seg trondheimsmålet på de punktene der de tradisjonelt allerede

er sammenfallende med standardnormen. Jeg tar med et par eksempler til for å understøtte dette utsagnet. Kort *e* er i mange trøndermål, inkludert trondheimsmålet, blitt senket til *æ* i ord som /sæŋ/ (*seng*, m.), /æg/ (*egg*, n.) og /bæk/ (*bekk*, m.). I oppdalsmålet er ikke denne overgangen gjennomført i samme utstrekning, og foran bakre konsonanter er *e* bevart² slik at tradisjonsformene her er henholdsvis /seŋ/, /eg/ og /bek/ – det vil si i samsvar med det mange anser som standardtalemålet. I mitt materiale finner vi ikke ett eneste eksempel på at denne vokalkvaliteten er modifisert til den mer typisk trønderske varianten /æ/, og denne konsekvente opprettholdelsen mener jeg kan tas til inntekt for standardnormens faktiske innflytelse.

Et liknende fenomen finnes i et annet trøndersk språksamfunn, nemlig Røros. Her og i øvre deler av Gauldalen for øvrig har apokoperingen av historiske overvektsord blitt gjennomført i mindre grad enn ellers i Trøndelag, og vi finner dermed tradisjonsformer som /kastə/ (*kaste*, inf.) og /prø:və/ (*prøve*, inf.) der et overveiende flertall av trønderne har /kast/ og /prø:v/. Unn Røyneholds (2005) studie påviser at det ikke finnes spor av økt apokopering av infinitiver i Røros, selv om dette er den absolutt dominerende varianten ellers i regionen. Hvis man holder seg til min argumentasjon, kan dette ses som et ytterligere bevis på at standardnormen er operativ nok på lokalplanet i Trøndelag til at den overstyrer visse regionaliseringsprosesser.

6 Avsluttende

”[D]ata cannot speak for itself, and descriptions are never inference- and interpretation-free.”

(Rampton 2007: 386)

Det er i flere sammenhenger slått fast at dialektnivellering er en todimensjonal prosess som berører så vel relasjonen mellom standardvarietet og dialekter som forholdet mellom dialekter (jf. f.eks. Auer & Hinskens 1996). I fravær av en kodifisert standardnorm, som i Norge, ville man kunne tro at standard–dialekt–dimensjonen blir uvesentlig, men som blant andre Gilles (1998) viser i en studie fra Luxembourg, kan en prestisjevarietet fungere som standardnorm, slik at begge dimensjoner blir aktualisert også i et ”standardløst” språksamfunn. Det samme mener jeg altså er situasjonen i Norge. Men som jeg har vist ovenfor, er ikke dette alltid enkelt å belegge empirisk. Den besværlige *isomorfi*en forkludrer i mange tilfeller analysen

av hva som faktisk skjer i ulike endringsprosesser, og det er derfor påkrevd å gå utover de rent strukturelle funnene for å få dypere innsikt:

[W]e will not be able to fully understand the linguistic processes of convergence between standard and dialects and/or between dialects unless we consider how the variables involved are used by their speakers for social processes of affiliation and distancing [...]. (Auer 1998: 8)

Det er lett å følge Peter Auer når han i denne sammenhengen understreker at det vil være nødvendig å se til *sosiolingvistiske* forhold for å kunne komme videre i forståelsen av ulike talespråklige utviklingsprosesser. Og det er flere som har påminnet om at sosiodialektologien må være *fortolkende* av natur og ikke miste språkbrukerne og deres oppfatninger av syne (jf. f.eks. Kristiansen 1998 og Kristiansen & Jørgensen 2005). For å komme på innsiden av endringen må vi få innsikt i den *sosiale* evalueringen av ulike varianter (og varieteter), og subjektive anskuelser må fanges opp for at vi skal kunne kartlegge de sosialpsykologiske mekanismene som styrer språkbrukerens atferd.

Jakten etter svar på *hva*-spørsmålene fører oss uvegerlig over i *hvorfor*-dimensjonen, og vurderingen av om en språklig konvergens skjer i slik eller slik retning, vil måtte involvere også en forståelse av hva språkbrukeren *gjør* med språket i en gitt situasjon. Når en østlending eksempelvis unnlater å skille mellom pronomenformene ”de” (/di:/) og ”dem” i hhv. subjekts- og objektsposisjon, og bruker kun /di:/, vil det være umulig å slutte fra de strukturelle forholdene alene hvilket endringsfenomen vi er vitne til. Allerede Amund B. Larsen (1907: 28) antydte at denne variasjonen kunne forstås på to måter: både som ”en påvirkning fra Sørlandet”, og som ”en feilslagen stræben efter skriftsprogmæssig tale”. Vi kan altså, på grunnlag av formlikheten, *enten* formode at språkbrukeren imiterer en variant fra et talemål som har *de* i begge posisjoner, *eller* vi kan like gjerne mistenke at det er snakk om en hyperkorrigering av formen *dem* fordi denne knyttes til det ikke-standardnære. For å komme til bunns i dette må språkbrukerens holdninger og oppfatninger bringes på banen, og det fordrer at undersøkelsen også foregår på et annet nivå enn det rent strukturelle.

På samme måte mener jeg det er legitimt at dialektgranskeren antar at en innovasjon er resultatet av konvergens i retning av en mental standardnorm, selv om dette ikke entydig støttes av empirien. Det hele blir altså et spørsmål om tolkning, og i denne fortolkningen må også språkbrukerens utsagn og uttalte holdninger trekkes inn. Hvordan dette skal

gjøres i praksis, har jeg ikke rom for å utdype her, men jeg mener det er opplagt at undersøkelsen av norske talemål ikke kan foregå uten at man også retter blikket mot oven.

Noter

1. Som Mattheier (1996) overbevisende argumenterer for, vil det i mange tilfeller være mer hensiktsmessig å snakke om *advergens* enn *konvergens*, siden den språklige tilnærmingen (akkommodasjonen) i høy grad er spesifikt ensidig. Jeg velger likevel å holde meg til den mer konvensjonelle begrepsbruken her.
2. Tidligere har oppdalsmålet også hatt to ulike kvaliteter av kort *e* avhengig av historisk opphav (jf. Haugen 1982: 38), men i dag er det ytterst sjelden å høre minimale par som /bek/ (m.) – /bek/ (inf. av *bikke*) og /vɛjn/ (inf. av *vende*) – /vɛjn/ (*vinden*, m.).

Litteratur

- Auer, Peter 1998: Dialect Levelling and the Standard Varieties in Europe. *Folia Linguistica* XXXII, 1–9.
- Auer, Peter & Frans Hinskens 1996: The convergence and divergence of dialects in Europe. New and not so new developments in an old area. *Sociolinguistica* 10, 1–25.
- Blumberg, Paul 1973: The Decline and Fall of the Status Symbol: Some Thoughts on Status in a Post-Industrial Society. *Social Problems* 21, 480–498.
- Donali, Ingeborg 1988: *Oppdaling. Ord og uttrykk*. Utgitt som bind III av Rise, O.J. (red.): *Oppdalsboka*. Trondheim: Strindheims trykkeris forlag.
- Gilles, Peter 1998: Virtual Convergence and Dialect Levelling in Luxembourgish. *Folia Linguistica* XXXII, 69–82.
- Haugen, Einar 1982: *Oppdalsmålet*. Oslo: Tanum-Norli.
- Høyem, O.J. 1894: *Nes eller Bynes (og Buvik). En bygdebeskrivelse – samt en kvadkrans*. 2. utg. Trondhjem.
- Hårstad, Stian 2004: "Ikke så typisk trøndersk" – En sosiolingvistisk studie av ungdoms talemål i Oppdal. Upubl. hovedfagsoppgave. NTNU, Trondheim.
- Jespersen, Otto 1922: *Language. Its nature, development and origin*. London: Allen & Unwin.
- Kristiansen, Tore 1998: The Role of Standard Ideology in the Disappearance of Traditional Danish Dialects. *Folia Linguistica* XXXII, 115–129.
- Kristiansen, Tore & Jens Normann Jørgensen 2005: Subjective factors in

- dialect convergence and divergence. Auer, Peter, Frans Hinskens & Paul Kerswill (red.): *Dialect Change. Convergence and Divergence in European Languages*. Cambridge: Cambridge University Press, 287–302.
- Labov, William 1972: *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Philadelphia Press.
- Larsen, Amund B. 1907: *Kristiania bymål: Vulgærsproget med henblik på den utvungne dagligtale*. Kristiania.
- Mattheier, Klaus 1996: Varietätenkonvergenz. Überlegungen zu einem Baustein einer Theorie der Sprachvariation. *Sociolinguistica* 10, 31–52.
- Rampton, Ben 2007. *Language in Late Modernity. Interaction in an Urban School*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Røyneland, Unn 2005: *Dialektnivellering, ungdom og identitet. Ein komparativ studie av språkleg variasjon og endring i to tilgrensande dialektområde, Røros og Tynset*. Dr.art.-avhandling. Acta Humaniora 231. Oslo.
- Sasse, H.-J. 1985: Sprachkontakt und Sprachwandel: Die Gräzisierung der albanischen Mundarten Griechenlands. *Papiere zur Linguistik* 32, 37–95.
- Tarde, Gabriel 1962 [1903]: *The Laws of Imitation*. Gloucester: Peter Smith.

Summary

By drawing on material from a recent dialect survey in the town of Oppdal (Sør-Trøndelag), this paper calls attention to a methodological problem that complicates the analysis of developmental processes in Norwegian dialects. What we can call ‘the crux of isomorphism’ makes it difficult, and in many cases impossible, to decide solely on the basis of structural findings whether a linguistic innovation originates from a neighbouring dialect, a regional variety, or an acrolectal variety (i.e. a spoken standard). The lack of formal distinguishability inevitably forces the linguist into speculations, and the main claim of this article is that other methods should be used in order to gain insight into the key sources of linguistic influence on Norwegian dialects.

Stian Hårstad

Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap
 Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
 NO-7491 Trondheim
 stian.haarstad@hf.ntnu.no

Språkleg standardisering i komplekse situasjonar

– om lokal tilpassing, posisjonering og makt

Av Randi Solheim

Den pågåande debatten om standardtalemål i Noreg har i stor grad dreia seg om kor vidt det eksisterer ei overordna talemålsnorm. Denne artikkelen handlar meir om kva roller og funksjonar ei slik norm *kan* ha ved språkkontakt og i komplekse språksituasjonar. Det empiriske utgangspunktet er industrisamfunnet Høyanger i Sogn, der søraustnorske innflyttarmål gjorde seg sterkt gjeldande etter industriutbygginga i 1916. Dei austnorske varietetane fungerte på mange måtar som eit standardtalemål, men påverknadskrafta varierte med ulike fasar i historia til det samansette og omskiftelege samfunnet. Drivkrefter og normideal i språkendringsprosessane blir drøfta både i lys av lokal tilpassing og sosiale prosessar i det spesifikke språksamfunnet, og med utgangspunkt i teoriar om språk og symbolske verdiar, posisjonering og makt på eit meir overordna nivå.

1 Innleiing

Dersom ein amerikanar spør ein vestlending etter den norske fleirtalsforma av 'you' i objektsfunksjonen, vil nok dei fleste vestlendingar svare 'dere', sjølv om dei på sin lokale dialekt seier 'deke' eller 'dokke', og på si målform skriv 'dykk'. Slike og liknande situasjonar illustrerer at talemålsvarietetar som ligg nær opp til skriftspråket bokmål, og som gjerne kan heimfestast til Sørøstlandet, kan opplevast som overordna språklege rettesnorar. Bokmålsnært, søraustnorsk talemål kan såleis fungere som eit uoffisielt og uspesifisert norsk standardtalemål i komplekse språksituasjonar. Ein slik posisjon krev imidlertid ein del avklaringar, både med omsyn til omgrep, prosessar og ideologiar. Sjølv om ein ikkje kan snakke om ei standardnorm i tydinga eit fastsett språkleg mønster, *oppfører* språkbrukarane seg i mange

tilfelle som om ei slik norm fanst. Dermed blir det utløyst påverknads- og tilpassingsprosessar som gjer det relevant å tale om ulike former for standardisering. Men kva språklege utslag slik standardisering eventuelt gir, vil til ei kvar tid vere avhengig av det eksisterande talemålsgrunnlaget og korleis dei opplevde normene blir *tolka* av den enkelte språkbrukaren i det aktuelle språkmiljøet. Såleis er ikkje standardpåverknad utan vidare einstydande med gjennomslagskraft. I nokre situasjonar kan andre forhold – lokale eller sosiale – motverke standardiseringstendensane. Om ein søker å forstå *drivkreftene* som verkar i slike språkendringsprosessar, er det ikkje nok å gjere greie for den konkrete utviklinga på språkbruksnivået. Ein må også løfte diskusjonen til å dreie seg om *normideala* som gjer seg gjeldande i ulike språksamfunn til ulike tider, og om innvovne førestillingar kring språk og symbolske verdier.

I det følgjande vil eg sjå nærare på posisjonane og funksjonane til austnorsk talemål i det vestnorske industrisamfunnet Høyanger i Ytre Sogn, der ein ny kultur og ein ny dialekt voks fram som følgje av industrietablering og omfattande tilflytting etter 1916 (Omdal 1977, Solheim 2006 a). Her har det vi kan omtale som standardprega søraustnorske språkformer, stått sterkt i industrisamfunnet si språklege historie, både gjennom austnorske innflyttarar i lokalsamfunnet og i kraft av ein overordna nasjonal posisjon. Påverknaden har likevel variert med ulike historiske fasar, avhengig av særdrag ved tida, staden og miljøet. Det empiriske utgangspunktet for drøftingane er materiale frå mi eiga doktoravhandling om talemålsutviklinga i Høyanger (Solheim 2006 a). I denne artikkelen vil eg framheve erfaringar som har relevans også utover det spesifikke lokalsamfunnet, og som såleis kan bidra til den aktuelle debatten om standardtalemål i Noreg.¹ I avsnitta 3 og 4 vil eg sjå spørsmålet om standardtalemål i eit meir overordna og prinsipielt perspektiv.

2 Om austnorsk talemål i eit vestnorsk industrisamfunn – teori og empiri

I teoriar om språkkontakt og framvekst av nye varietetar i nye språksamfunn kan ein lese om *majoritetsprinsippet* og *grunnleggjarprinsippet*, som seier at språkformer som er i fleirtal i den opphavlege kontaktsituasjonen, eller i språket til dei som var på staden først, vil få gjennomslag i den nye dialekten som eventuelt utkrystalliserer seg (sjå t.d. Trudgill 1986, Mufwene 2001). I det unge industrisamfunnet Høyanger kom om lag 70 % av innbyggjarane

frå nærområda på Vestlandet, mens 17 % kom frå austlandsområdet. Når dagens høyangerdialekt først og fremst står fram som eit *vestnorsk* språkssystem, kan ein såleis seie at dei nemnde prinsippa har gjort seg gjeldande. Likevel har dei austnorske innflyttarane som kom til Høyanger, sett tydelege språklege spor etter seg – langt fleire enn ein kunne vente ut ifrå teoriane over. Blant døme på språktrekk som kan relaterast til desse innflyttarane, og som framleis gjer seg gjeldande i Høyanger, kan nemnast bruken av *di* og *dere* i 2. person fleirtal og ein utbreidd tendens til monoftongering i former som *en*, *vet*, *mene* og *høre*. Mange frekvente enkeltord peikar seg også ut, som t.d. *se*, *si*, *hver(t)*, *siden* og *sammen*. Alle desse formene skil seg tydeleg ut frå talemålet i dei nærliggjande områda, og alle er samanfallande med det ein kan omtale som eit standardnært søraustnorsk talemål. Samtidig er det interessant å merke seg at mange av standardtrekka ein finn i høyangerdialekten, også er vanlege i *andre* vestnorske bysamfunn. Kanskje kan ein bruke ei nemning som ”bymåls-trekk” om standardformer som går att i *fleire* sentrumsmål, men som gjerne blir opplevde som markerte i omlandet (jf. Skjeggeland 1997: 159). Mange slike trekk gjorde seg tidleg gjeldande i høyangermålet, og medverka såleis til å gi industristadsmålet her eit standardisert preg. Eit aktuelt bymålstrekk i Høyanger er bruken av *vi* i eit område der *me* er det vanlege, noko ein også finn i Molde, Bergen og Kristiansand. Eit anna døme er assimilering av enkelte konsonantsamband, som i *kveld* > *kvell* og *strand* > *strann*. Dette er i utgangspunktet austnorske trekk, men finst også i bymåla i Bergen (med omland), Florø og Ålesund. Andre slike bymålstrekk i høyangerdialekten er utbreidde presensformer som *sove* og *komme* og partisippane *komt* og *vært* samt enkeltstående former som *bare*, *mye*, *noe* og *gjøre*.

I ei drøfting av tilsvarande talemålsendringar på Agder ser Røsstad (2009) spreining av bymålstrekk som resultatet av *lokale prosessar*. Han skil såleis mellom spreining av bymålstrekk på den eine sida og standardisering på den andre. Eit slikt skilje ser eg som problematisk, dersom ein utelet det nasjonale nivået og dermed overser dei openberre banda mellom bymålsformene og den dominerande og overordna posisjonen til det søraustnorske talemålet. Samtidig er det heller ikkje uproblematisk å kategorisere dei nemnde bymålsformene frå Høyanger som *eintydig* påverknad frå ei overordna norm, sjølv om dei er samanfallande med eit søraustnorsk talemål. Her, som i andre komplekse språksituasjonar, må ein i tillegg drøfte forhold som språkleg tilpassing, forenklingsprosessar og kompromissdanningar utløyste av språkkontakt (jf. t.d. Mæhlum 1992, Kerswill 2002). Det som er

spesielt med Høyanger i høve til byane over, er likevel at ei rekkje søraustnorske standardtrekk fekk innpass kort tid etter industrietableringa, samtidig som austnorske talemålsbrukarar fysisk var til stades i språksamfunnet og kunne påverke utviklinga *direkte*. I denne samanhengen er det svært interessant å sjå nærare på korleis desse trekka viste ei gjennomslagskraft som dels var uavhengig av majoritetsprinsippet og grunnleggjarprinsippet, og som gjorde desse prinsippa underordna sosiokulturelle forhold på staden. Når ein skal gjere greie for språkutviklinga i Høyanger, er ein såleis avhengig av å trekkje inn skiftande sosiale omstende og forhold som har med språkleg status og prestisje å gjere. I denne samanhengen kjem ein vanskeleg utanom påverknaden frå ei opplevd, overordna talemålsnorm.

Blant første og andre generasjons innbyggjarar i det nyetablerte industrisamfunnet Høyanger var banda mellom språk og sosiale forhold tydelege. Mange industrileiarar blei henta frå Austlandet, og sosiale posisjonar forplanta seg også til miljøa utanfor fabrikkhallane. Dermed fekk austnorsk talemål høg status i lokalsamfunnet, og det blei etablert klasse-skilje som i stor utstrekning også blei nedfelte i språket. Dei fleste borna som voks opp i det fornemme bustadstrøket Villabyen på 1920- og 1930-talet, snakka såleis ein søraustnorsk varietet, nærast uavhengig av kvar familiane deira kom ifrå. Storparten av desse borna fekk også riksmåls-/bokmålsopplæring i folkeskulen, mens arbeidarborna gjerne skreiv landsmål/nynorsk. Såleis kunne sosial tilhøyrslø, like mykje som geografisk bakgrunn, vere utslagsgivande for val av språklege strategiar, både i skrift og tale.

Språksituasjonen i det unge industrisamfunnet var ikkje berre kompleks og samansett, men også i stadig endring. Ei vending i talemålsutviklinga kom med det som kan kallast ein språkleg og sosial *fokuseringsfase*. Etter kvart som dei nye innbyggjarane slo røter i Høyanger, byrja ein lokal industristadskultur å ta form blant barnebarna til dei første innflyttarane. I denne fasen utkrystalliserte det seg også ein meir einsarta dialekt med tydelegare geografisk tilknytning, men framleis med innslag av innflyttarmål. Dette er i tråd med Trudgill (1986) sine teoriar om *koineisering*, ein prosess som skildrar framvekst av nye varietetar som resultat av dialektkontakt i nyetablerte samfunn. I Høyanger kan ein seie at dei språklege endringane gjorde seg gjeldande i spennet mellom det lokale og det standardnære søraustnorske talemålet, gjennom ein *fleirsidig nivelleringsprosess* (Solheim 2006 a: 246f). På den eine sida blei utprega lokale trekk frå Sogn nivellerte, fordi dei var *geografisk* markerte. Til dømes fall diftongeringa av norrøn

lang /a/ bort, slik at *baot* blei til *båt*. Bortfall av den morfofonologiske vekselinga mellom velarar og palatarar førde til at *bokja* blei *boka*, og *me* i første person fleirtal blei til *vi*. Desse endringane representerer vanlege mekanismar i språkleg nivellering, og tilsvarande prosessar har seinare gjort seg gjeldande andre stader i Sogn. Men samtidig, og på den andre sida, blei avstikkande standardformer frå det austnorske talemålet *sosialt* markerte i den nye lokale fellesskapen som tok form i Høyanger. Ei gradvis utjamning av klasseskilja medverka til at former som *jeg* og *ikke* etter kvart gjekk ut av bruk, og at bruken av ståande *-r* i presens og i fleirtal av substantiv, som i *leser* og *bøker*, minka. Her var det snakk om frekvente og symboltunge austnorske former, som markerte avstand til folk flest i lokalsamfunnet. På dette stadiet i utviklinga kan ein såleis seie at den *lokale* utviklinga overstyrte påverknadskrafta til det søraustnorske talemålet. Men samtidig fekk andre austnorske former, som var noko mindre markerte, direkte innpass i den nye høyangerdialekten. Det gjeld m.a. dei nemnde bymålstrekk, som samtidig kunne fungere som språklege samnemnarar i større samanhengar. Gjennom dei skisserte nivelleringsprosessane fall språkformer frå dei geografiske og sosiale ytterpunkta bort, og ein samla seg gradvis om ei *kompromissnorm* – eit vestnorsk talemål med karakteristiske innslag frå det ein kan omtale som standardprega søraustnorsk talemål.

Språklege kompromissdanningar kan også studerast på det leksikalske nivået, der ei rekkje austlandsformer blei tilpassa ein lokal kontekst. Til dømes kan ei fleirtalsform som *guttane* sjåast som eit resultat av at den austnorske stammen *gutt* (i motsetnad til vestnorsk *gut*) blei tilpassa eit vestnorsk morfologisk system. Det same er tilfellet ved presensformer som *spilla* (mellom austnorsk *spiller* og vestnorsk *spela*) og *slipp* (mellom austnorsk *slipper* og vestnorsk *slepp*), som alle er i bruk i dag. Ei rekkje kompromissformer har austnorsk leksikon og vestnorsk grammatikk, som desse døma. Slike og liknande former har utspring i det nye, *samansette* språksamfunnet, og i møte mellom språktrekk frå ulike tider, stader og sosiale miljø. Denne typen endringar illustrerer på ny at det språklege fundamentet i Høyanger er *vestnorsk*, noko som er i tråd med majoritetsprinsippet og grunnleggjarprinsippet. Men kompromissdanningane seier samtidig noko om at verken vestnorsk, med støtte i dei nemnde prinsippa, eller austnorsk, med støtte i nasjonal utbreiing og status, gav gjennomslag i seg sjølv. Tvert imot var språkendringane i Høyanger resultat av dynamiske *forhandlingsprosessar*, der symbolske verdiar knytte til sosial og geografisk tilhøyrse blei stilte opp imot kvarandre, og påverka av lokale

så vel som nasjonale ideologiar. I Høyanger fekk austnorske språkformer mykje å seie like etter industrietableringa, då classeskilja var tydelege og tilflytte industrileiarar representerte den nye eliten. Seinare fekk lokale forhold større gjennomslagskraft og industristadskulturen fann etter kvart si eiga form, der normer og verdier både frå det tradisjonelle bygdesamfunnet og det moderne industrisamfunnet blei integrerte.

Dei mange nye innbyggjarane skapte eit spesielt språkleg handlingsrom i Høyanger, ikkje minst med tanke på posisjonane til det standardprega søraustnorske talemålet. På den eine sida var austnorske varietetar ein del av det språklege mangfaldet på staden, og gjorde seg direkte gjeldande i dei lokale nivelleringsprosessane. På den andre sida viser både informant-utsegner og seinare språklege utviklingstendensar at førestillinga om bokmålsnært, søraustnorsk talemål som ei mental språkleg rettesnor eksisterte også i Høyanger (meir om dette i avsnitt 3 nedanfor). Såleis kan ein seie at dette talemålet fungerte som ei *lokal bruksnorm*, samtidig som det representerte eit *overordna normideal*. Påverknaden kom altså både ”nedanfrå” og ”ovanfrå”, og konsekvensane blei m.a. ulike former for språklege kompromiss. Formsamanfall og skiftande sosiale mønster gjer det imidlertid vanskeleg å seie eksakt kvar dei språklege impulsane kom ifrå til ei kvar tid, eller kven dei representerte. Ein periode, og for nokon, var det viktig å signalisere makt og sosiale posisjonar gjennom austnorsk talemål, mens det i andre samanhengar var viktigare å markere lokal eller politisk tilhøyrslse gjennom tradisjonelt talemål eller karakteristisk arbeidarsjargong. Utviklinga av den moderne høyangerdialekten viser at standardisert søraustnorsk talemål har utløyst både konvergens og divergens i ulike miljø og i ulike fasar av staden si historie. Det var altså krefter som verka i fleire retningar samtidig, både horisontalt mellom ulike lokale varietetar, og vertikalt mellom standard og dialekt. Såleis må ein sjå utviklingsprosessane som *fleirdimensjonale rørsler* innanfor det aktuelle språklege handlingsrommet (Solheim 2006 a: 380ff). Mens den pågåande debatten kring standardtalemål i Noreg stundom blir polarisert og redusert til eit spørsmål om horisontalisme *eller* vertikalisme,² gir altså erfaringane frå Høyanger eit meir komplekst og samansett bilde.

3 Posisjonar og intensjonar

Korleis kan så desse impulsane gjere seg gjeldande på individnivået? Ein informant som kjem med interessante utsegner i denne samanhengen, også

uavhengig av den spesielle språksituasjonen i Høyanger, er 81 år gamle ”Peder”, som kan seiast å representere det tradisjonelle, før-industrielle talemålet i Høyanger. Språk- og lokalhistorisk bevisst som han er, legg han stor vekt på å bevare dette talemålet. Fleire av sambygdingane omtalar han såleis som den siste ”ekte dialektbrukaren”. Men også Peder kan standardisere talemålet sitt i gitte situasjonar, trass i at det strir mot dei grunnleggjande verdiane hans. Nokre av hans eigne refleksjonar kring dette emnet er siterte nedanfor. Dei små intervjuutdraga seier samtidig noko om korleis han opplever det lokale tradisjonelle talemålet sitt i møte med eit standardisert austnorsk talemål:³

Viss eg skolde snakke helt fritt og ikkje måtte pynte pao da, slik so eg mao gjere viss eg treffe en austlending te dømes nere, [...] so kan da vel kanskje ve i grovaste laget det, då.

Du saie ikkje ’gao’ og ’stao’ og ’ljao’ og alt viss du staor og snakka med en austlending, fø dao vilde han skjønne at ”gudbevare meg, du er no en gammel mann so ikkje kan snakke bere”. Ja.

Språkhaldningane som er nedfelte i desse få linene, seier mykje om Peder si oppleving av den tradisjonelle lokale dialekten så vel som austlendingen sitt språk. Utsegnene viser for det første at han opplever austnorsk som eit *normideal* som påverkar språkbruken hans i møte med gitte personar og i gitte kontekstar. Han gir også uttrykk for at austnorsk har høgare *status* enn hans lokale dialekt – det er ”betre”, seier han. Vi ser dessutan at han ikkje reknar sitt eige, lokale talemål som eit fullverdig bruksmål i alle samanhengar. Austnorsk knyter han til noko fint og *moderne*, mens han altså ser det tradisjonelle talemålet i Høyanger som grovt og gammaldags. Desse utsegnene ber bod om at informanten opplever at det austlandske talemålet har ein overordna posisjon i høve til den tradisjonelle dialekten hans, og at han ved å konvergere både kan oppnå større respekt og endre sin eigen status.

Eit nyttig omgrep når ein skal analysere slike språkhaldningar og konsekvensane dei kan få for språkbruk, er *posisjonering*. Rett nok er omgrepet både populært og vidt, og brukt i mange kontekstar – frå pedagogisk forskning til politikk (sjå t.d. Ongstad 1997), men det kan likevel snevrast inn til vår bruk. Bakhtins essay om talesjangrane (2005 [1979]: 21ff) viser korleis vi gjennom ytringar i ein dialog går inn i ein *posisjon*. Talaren posisjonerer seg sjølv i høve til det aktuelle emnet, til gitte måtar å tale om det på, til si

eiga rolle, og med tanke på lyttarane. Slik er ytringane med på å *plassere* talaren. Samtidig er det slik at ein ytrar seg med utgangspunkt i eigne erfaringar, eige språkleg repertoar og eigne roller. Peder ønskjer t.d. ikkje å framstå som gammaldags, og prøver gjennom språket å gå inn i ein annan posisjon. I møte med austlendingen konvergerer han derfor mot det han oppfattar som eit meir moderne talemål. I lokalsamfunnet, derimot, vil han gjerne framstå som rotfest og tradisjonsbevisst, og han posisjonerer seg språkleg deretter gjennom bruk av tradisjonelle former.

Det er ikkje nødvendigvis slik at omgrepet posisjonering fortel det same som *tilpassingsteorien* – korleis språkbrukarar tilpassar talemål og talemåte etter kontekst og mottakar (jf t.d. Giles & Smith 1979). Når vi snakkar om posisjonering gjennom standardnært talemål, kan vi også snu omgrepet og sjå på korleis *språket* posisjonerer *talarene*, ved å aktivisere språkhaldningar og verdiar som er nedfelte hos lyttarane. Om ein freistar å analysere korleis vi *oppfattar* språkbruk, kva kulturelle forhold som ligg bak slike oppfatningar, og korleis desse påverkar bildet vi dannar oss av talaren, kan ein seie mykje om språk og symbolske verdiar. Ei jente frå Oslo vest fortel t.d. i eit studentarbeid⁴ om korleis ho kan ta opp ”folkelege former” i talemålet sitt for å unngå å bli tillagt verdiar og haldningar ho ikkje står inne for. Det gjeld først og fremst skuldingar om å heve seg over andre gjennom eit ”snobbete språk”. Slike episodar illustrerer ei vanleg oppleving av vestkantmålet som eit sosialt prestisjesymbol. Samtidig viser dette dømet korleis talemålet i gitte samanhengar kan posisjonere talaren utan at det er i samsvar med intensjonane hennar, og vidare korleis talaren bevisst kan velje å posisjonere seg annleis. Om vi vender tilbake til Peder, finn vi også her at det ikkje nødvendigvis er samsvar mellom dei signala han sender ut, den han ønskjer å framstå som, og den han blir oppfatta som av andre. På spørsmål om han *bevisst* tenkjer over korleis han ordlegg seg i gitte situasjonar, som t.d. møtet som blei skildra i sitatet over, svarar han:

Ja, eg gjere det, men der er eg litt flau av meg sjølv. Eg skulde ikkje ta dei hensyna, eg. Eg skulde snakke slik so eg opprindele snakka, og ikkje bry meg om kem eg snakka te. Viss ikkje di forsto meg, så fekk di heller spyrje oppatt. So ditta der er... men uvilkårle so bli da... da bli berre te ditta der.

Dei omsyna han viser til her, gjeld nettopp den overordna posisjonen til det søraustnorske talemålet. Peder vel å standardisere talemålet sitt i retning austnorsk, sjølv om det strir mot ideala så vel som den språklege identiteten hans. Intensjonen er nok ikkje å oppnå prestisje; kanskje heller å sikre at

han blir forstått. Men også dette aspektet kan knytast til den overordna posisjonen det austnorske talemålet har, og det nøytrale preget denne posisjonen gir. Ei årsak til at Peder – og mange med han – vel slike tilpassingsstrategiar, er at vi har ein tendens til å reproducere posisjonar, normer, oppfatningar og stemmer vi har rundt oss. Vi er vane med å møte eit bokmålsnært søraustnorsk talemål i offentlege og formelle samanhengar. Av den grunn står dette gjerne fram som ei overordna norm, og som det ”korrekte” og ”nøytrale” – heilt uavhengig av om posisjonane er i samsvar med offisiell norsk språkpolitikk eller ikkje. Kompromissa mellom det lokale og det nasjonale som særpregar talemålsutviklinga i Høyanger, kan også på eit overordna nivå sjåast i lys av teoriar om posisjonering: I Høyanger er talemålet umiskjenneleg vestnorsk, men det har likevel få spesifikt lokale markørar. Derimot rommar det ei rekkje austnorske standardformer som har stor geografisk utbreiing. Kombinasjonen av desse elementa gjer talemålet både særprega og tilnærma nøytralt på same tid. Gjennom høyangermålet kan språkbrukarane såleis posisjonere seg språkleg som deltakarar i ein lokal kontekst så vel som i ein overlokal fellesskap – på same måten som det einsidige industrisamfunnet, gjennom produksjon og eksport, også har sin plass i ein nasjonal og global kontekst.

Den særprega lokale historia, med mange impulsar utanfrå og store omveltingar, har sett tydelege språklege spor i Høyanger. Samtidig er det interessant å trekkje inn nærliggjande område og seinare utvikling, for å sjå det lokale talemålet i ein større samanheng. Som eg var inne på i avsnitt 2 over, er det slik at fleire av dei språkendingane som blei gjennomførde i Høyanger kort tid etter industrialiseringa, *i dag* gjer seg gjeldande elles i Ytre Sogn. Industrisamfunnet ligg såleis om lag to generasjonar framfor resten av denne regionen. Når omlandet no ”kjem etter”, skuldast nok ikkje det påverknad frå Høyanger, men heller at nokre av dei same påverknadskjeldene gjer seg gjeldande, denne gongen som ledd i meir omfattande standardiserings- og regionaliseringsprosessar. Også her handlar det om auka mobilitet, kontakt mellom språkbrukarar og – ikkje minst – påverknad frå ei opplevd, overordna norm.

I det moderne og mobile mangfaldssamfunnet vårt er det slik at stadig fleire språkbrukarar møtest og tilpassar seg kvarandre. Derfor kan det vere nyttig å ta med seg perspektiv frå samfunn som Høyanger, der kontakt og mobilitet utløyste intensive endringsprosessar, når ein snakkar om språkending meir generelt. Dette er også aktuelt når ein ser språkending i eit historisk perspektiv. Mange av dei bysamfunna vi kjenner i dag, har truleg

gjennomgått ein formingsfase prega av stor innflytting over relativt kort tid, av omfattande språkkontakt og av impulsar frå ulike samfunnsnivå. Som regel er det vanskeleg å hente informasjon om slike prosessar i ettertid. Men det er nærliggjande å tenkje seg at språklege forhandlingar og kompromissdanningar har funne stad, og at enkelte varietetar har hatt ein overordna posisjon i høve til andre. Kanskje kan dette forklare felles utviklingstrekk mellom ulike språksamfunn i form av bymålstrekk og austnorske standardformer, så vel som spesifikt lokale eller regionale tilpassingsprosessar.

4 Maktutøving eller lokal tilpassing?

I artikkeloverskrifta ligg eit *maktperspektiv* som har vore underliggjande gjennom heile teksten, men som eg enno ikkje har løfta fram eksplisitt. Dette perspektivet er nedfelt i sosiale og språklege skiljelinjer i det unge industrisamfunnet Høyanger, og det kjem klart til uttrykk i informanten Peder sine utsegner om språkleg tilpassing. Maktperspektivet er også underliggjande når ein snakkar om gjennomslagskrafta til det bokmålsnære, søraustnorske talemålet i språksamfunn over store delar av landet. Desse forholda vitnar om den sterke verdiladinga til dette talemålet, og dei gjer det nærliggjande å trekkje inn teoriar om språk og makt. Utbreiinga av standardprega austnorske trekk i språksamfunn andre stader i landet kan nemleg sjåast som eit resultat av at nasjonale maktstrukturar og ideologiar breier om seg. Lokal språkutvikling og språkendring må dermed sjåast som ledd i større samanhengar. Omgrepet *symbolsk makt* er relevant i denne samanhengen, då det først og fremst dreiar seg om *uformelle* maktstrukturar. Utan å knyte fenomenet symbolsk makt til ein gitt kontekst definerer Bourdieu det på denne måten:

Makt til å konstruere det gitte gjennom utsagn om det, til å få andre til å se og tro på en verdensoppfatning, til å bekrefte den eller forandre den, og gjennom verdensoppfatningen også handlingen i verden, og dermed verden selv. Symbolsk makt er en nesten magisk makt som gjør det mulig å oppnå det samme som en kan oppnå med styrke (fysisk eller økonomisk). (Bourdieu 1996: 45)

Her legg Bourdieu vekt på at symbolsk makt gjer det mogleg å fremje ei *verdsoppfatning*, og å omsette denne i *handling*. I vår samanheng gjeld handlinga *språkbruk*. Den omfattande utbreiinga av bokmålsnært søraustnorsk talemål i media og i sentrale strøk gir i seg sjølv grunnlag for ei oppfatning av at slike varietetar har ein overordna posisjon i det norske

språklandskapet. Det er ikkje *bevisst* maktutøving som har skapt denne posisjonen, noko som er heilt i samsvar med Bourdieus syn på symbolsk makt, men maktstrukturane er likevel ikkje vilkårlege. Ofte er det ein samanheng mellom symbolsk makt og definisjonsmakt. I vår samanheng er det avgjerande kvar dei språklege impulsane kjem ifrå. Dette seier nemleg noko om kven som har makt til å bestemme kva som er ”rett” i ein gitt situasjon. Samtidig er det interessant å sjå nærare på kven og kor mange som sluttar seg til det dei opplever som språklege normideal, og som stadfestar desse gjennom faktisk språkbruk. Så lenge maktutøvinga ikkje er bevisst, og standarden verken er offisiell eller uttrykt, er det rom for at posisjonane kan opplevast ulikt frå person til person og frå stad til stad, og såleis gi ulike språklege utslag. Sjølv om vi her snakkar om endringsprosessar som femner vidt, og som først og fremst *jamnar ut* språklege forskjellar, vil altså den lokale konteksten og dei involverte språkbrukargruppene kunne legge føringar for den makta og påverknadskrafta eit standardtalemål eventuelt vil få i eit språksamfunn. Dei komplekse og mangesidige språkendringsprosessane som har utspelt seg i Høyanger, illustrerer nettopp korleis ein opplevd, overordna talemålsstandard kan ha ulike posisjonar og ulik innverknad, avhengig av fasar i lokalsamfunnet si historie.

Noter

1. Både doktoravhandlinga og prøveforelesinga eg heldt i samband med disputasen (Solheim 2006 b), er tidlegare trekte inn i denne debatten (sjå t.d. Akselberg 2006).
2. Omgrepa viser i utgangspunktet tilbake til Auer & Hinskens (1996), og blir brukte i fleire samanhengar for å skildre forholdet mellom lokale dialektar og ei overordna standardnorm.
3. Merk at utsegnene er henta frå ein sekvens i intervjuet der eg stiller spørsmål om *daglegspråket* til informanten, ikkje om synet på austnorsk eller eit eventuelt standardtalemål.
4. ”Mi språkhistorie”, oppgåve gitt ved masterstudiet i norsksdidaktikk, HiST, hausten 2007.

Litteratur

- Akselberg, Gunnstein 2006: Horisontalistar versus vertikalistar. Om ulike tolkingar av talespråklege endringsprosessar i Noreg. *Målbryting* 8, 133–150.
- Auer, Peter & Frans Hinskens 1996: The convergence and divergence of dialects in Europe. New and not so new developments in an old area. *Sociolinguistica* 10, 1–25.
- Bahktin, Mikhail 2005 [1979]: *Spørsmålet om talegenrane*. Oslo: Ariadne.

- Bourdieu, Pierre 1996: Om symbolsk makt. *Symbolsk makt*. Oslo: Pax forlag.
- Giles, Howard & Philip Smith 1979: Accommodation Theory. Optimal Levels of Convergence. Giles, Howard & Robert N. St Clair (red.): *Language and Social Psychology*. Oxford: Basil Blackwell, 45–65.
- Kerswill, Paul 2002: Koineization and Accommodation. Chambers, Jack K., Peter Trudgill & Natalie Schilling-Estes (red.): *The Handbook of Language Variation and Change*. Malden, Oxford: Blackwell, 669–702.
- Mufwene, Salikoko S. 2001: *The Ecology of Language Evolution*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mæhlum, Brit 1992: *Dialektal sosialisering. En studie av barn og ungdoms språklige strategier i Longyearbyen på Svalbard*. Oslo: Novus forlag.
- Ongstad, Sigmund 1997: *Sjanger, posisjonering og oppgaveideologier. Et teoretisk-empirisk bidrag til et tverrfaglig, semiotisk og didaktisk sjangerbegrep*. Dr. art.-avhandling, Trondheim: Det historisk-filosofiske fakultetet, NTNU.
- Omdal, Helge 1977: Høyangermålet – en ny dialekt. *Språklig Samling* hefte 1, 7–9.
- Skjekkeland, Martin 1997: *Dei norske dialektane. Tradisjonelle særdrag i jamføring med skriftmåla*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Røstad, Rune 2009: Den vanskelege empirien: egdske endringar og mange moglegheiter. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 27, 121–132.
- Solheim, Randi 2006 a: *Språket i smeltegryta. Sosiolingvistiske utviklingslinjer i industrisamfunnet Høyanger*. Dr. art.-avhandling, Trondheim: Det historisk-filosofiske fakultetet, NTNU.
- Solheim, Randi, 2006 b: Språkbruk og språkhaldningar i Høyanger etter andre verdskrigen. Eit sosiolingvistisk særtilfelle eller eit lokalt døme på ein allmenn tendens? *Målbryting* 8, 7–28.
- Trudgill, Peter 1986: *Dialects in Contact*. Oxford: Basil Blackwell.

Summary

The current debate about a Norwegian spoken standard has, to a great extent, dealt with the existence of a superior standard-like norm. This article discusses what roles and functions such a norm may have in complex language contact situations. The empirical point of departure is the West-Norwegian industrial society of Høyanger, where south-eastern in-migrant varieties played a central part in the intensive new dialect formation that

took place after the establishment of industry there in 1916. Together these varieties acted like an unofficial standard norm. Still, power and influence of this norm has varied through the history of the composite and constantly changing society. The motivating forces and mental norms in the processes of linguistic change are discussed in light of accommodation and social developments in particular linguistic communities. Furthermore, these processes are discussed on the basis of theories on language and symbolic values, positioning and power.

Randi Solheim

Høgskolen i Sør-Trøndelag
Avdeling for lærar- og tolkeutdanning
Rotvoll allé
NO-7004 Trondheim
Randi.Solheim@hist.no

Standardtalesprogets tilblivelse og rolle i Danmark

Af Inge Lise Pedersen

Efter en indledende diskussion af standardsprogsbegrebet og standardideologien redegøres for standardiseringsprocessen og dens historiske indlejring generelt. Tyngdepunktet ligger på en gennemgang af talesprogsstandardiseringen i Danmark, med fokus på forholdet mellem københavnsk talesprog og standardtalesprog. En væsentlig pointe i artiklen er at et fuldt udviklet standardtalesprog opstår ved udligning mellem et offentligt sprog og et omgangssprog, og at dette først sker i 1800-tallet. Et andet vigtigt punkt er forholdet mellem talesprog og skriftsprog. I modsætning til flere nabosprog, ser dansk talesprog ikke (længere) ud til at tilnærme sig skriftsproget. Den tendens sluttede i begyndelsen af 1900-tallet. Dog kan man finde eksempler på skrifttilnærmelse som led i dialektnivellering, men heller ikke disse er af ny dato. Der kan konkluderes at standardtalesproget står stærkt i Danmark, og det eneste lokale talesprog der ser ud til at have nogen indflydelse på det er københavnsk dagligsprog.

1 Definitioner på standardsprog

En meget udbredt, men meget kort og knap lingvistisk definition på et standardsprog, er at det er et sprog med minimal formel variation, men maksimal variation i funktionen. Går vi til engelsk (for betegnelsen standardsprog stammer jo fra engelsk), og går vi tilbage til den tid, da termen blev til, møder vi en mere konkret brug af betegnelsen.

En af de allertidligste forfattere der taler om en standardudtale er Thomas Sheridan. I *A General Dictionary of the English Language* (1780) erklærer Sheridan på titelbladet, at den er skrevet for at definere ”a plain and permanent Standard pronunciation”. Det havde han forsøgt allerede i sin *Dissertation* (1761) med følgende ord: ”the standard of pronunciation is affixed to the custom at the Court, so that none but such as are born and bred

amongst them, or have constant opportunities of conversing with them ... can be said to be masters of it" (begge citater fra Mugglestone 1995: 17f). Der er betydelig lighed mellem denne definition og definitionen af "standard English" i *The Concise Oxford Dictionary* (i det mindste i den udgave fra 1964 som står på vores institutbibliotek): "That form of the English language which is spoken (with modifications) by the generality of cultured people in Great Britain". I begge tilfælde er standardudtalen socialt lokalisierbar, omend i Sheridans tilfælde betydeligt mere begrænset end 200 år senere, men der er jo også sket et og andet med det engelske samfund i løbet af de 200 år. I begge tilfælde er udtalen en måde hvorpå man kan artikulere social identitet som en del af gode manerer, om end den i 1964 er blevet generaliseret.

Den spænding der er mellem den lingvistiske, formelle, definition og den mere praktiske, brugsorienterede, går igen i definitioner af ordet standard. Hvis man slår op i Nudansk Ordbog under dette opslagsord, kan man læse at det har to betydninger. 1) "et niveau for hvor godt noget er = KVALITET. ... 2) en teknisk specifikation der er offentlig tilgængelig = NORM". Den samme dobbelthed en gang til, og den bevirker at man aldrig kan tale værdineutralt om den herskende norm, standardnormen.

Dertil kommer at standard betyder noget forskelligt til forskellige tider og under forskellige styreformer og forskellige samfundsstrukturer, ligesom det spiller en rolle, hvilke institutioner og massemedier der er til rådighed til udbredelse af standardsproget. Findes der fx en offentlig skole på modersmålet, er der skriveundervisning for begge køn, findes der både trykte medier og lydmedier?

Konsekvensen af alt dette er at standard og standardsprog ikke kan defineres uafhængigt af tid og sted. Det er historiske størrelser der er undergivet forandring. Standardsproget har prestige, det er ensartet og det forbindes mest med en relativt formel stil, men det kan variere fra tid til anden, hvilken af disse tre egenskaber der vægtes højest. Det understreger at for at blive klogere på standardsproget, må vi forstå hvordan standardforestillingen, og dermed standardideologien, opstår, og standardiseringen finder sted, snarere end vi skal finslibe et abstrakt standardsprogsbegreb. Desuden må der skelnes skarpt mellem standardskriftsprog og standardtalesprog, da de er indfældet i samfundet på forskellig vis, og normeringen fungerer forskelligt for de to medier.

2 Standardisering som proces

I erkendelsen af at et standardsprog er et historisk fænomen, beskæftiger man sig i stigende grad med standardiseringsprocessen og med hvad der definerer den form for sprogændring sammenlignet med andre sprogændringer, frem for at definere standardsproget som en kanonisk form. Diskussionen af standardisering blev indledt af Weinreich i 1953, men den klassiske definition må vel siges at være Einar Haugens. Haugen udpeger fire afgørende stadier i standardiseringsprocessen: *seleksion* af en præskriptiv norm, *kodificering* af formen, *elaborering* af funktionen og *implementering* i samfundet (Haugen 1966). Haugen peger på at fordi standardsproget pr. definition er

”the common language of a social group more complex and inclusive than those using vernaculars, its functional domains must also be complex. It must answer to the needs of a variety of communities, classes, occupations, and interest groups. It must meet the basic test of adequacy” (Haugen (1997 [1966]: 348)).

Modellen ekspliciteres af Carol Henriksen som havende 8 stadier, idet hun ser processen som

”en vekselvirkning mellem samfundets voksende *behov* for en fælles sprognorm (socialt), praktisk *opøvelse* i anvendelsen af modersmålet (sprogligt), *agitation* og opmuntring til fordel for modersmålet (socialt), *valg af model* for ”det bedste sprog” (socialt), *kodifikation af form* i standardiserede grammatikker og ordbøger (sprogligt), *udvidelse af funktion* (sprogligt) og *funktionsområder* (socialt) og til sidst, måske allervigtigst, bred *anerkendelse* af normen, både officielt og blandt befolkningen (socialt)” (Henriksen 1979:*7f).

3 Standardsprog som ideologi

Optagetheden af standardiseringsprocessen har ført til en klarere skelnen mellem standardsprog som en ide, en forestilling, og realiseringen af denne forestilling, det faktiske talte eller (ofte) skrevne standardsprog. Det er tilstedeværelsen eller fraværet af en standardideologi, lige så meget som det er standardiseringsprocessen, der gør den store forskel mellem sprogopfattelsen i 1400-tallet og 200-300 år senere i mange europæiske stater. Standardiseringen hviler på en tro på at alle andre varieteter end de selekterede er forkerte, blot ved at være anderledes.

Gennem den sidste snes år er tilblivelsen af disse normforestillinger og fremvæksten af en standardideologi, samt samspillet mellem ideologi og

praktisk standardisering, behandlet i en lang række publikationer der drøfter præsriptivisme og standardisering, specielt i England (bl.a. Milroy & Milroy 1985 (3. reviderede udgave 1999), Joseph 1987, Mugglestone 1995, Cheshire & Stein 1997, Bex & Watts 1999, Wright 2000, J. Milroy 2000), men også inden for det tyske sprogområde har emnet været dyrket meget, med Klaus J. Mattheier som en af de centrale figurer (jf. Mattheier 1997, Polenz 1999), og et par udgivelser omfatter også andre sprog (*Sociolinguistica* bd.17 2003 og Deumert & Vandenbussche 2003).

At standardudtalen frem for alt er socialt lokalisierbar (jf. Sheridan-citater) bekræftes af mange forfattere, der fremhæver at sproget i de højeste klasser regnes for standardudtalen (jf. Mugglestone 1995: 70f). Et prominent symbol på et stratificeret samfund. Iflg. Mugglestone hænger det sammen med de samfundsændringer der indtraf i forbindelse med industrialiseringen, med overgangen fra rang til social klasse som social opdeling (1995: 72, 74). Denne forklaring bestrides, eller nuanceres af Richard Watts. Watts er enig i at standardengelsk konstrueres som det legitime sprog i perioden 1700-1760, men han peger på det offentlige uddannelsessystem som stedet hvor standardideologien bliver til (Watts 1999: 40ff). Spørgsmålet er så hvordan ændringerne i uddannelsessystemet hænger sammen med industrialiseringen.

4 Faser i standardiseringsprocessen

Når man skal skildre den danske standardisering, er det nyttigt også at konsultere den tyske standardiseringslitteratur ved siden af den angelsaksiske, i og med at det der foregår i Danmark er mere afhængigt af og parallelt med den tyske udvikling end med den engelske.

At standardsproget bliver et socialt symbol, som markerer at man hører til den nye ledende sociale gruppe, dannelsesborgerskabet, er fælles for England, Tyskland, Danmark og Sverige, men den eventuelle kobling med industrialiseringen ser ud til at være et særligt engelsk træk.

Mattheier (1997: 4ff) opstiller fire stadier i den almindelige europæiske udvikling af et standardsprog:

- 1) En selektionsproces, hvor en enkelt varietet får en særlig "Leitnormcharakter". Den fremtræder som den rigtige, smukke, rationelle osv. frem for de andre varieteter
- 2) En kodificeringsproces hvor leksikon, grammatik, ortografi og måske flere områder bliver kodificeret. I denne proces deltager typisk institu-

tioner såsom lærde selskaber og kulturelle foreninger (Tyskland) og statslige sproglige akademier (Frankrig, men også Svenska Akademien). Kodificeringen er en rent sproglig strukturudvikling, men forandrer tilsyneladende den opståede standardvarietets status.

- 3) Tredje fase hedder generalisering. Fra at være gældende norm for en geografisk og socialt begrænset gruppe, og dermed fungere som socialt symbol i Tyskland hen imod slutningen af 1700-tallet, sættes omfattende populariserings- og pædagogiseringsprocesser i gang i 1800-tallet. Standardsproget skal blive noget fælles, et "Gemeinsprache". Samtidig sker der også en udvikling af det nye standardsprog så det bliver multifunktionelt. Målet er at dette sprog skal kunne anvendes til alle formål og beherskes af alle borgere i (national)staten. Fra at være symbol for en speciel social gruppe, bliver det et nationalt symbol. Nu er det ikke kun de dannede der skal bruge standardsproget, men principielt alle der udgør en del af nationen. Der er ingen steder dette mål er nået (Danmark er formentlig et af de steder hvor man er nået længst i den retning).

Samtidig med denne udvidelse af kredsen af standardsprogtalere og af anvendelsesspektret, sker der det næsten alle steder at variationen bliver større. De gamle regionale og sociale dialekter er måske (næsten) fortrængt, men ny varieteter udvikler sig inden for den nationale standard. En del enkelttræk fra de tidligere dialekter og sociolekter overlever i nye funktioner som regionale eller stilistiske markører inden for de nye varieteter; der sker hvad Trudgill kalder en reallokering (Trudgill 1986: 110–126).

- 4) Fjerde og indtil videre sidste fase kalder Mattheier demotisering, altså folkeliggørelse. Karakteristisk for denne fase er hvad den tjekkiske lingvist Daneš har introduceret som destandardisering. Dermed menes at forståelse og viden om standardnormen aftager specielt i den yngre generation. En af forklaringerne på dette er at standardtalesproget får større betydning i forhold til skriftsproget, som taber i normerende virkning. Hvad denne destandardisering kommer til at betyde, afhænger af hvordan de enkelte sprogsamfund reagerer på den. Hvis den kodificerede standardvarietet har en meget stærk stilling (som i Frankrig og Spanien) reagerer man kraftigt på destandardiseringen der kategoriseres som sprogfejl, og der kommer en intensiv diskurs om sprogligt forfald. Hvis man er mere ususorienteret, vil man være mere tilbøjelig til at udvide variationsbredden og således indbefatte de nye former (iflg Mattheier sker dette i tysk og engelsk, dansk hører også til denne kategori).

Ved på denne baggrund at følge en konkret standardiseringproces, nemlig tilblivelsen af det danske standardtalesprog, skulle der kastes lys over standardiseringsprocessen som historisk fænomen. Efter denne historiske redegørelse vil jeg diskutere hvilken rolle standardtalesproget har spillet og spiller i dag, med et sideblik til hvilket spillerum der er og har været for regionale standarder, og hvor stor en rolle skriften har spillet for standardiseringen i 1900-tallet.

5 Faser i standardiseringsprocessen i Danmark

På talesprogsområdet sker valget af en "Leitvarietet" i forbindelse med standardiseringen af skriftsproget. De ældste kilder der fortæller om dette er fra anden halvdel af 1600-tallet, da der, i forbindelse med at man diskuterede ortografi og forholdet mellem skrift og tale, var en diskussion om hvor det bedste dansk taltes. Peder Syv lagde ud med at sige at det bedste dansk tales på Sjælland (Syv 1663, citeret efter Bertelsen 1915: 168). Henrik Gerner replicerede at "de som vilde lære at tale ret Danske, eller som vil lære at skriffve ret Dansk, de bør lære det aff Metropolitans oc vise deris Autoritet; Derfor seer vi oc alle omliggende Provincer at tracte effter Kiøbenhaffn, hvor sæderne oc sprocket er ypperligst" (Gerner 1678, citeret efter Bertelsen 1919: 64). Peder Syv hævdede derimod: "Da er Talen ret, naar den er, som forstandige Sællandske Folk sirligen og i forsamling tale, ikke som de alt for snare Ordkortninger falde i gemeen Tale" (Syv 1685, citeret efter Bertelsen 1919: 163). Andetsteds i samme værk bliver adressen for hans udsagn klart, når han skriver: "mand skal i vort sprog følge Forstandige Sællandske Folkes, eller og andre Lærde Mænds myndighed, som bruge Sællandske, enddog de ej saa lige ere af Hovedstaden" (Bertelsen 1919: 217). Men Gerner svarer igen: "Jeg giver det vel mact at alle Dialecter i vort Sprok er Danske, men icke altid ret oc Zirlig Danske; og derfor skal de lære af dem, som endten er fødte i Hovedstaden, af ret Danske Forældre, eller oc er oplærde i Hovedstaden oc ved Academiet" (Bertelsen 1919: 272).

Et par generationer senere fandt Jens Høysgaard det stadig relevant at opregne hvor det bedste dansk tales "efter de lærdeste og omhyggeligste Orthographisters skjønnende". Den bedste dialekt, siger han, findes i Roskilde, derefter kommer den københavnske, men den fynske i Odense og den lollandske i Nakskov "ere ogsaa ypperlige; men den sidste har en slettere Accent end den første" (Høysgaard 1747, citeret efter Bertelsen 1920: 368). Roskildes førsteplads skyldes at man der udtaler næsten alle ord "ligesom de rættest skrives".

Høysgaard peger imidlertid også på at der er sociale forskelle inden for købstæderne. Når man sammenligner købstaddialekterne, kan man sammenligne ”den ringe almues tale” i to byer, dvs. man skal holde det sociale tilhørsforhold konstant, og man skal skelne mellem de fornemme indfødte familier og bønderfolk der slår sig ned i købstæderne. Men dertil kommer forskellen mellem daglig tale og offentlig tale: ”noget af det, som lader vel i samtaler, lader ilde udi en offentlig Oration og Prædiken; og tvert imod” (Bertelsen 1920: 370).

Efter den tid forstummer talen om hvor det bedste dansk tales. Valget var truffet, og det blev som så mange andre steder hovedstadsregionen der løb af med sejren.

At Peder Syv nævner sjællandske mænd bør ikke få os til at tro at han anså sjællandsk bondedialekt for det bedste dansk. Det gør han klart ved at sige at den gemene mand forkorter og fordærver ordene. Det er de veluddannedes sprog der er tale om, ikke ”bondesproget”. Og både Syv og Høysgaard fremhæver, at det er det offentlige sprog der er tale om. Hvad det betyder, vender vi tilbage til, men vi kan opsummere at de gamle grammatikere både regner med geografiske, sociale og situationelle eller stilistiske forskelle.

Efter selektionen følger kodificeringsprocessen. Det er primært skriftsproget der kodificeres, men talesproget følger med for så vidt som skriften i høj grad bliver mønster for talesproget. Samtiden kalder det der sker med sproget for polering, uanset om det er tale- eller skriftsproget, og det gælder i høj grad ordforrådet, hvor en hel række ord sorteres fra som for grove og udannede. Der er færre vidnesbyrd om hvad der sker med udtalen i denne fase.

6 Udbredelsen og indprentningen af normen

Generaliseringsfasen strækker sig fra begyndelsen af 1800-tallet til 1950-60. I den periode gik normen fra at være symbol for en bestemt gruppe til at blive en national norm, og den blev som sådan søgt udbredt til hele befolkningen.

Det vigtigste instrument i denne proces var skolen. Der var blevet indført almindelig skolepligt i 1814 (senere erstattet af undervisningspligt), og i alle sogne blev der oprettet almueskoler, hvor alle børn skulle lære både at læse og skrive. Indtil da havde skriveundervisning været forbeholdt de elever hvis forældre ville betale for det. Samtidig med at skrivning og stav-

ning blev noget alle børn skulle lære (og det var selvfølgelig den fælles norm der gjaldt), dukker der litteratur op der ivrer mod dialekterne som for-dærvede.

Man arbejdede bevidst på at uddanne bondesønner til lærere i almu-eskolen, bl.a. ved at placere lærerseminarierne ude på landet og indkvartere seminarieeleverne hos de lokale bønder, så de ikke mistede forbindelsen med bondemiljøet. Mange seminarieelever var derfor dialekttalende, og den første opgave var at imprægnere dem med den herskende standardideologi. Derfor blev der på seminarierne stillet opgaver som "Hvorledes bør en Almuelærer i sin Skole forholde sig til Landskabsmaalene". I en disposition for besvarelse af denne opgave, som jeg har fået i hænde, modstiller en seminarieelev på Blaagaards seminarium i 1863 "det dannede Sprog" og "Landskabsmålet". Det dannede sprog er bedre, ædlere og skønnere end landskabsmålet, og de bedste digtere har brugt det til at udtrykke "Folkets bedste og dybeste Følelser". For at forstå dem er det derfor nødvendigt at kende dette sprog "som noget nær er det samme som Skriftsproget, hvis det bliver ordentlig læst".

Tyngdepunktet i den tænkte besvarelse er derfor et afsnit der hedder "Læreren bør drage Børnene op til sig". Det forudsættes at læreren behersker det dannede sprog, og han skal så "trinvis og langsomt" vænne børnene til at udtrykke sig i dette sprog, idet de dog gerne må bibeholde "gode Udtryk og Vendinger...for at berige Sproget". Det dannede sprogs fordele er at det er bedre til at udtrykke klart hvad man tænker, og desuden er det meget mere velklingende end landskabsmålene. Opgavedispositionen slutter med ordne: "Jeg mener saaledes, at Læreren bør foretrække det dannede Sprog, hvis han er dets Herre, saa det fuldkommen maa lystre ham."

På denne måde blev standardideologien indprentet i de kommende lærere, og uanset om de selv var dialekttalende (den pågældende elev var efter navnet at dømme sønderjyde), blev de opdraget til at vænne børnene af med at tale dialekt.

7 Demotisering

Omkring 1960 begynder så den foreløbig sidste fase i standardiseringsprocessen, af Mattheier kaldet demotisering, dvs. folkeliggørelse. I denne fase ændres balancen mellem talesprog og skriftsprog og mellem skole og medier, og sproget i de talte medier, ikke mindst i radioen, bliver mere uformelt. Den meget skrappe styring af sproget i radioen slappes. Der accepteres

fx flere oprindelig lavkøbenhavnske former som en del af standardnormen, normalt betegnet som ”moderne københavnsk rigsmål”. Jeg er ikke vidende om at der slippes flere dialektale former ind i radiosproget. Det er udelukkende det københavnske daglige talesprog der får større rækkevidde, ikke de traditionelle landlige dialekter.

Tværtimod sker der det i samme periode at det store flertal af de dialekttalende undlader at give dialekten videre til deres børn. I stedet opdrager de børnene på et intenderet regionalt standardsprog.

8 Hvornår opstod der et standardtalesprog i Danmark?

Der er almindelig enighed om at datere skriftsprogets begyndende standardisering til 1500-tallet. På det tidspunkt blev det afgørende skridt taget fra en mere mangfoldig og varierende skrivepraksis til et (temmelig) ensartet tryksprog, i hvert fald på det ortografiske område. Vi skal dog op omkring 1800 før normen er slået igennem også som privat skriftnorm, og selv om der udkom både grammatikker og ordbøger, blev den ikke eksplicit kodificeret før 1889, da den første ministerielle betænkning om dansk retskrivning udkom, fulgt af den første retskrivningsordbog i 1891. Udbredelsen af skriftnormen til principielt hele befolkningen skete i løbet af 1800-tallet ved hjælp af skolen, og i samme periode erobrede det danske skriftsprog efterhånden alle domæner.

Standardiseringen af det danske talesprog er der mindre enighed om. Opstod der en standardnorm i slutningen af 1600-tallet eller i 1800-tallet?

Unigheden hænger sammen med spørgsmålet om, hvor i standardiseringsprocessen man må være for at kunne tale om et standardtalesprog. Er det tilstrækkeligt at kunne konstatere at én bestemt måde at tale på regnes for mere korrekt og er anvendelig i et større område end de andre dialekter/talesprog (med vægt på prestige og kvalitet), skal det være et fuldt udviklet ensartet standardtalesprog, med et minimum af variation i formen (med hovedvægt på uniformiteten), skal funktionen også være elaboreret (med vægt på multifunktionalitet), og hvor mange skal bruge dette talesprog for at det med rette kan kaldes et standardtalesprog (med vægt på udbredelsen)?

Selv om der ikke her skal gås dybt ind i diskussionen om rigsmålsdefinitionen (se fx Jespersen 1897-99, Brink 1986, Kristiansen 1992), kommer vi ikke uden om at det er et definitionsspørgsmål, hvornår standardtalesproget kan siges at være blevet til. Ifølge Peter Skautrup skete det omkring

1700. I Skautrups sproghistorie dukker ordet rigsmål (som jo er den traditionelle betegnelse for dansk standardtalesprog) op i en overskrift til et kapitel der skildrer talesproget 1600-1700, men det indvarsles allerede med overskriften "Det kommende rigsmål" som gælder 1500-tallet (1947: 190ff, 332ff).

Hvis man bekender sig til den opfattelse at et standardsprog både skal være multifunktionelt og en fælles norm for nationen, altså et nationalt symbol, ikke kun et socialt, for at fortjene betegnelsen standardsprog, sker det betydeligt senere. I Danmark er det først i løbet af 1800-tallet at det på normidealniveauet kan siges at være både diatopisk, diastratisk og diafasisk. Jeg vil datere standardtalesproget til 1800-tallet, for først midt i 1800-tallet fik standardtalesproget maksimal funktionsbredde.

Det betyder ikke at standardiseringen dermed var gennemført på sprogbrugsniveauet. En stor procentdel af danskerne var stadig dialekttalende i hele 1800-tallet og ind i 1900-tallet.

9 Hvordan blev standardtalesproget til?

Geografisk kan der svares klart. Talt standardddansk er opstået i hovedstadsområdet. Det bygger på den koine, det fællessprog, der udviklede sig i København, hvor befolkningen var mere sammensat end nogen andre steder i landet. Socialt er det altovervejende et middelklassesprog, det er den dannede borgers sprog, men ændringerne inden for normen kommer i høj grad fra andre (lavere) sociale lag.

Stilistisk er standardtalesproget opstået ved udligning mellem det offentlige talersprog og den dannede dagligtale, dvs. et mere dagligdags omgangssprog.

Lad os se nærmere på det geografiske og stilistiske.

10 Standardtalesproget er udviklet på københavnsk basis.

Som tilfældet er i mange andre europæiske lande, har der stået en heftig diskussion om standardtalesprogets forhold til hovedstadens talesprog. Det faktum at ikke alle københavnske former er anerkendt som standardsproglige, er blevet brugt til at hævde at standardsproget var geografisk neutralt.

Otto Jespersen bestemmer rigsmålet som "deres sprog, på hvis udtale man ikke kan høre, fra hvad egn af Danmark de stammer" (Jespersen 1899: 93). Det betyder at så længe man ikke røber med noget træk hvor man kommer

fra, er det rigsmål. Kommer der fx et stød der fortæller at man er jyde, så taler man ikke rigsmål i denne henseende, dvs. rigsmålsdefinitionen opløses til en definition af de enkelte træk. Følgelig taler man meget rigsmålsnært hvis der kun er ganske enkelte træk hvormed ens tale røber en anden afstamning. Det er denne definition på sprogbrugsniveauet som Brink & Lund overtager.

Nu er det som sagt ikke definitionsdiskussionen jeg vil gå dybt ind i, min interesse er at følge hvordan standardiseringsprocessen forløber i det danske tilfælde, og hvilken rolle København spiller i denne proces.

Lad det straks være sagt: København og københavnsk er og har altid været helt afgørende for standardtalesprogets tilblivelse og bestandige ændring. Det har imidlertid holdt hårdt for mange af os at komme til rette med det. Formentlig i en blanding af ideologisk betinget blindhed og provinsstolthed. Der er meget få indfødte københavnere blandt de sprogforskere som har beskæftiget sig med dette spørgsmål. Otto Jespersen var således født i Randers i Østjylland, og Skautrup var vestjyde.

I Udvalg for Folkemåls samlinger (manuskriptsamlingen nr. 105) befinder sig et brevudkast der er en replik i denne diskussion. Det er skrevet af Anker Jensen, som er forfatter til den allerførste dialektsociologiske artikel om dansk, "Sproglige forhold i Åby sogn" (1898), og kan efter indholdet bestemmes som stilet til Otto Jespersen, sandsynligvis som en kommentar til Jespersen 1899. Anker Jensen skriver bl.a.:

"Når vi ser rent historisk på sagen, så spiller jo det stedlige, det geografiske, den allerstørste rolle. Skriftsproget, som fra først af var navn for det daværende rigsmål, var jo ikke noget konglomerat af flere dialekter; det var stedbundet i almindelig forstand først til Sjælland, senere i snevrere forstand til København. Dette forhold forandres ikke ved, at det københavnske talesprog efterh. i sin udvikling lod skriftsproget langt bag sig, thi i sin udvikling blev det jo ikke bestemt af jysk og fynsk, måske lidt af sjællandsk, men dog væsentlig ved sin egen fremadskriden.

Man kan altså kalde det gamle københavnsk for et folkemål v.s.a. de andre. Først i det øjeblik da de andre byers indbyggere begyndte at "tracte efter Kiøbenhaffn" [Gerners formulering ILP], kan man vel sige, at det blev rigsmål. Nu er dette fastslået; i Ålborg, i Århus, i Ribe er der mennesker, der taler et sprog, der oprindeligt stammer fra Kbhvn., selv om de har lært det af deres forældre i selve de 3 nævnte byer.

Nutiden er jo ikke et øjeblik konstant, men kun et moment i den historiske udvikling; det kunde måske derfor være, at når sproghistorien viser os rigsmålet som i sin tid stedbundet (til Kbhvn.), at vi så også blev nødt til i visse tilfælde at tage noget hensyn til en stedsbestemmelse i den periode af historien, vi oplever, og ligeledes m.h.t. den fremtidige udvikling, som vi vel på enkelte punkter nogenlunde kan skimte." (UfF manuskriptsamling nr. 105).

For at afgøre en evt. rivaliseren mellem former, skriver Anker Jensen,

”må vi (om end ofte med uvilje [Anker Jensen var århusianer!]) pege på København som det sted, hvor vi skal søge afgørelsen, alene af den grund, at det faktisk er den, som på mange måder giver tonen an, og i sproget gælder vel det autokratiske princip mere end ønskeligt er, at det, som har magten og trænger sig frem, det bør også have magten”.

Der er for mig ingen tvivl om at Anker Jensen har ret. Talesprogsstandardiseringen er en vertikalt bestemt proces. De der har den kulturelle magt bestemmer retningen, og i Danmark har den kulturelle magt befundet sig i København i århundreder. Den altovervejende del af de talesprogsændringer der er sket inden for standardtalesproget stammer fra København.

Hvad så med skriftsprogsindflydelse? Den kommer vi til nu, for det er en historie for sig, men den har også centrum i København.

11 Standardtalesproget er opstået ved udligning mellem et offentligt sprog og et omgangssprog

Når man læser ældre beskrivelser af dansk talesprog, er det iøjnefaldende at der ikke opereres med modsætningen dialekt/rigsmål, men med tre slags talt dansk: (landlige) dialekter, dannet daglig tale og offentlig tale.

Vi så at Syv skelnede mellem gemen tale og tale i forsamling, og Høysgaard satte ”daglig tale og adskillige Lånd-sprøge” over for ”den rætte læsning og offentlig tale”, og skelnede mellem ”den brugeligste og beste daglige tale” og ”offentlig Oration og Prædiken”.

En generation senere skriver Jacob Baden: ”I ethvert ved Skrifter dyrket Tungemaal findes en tredobbelt Udtale. Anderledes taler den gemene Mand Ordene ud, hvilke han ikke har lært af Skrifter, men Alene ved den mundtlige Tales Overleverelse. Anderledes er den Velopdragnes Udtale i det borgerlige Liv, og atter anderledes den offentlige Talers” (Baden 1785: 1).

Bredsdorff skelnede også skarpt mellem ”Den Udtale...som den cultiverede Danske bruger i Taler og det højtidelige Foredrag” (1817: 8) og hverdagssproget, som han kalder omgangssprog. Omgangssproget gengiver han i en lydskreven sprogrøve i to udgaver, ”den sædvanlige kjøbenhavnske Udtale” og en der er ”fri for alle Idiotismer” (smst). Men det er forskellen mellem den offentlige tale og den private samtale der er vigtigst for Bredsdorff (for flere eksempler på skelen i 1800-tallet se Pedersen 2004: 146f).

Så sent som 1873 skelner Pauline Worm på tilsvarende vis mellem skriftdansk, dannet og simpelt københavnsk (i denne rækkefølge) i eksempelsætninger som:

Kan du ikke ryge? / Kan du ikke rye? / Kadunte rye?

De skulle ikke have det / Di skal ikke ha de / Diskante hatte

Pigen har været i vandet / Pien har været i vanned / Pien ha vætt / våren i vanned (Worm 1873).

Det mest overraskende ved Worms fremstilling er at tredelingen fastholdes så langt op i 1800-tallet, idet vi allerede tidligt i århundredet kan finde en diskussion om betimeligheden af at bruge skriftdansk i foredrag (Bredsdorff 1817).

Det ser ud til at den skriftdanske udtale mere eller mindre forsvinder ud af det dannede repertoire midt i århundredet; dog ikke uden at efterlade sig visse spor i form af en mere skriftnær udtale bl.a. af ord med skrevet *-b*, *-d* og *-g* som *købe*, *gade*, *bøger*, *daglig* i form af udtale med henholdsvis *-b*, såkaldt blødt d og blødt g (jf. Pedersen 2005: 180f). De tidligere dannede former med diftong eller nul mister deres status. Der sker en reallokering, og disse former regnes fra nu af for meget folkelige eller vulgære. Samtidig går en mængde andre skriftnære udtaler af brug blandt de veluddannede: Bogstavret udtale af pronominer som *det*, *de*, *mig*, *dig*, *sig* og verbalformer som *havde* og *lagde*, synker ned til at blive en ren og skær læseudtale blandt folk med ringe boglig uddannelse.

Først efter at hele denne proces har fundet sted, er der etableret et dansk standardtalesprog, for først fra dette tidspunkt har det maksimal variation i funktionen (om tilsvarende udvikling i svensk se Widmark 1991, i fransk Lodge 2003).

12 Hvilken rolle har standardtalesproget spillet? Og hvilken rolle spiller det i dag?

Det er dette standardtalesprog, der altså bygger mest på det dannede københavnske dagligsprog, men med markante afvigelser, der de næste hundrede år var den altdominerende og uomstridte norm, og som blev generaliseret, først og fremmest gennem skolen og uddannelsessystemet i det hele taget (jf. Kristiansen 1990). Indtil et stykke ind i 1960'erne var det således et krav til alle danskstuderende på universiteterne at de beherskede rigsdansk (dvs. standardsprog) både mundtligt og skriftligt, og man fik enetimer i artikulation, hvis man var dialekttalende.

Fra mellemkrigstiden til omkring 1960-1970 medvirkede radio og (i slutningen af perioden) fjernsyn også til opretholdelsen af normen. Radioen især havde en strikte standardsprogs politik, med en stærk kontrol af sprogbrugen hos alle ansatte der kom til mikrofonen.

Den dialektnivellering som bliver stærkere og stærkere i løbet af samme periode, sker under indflydelse af dette standardsprog. Mens der er enkelte ældre eksempler på en horisontal konvergens, bliver den vertikaliserende tendens tydeligere og tydeligere jo mere vi nærmer os nutiden. Det betyder ikke at lokale former altid udskiftes med standardformer, i en del tilfælde skabes der hybride mellemformer, men retningen er standardsproget, ikke en udligning mellem ligeberettigede geografiske dialekter (mere om forskellen mellem tidlig og sen dialektnivellering, Pedersen under udg.).

I den sidste del af 1900-tallet har medierne vundet terræn fra skolen som redskab for standardiseringen (jf. Kristiansen 2001). Det er en del af overgangen fra generaliseringsfasen til standardisering som demotisering. Det er værd at notere at de lydmedier der nu tager teten præges af et mindre formelt og mindre kontrolleret sprog end 50'ernes medier. I det danske tilfælde betyder dette imidlertid ikke at regional standard vinder frem i de landsdækkende kanaler, derimod at mediesproget bliver mere eksplicit københavnsk, idet der i det mere afslappede og unge sprog optræder mange former hvis standardkarakter vil være omstridt, især blandt lidt ældre lyttere og seere. Nogle (bl.a. undertegnede) har derfor hævdet at det snarere var en metropolisering der fandt sted end en standardisering, bl.a. med henvisning til at der var en tendens til en opsplitning mellem middelklasseunge (eller unge med middelklasseaspirationer) der standardiserede deres sprog, og arbejderklasseunge der i højere grad lod sig påvirke af de moderne københavnske former (metropolisering) (Pedersen 2003: 25f). Det er tvivlsomt om denne opdeling holder i forhold til de aktuelle tendenser, og det er nok mere frugtbart at se den som et trin, en mellemfase mellem generalisering og demotisering, før den sidste for alvor fik overtaget.

I den danske virkelighed har demotiseringen altså ikke betydet større spillerum for regionale standardsprog, tværtimod: I og med at den fortsatte standardisering af talesproget ikke sker via skriften eller en skriftnær udtale med formelt præg, men ved direkte efterligning af afslappet, ungt københavnskpræget talesprog, opstår der tilsyneladende færre mellemformer end tidligere. De unge fra dialekttalende områder tilnærmer sig ikke standardsproget med brug af mellemformer, som fx tidligere overgang fra schwa til *-et* i ord der blev stavet således, men udtalt med blødt d i standardsproget

(eller ved en slags overgeneralisering i endelsen *-ede*). I stedet adopterer fx unge nordvestjyder den moderne københavnske standardudtale direkte. Det fører os over til en sidste overvejelse:

13 Hvilken rolle har skrifttilnærmelse spillet i 1900-tallet?

Et særligt problem, når man sammenligner sprogudviklingen i Danmark med de øvrige nordiske lande, er at dansk hævdes at ændre sig hurtigere end nabosprogene. Hvis dansk forandrer sig hurtigere end nabosprogene, skyldes det så at talesproget har fået en dominerende indflydelse på et tidligere tidspunkt end fx i Sverige? Eva Sundgren påpeger således at man i løbet af 1900-tallet har fået et mere skriftnært talesprog, og at udviklingen stadig går i den retning (Sundgren 2002: 245). Det ser ikke ud til at være tilfældet i Danmark.

Man kunne ganske vist tro at tendensen i retning af at udtale ord som *kuglepen*, *engelsk* og *penge* med [e] for ældre [æ] var et eksempel på skrifttilnærmelse, men det passer dårligt med at samme tendens findes i ord der staves med *æ*, som *ænder*, *tænger*, *fængsel*, *bænke*, *sænke*, *tænke*.

Restitueringen af *d* i *rd*-forbindelser er en anden mulig kandidat. Restitueringen var begyndt allerede før Brink & Lunds første generation født omkring 1840 (i ord som *byrde*, *færdes*, *færdig*, *hjord*, *hyrde*, *myrde*, *tordne*), og i løbet af perioden (dvs. indtil generationen født omkring 1950) får også *burde*, *vidnesbyrd*, *indbyrdes* *d* i udtalen (Brink & Lund 1975: 477ff). Men restitueringen er endnu ikke gennemført, idet ord som *færd*, *på færde*, *sværd*, *jord*, *jordes*, *mord*, *hård(e)*, *kårde*, *turde* udtales uden *-d*, og der er i nogle tilfælde stilforskelle mellem udtale med og uden *-d*, fx siger man *jor(d)e nogen* (uden hørligt *d*) men *jordelin*, *jordeliv* med hørligt *-d*. Samlet set er det tvivlsomt om der er nogen generel tendens i retning af skriften for *rd*-ordene.

Det seneste eksempler på skrifttilnærmelse inden for standardsproget ser ud til at være overgangen fra *o* til *u* i ord som *burde*, *kurv*, *agurk*, *purk*, *skurre*, *hurtig*, *spurgte*, *smurte*, *snurre*, *knurre*. Sådanne ord blev næsten udelukkende udtalt med [or] indtil generationen født omkring 1900, folk født 1900-1925 havde overvejende or, mens udtalen var leksikalsk styret i generationen født i 1940'erne og 50'erne, og i dag er udtalen med [ur] næsten gennemført (Brink & Lund 1975: 405f).

Som led i dialektnivellering kan man finde et par eksempler på skrifttilnærmelse. Det gælder udtalen af endelsen *-et* med final klusil i vestdansk (fynsk og jysk) for ældre schwa + *r* og endelsen *-dig* udtalt med dental klu-

sil, ikke blødt *d* fx i *modig*, *stædig*. Det er også sandsynligt at skriften spiller en rolle for den vestdanske udtale af skrevet *-or* som *-år* (fx *jordbær*, *sort*, *tror*). Der er dog ikke tale om skrifttilnærmelse, men om en overgeneralisering af det forhold at nogle meget frekvente ord og orddele som skrives med *-or* udtales med *å* (fx *for*, *bort*, *kors*, *kort*). Ingen af disse regionale udviklinger er af nyere dato.

14 Har vi et standardtalesprog i Danmark?

Ikke, hvis der kræves en eksplicit normering for at svare ja på spørgsmålet. Vi har ingen normativ udtaleordbog, svarende til Retskrivningsordbogen.

Hvis vi i stedet ser på hvad folk fokuserer på, må svaret blive et ja. Man er meget optaget af forskellen mellem standard og dialekter, og selv diminutive forskelle bliver bemærket og kommenteret, ofte som sproglige fejl. På konferencen nævnte jeg at den daværende (jyske) undervisningsminister for nogle år siden blev klandret for ikke at kunne dansk, fordi hun sagde *vi skal kan* (som det hedder på jysk) og ikke *vi skal kunne*. I hele to af dagens aviser (29/9 2008) hænges en politisk ordfører ud for samme "forseelse" af læserbrevsskribenter. Vi har en meget stærk standardideologi i Danmark. Men det er ikke en uforanderlig standard. Forskellige generationer vil drage grænsen mellem standard/ikke-standard forskelligt. Det ser dog ud til at det udelukkende er grænsen mellem københavnsk og standardsprog der bevæger sig, således at forstå at yngre mennesker vil acceptere flere (yngre) københavnske former end ældre. Grænsen mod andre dialekter ligger mere fast, og import af udtaleformer, bøjningsformer eller ordstof fra disse dialekter tolereres normalt ikke af nogen aldersklasser.

Så: Ja, vi har et standardtalesprog i Danmark. Det er stærkt og levende og i brug, og derfor også i bestandig forandring. Og vi har ikke kendskab til nutidige sprogforandringer med oprindelse uden for København som spreder sig i det danske sprogsamfund.

Litteratur

- Baden, Jacob 1785: *Forelæsninger over det danske Sprog eller resonneret dansk Grammatik*. København: P. Horrebow.
- Bertelsen, Henrik (udg.) 1915–1929: *Danske Grammatikere fra Midten af det syttende til Midten af det attende Aarhundrede*. I–VI. København: C.A.Reitzel.

- Bex, Tony & Richard J. Watts (eds.) 1999: *Standard English. The Widening Debate*. London/New York: Routledge.
- Bredsdorff, J.H. 1933 [1817] Prøve af en efter Udtalen indrettet dansk Retsskrivning. Glahder, J. (red.): *J.H.Bredsdorffs Udvalgte Afhandlinger*. København: Levin og Munksgaards Forlag.
- Brink, Lars 1986: Om begreberne rigssprog, standardsprog og dialekt. *Nysvenska Studier* 66: 5–42.
- Brink, Lars og Jørn Lund 1975: *Dansk Rigsmål 1–2. Lydudviklingen siden 1840 med særligt henblik på sociolekterne i København*. København: Gyldendal.
- Cheshire, Jenny & Dieter Stein (eds.) 1997: *Taming the Vernacular. From Dialect to Written Standard Language*. London: Longman.
- Haugen, Einar 1997 [1966]: Language Conflict and Language Planning: The Case of Modern Norwegian. Coupland, Nikolas & Adam Jaworski (eds.): *Sociolinguistics. A reader and course book*. London: Macmillan, 341–352.
- Henriksen, Caroline 1979: En indføring og en ajourføring. I nyudgave af Bertelsen 1915–29 med nye tillæg, bd. 6: *3–*30.
- Jespersen, Otto 1897–99: *Fonetik*. København: Det schubtheske Forlag.
- Joseph, J.E. 1987: *Eloquence and Power. The Rise of Language Standards and Standard Language*. London: Frances Pinter.
- Kristiansen, Tore 1990: *Udtalenormering i skolen. Skitse af en ideologisk bastion*. København: Gyldendal.
- Kristiansen, Tore 1992: Har regionalsprog en fremtid i Danmark? *Danske Folkemål* 34, 203–247.
- Kristiansen, Tore 2001: Two standards. One for the media and one for the school. *Language Awareness* 10, 9–24.
- Lodge, Anthony 2003: Reallocation between standard and vernacular in early modern Paris. *Sociolinguistica* 17, 88–107.
- Mattheier, Klaus J. 1997: Über Destandardisierung, Umstandardisierung und Standardisierung in modernen europäischen Standardsprachen. Mattheier, Klaus J. & Edgar Radtke (Hg.): *Standardisierung und Destandardisierung europäischer Nationalsprachen*. Frankfurt a.M.: Peter Lang, 1–9.
- Milroy, James 2000: Historical description and the ideology of the standard language. Wright 2000, 11–28.
- Milroy, James & Leslie Milroy 1999 [1985]: *Authority in Language: Investigating Language Prescription and Standardisation*. London: Routledge.

- Mugglestone, L. 1995: *Talking proper: The Rise of Accent as a Social Symbol*. Oxford. Clarendon Press.
- Pedersen, Inge Lise 2003: Traditional dialects of Danish and the de-dialectalization 1900–2000. *International Journal of the Sociology of Language* 159, 9–28.
- Pedersen, Inge Lise 2004: Sprogbrug i 1800-tallet i nutidig belysning: forudsætninger og faldgruber. *Danske Talesprog* 5, 141–160.
- Pedersen, Inge Lise 2005: Processes of standardisation in Scandinavia. Auer, Peter, Frans Hinsken & Paul Kerswill (eds.): *Dialect Change, Convergence, and Divergence in European Languages*. Cambridge: CUP, 171–195.
- Pedersen, Inge Lise (under udg.): From preterite –e to preterite –et. Same change different explanations. Vandenbussche, Wim & Gunther de Vogelaer (eds.).
- Polenz, Peter v. 1991ff: *Deutsche Sprachgeschichte* 1–3. Berlin/New York: de Gruyter.
- Sundgren, Eva 2002: *Återbesök i Eskilstuna. En undersökning av morfologisk variation och förändring i nutida talspråk*. Uppsala: Institutionen för nordiska språk ved Uppsala Universitet.
- Thomas, G. 1991: *Linguistic Purism*. London: Longman.
- Watts, Richard J. 1999: The social construction of Standard English: Grammar writers as a ‘discourse society’. Bex & Watts(eds.), 40–68.
- Weinreich, Uriel 1953 *Languages in Contact*. The Hague: Mouton.
- Widmark, Gun 1991: Boksvenska och talsvenska. Om språkarter i nysvenskt talspråk. *Språk och Stil* 1, 157–197.
- Worm, Pauline 1873: Skriftsproget og Folkemaalene. *Nordisk Maanedsskrift*. Odense: Den Miloske boghandel, 81–115.
- Wright, Laura (ed.) 2000: *The Development of Standard English 1300–1800. Theories, Descriptions, Conflicts*. Cambridge: CUP.

Summary

After a preliminary account of the notion of standard language and of standard ideology, this article discusses the process of standardisation and of historical embedding in general. The focus is on an analysis of the process of standardisation of the spoken language in Denmark, especially the relation between Copenhagen spoken language and the standard language. An essential point in the article is that a fully-fledged standard spoken language

emerges through harmonisation between a public language and a colloquial language, and that this happens only in the 19th century. Another important point is the relation between spoken and written language. Unlike several neighbouring languages, the Danish spoken language seems not (any longer) to accommodate to the written language. This tendency ended in the beginning of the 20th century. Instances of accommodation to written language can be found as part of dialect levelling, however, but these instances are also not of recent date. It could be concluded that standard spoken language is in a strong position, and that the colloquial language of Copenhagen is the only local spoken language that seems to have any impact on the spoken standard.

Inge Lise Pedersen

DGCSS/Afdeling for Dialektforskning
Københavns Universitet
Njalsgade 136,
DK-2300 København S
ilp@hum.ku.dk

Svenskt standardspråk som begrepp och fenomen

Av Mats Thelander

Artikeln behandlar svenskt standardspråk med betoning på talat språk. I en kort historik skildras standardsvenskans gradvisa framväxt fr.o.m. 1500-talet. I början av 1800-talet var skriftspråket väsentligen standardiserat medan det talade standardspråket fann sin form först 100 år senare. Det skedde efter en kamp mellan *talsvenska*, salongernas umgängesspråk i huvudstaden, och *boksvenska*, ett skriftberoende uppläsningsspråk. Med stöd av bl.a. Sveriges skollärare blev det boksvenskan som segrade. Normeringsprincipen att korrekt uttal i huvudsak bygger på skriftspråket har under 1900-talet växt sig ännu starkare. Olika beteckningar för och innebörder av standardspråk är nästa fråga som diskuteras. Också det svenska standardspråkets förhållande till finlandssvenskan berörs. Artikeln avslutas med resultat från nyare undersökningar som visar att språklig korrekthet i svenskan inte engagerar särskilt många idag. En förklaring kan vara att standardnormen är så väletablerad att den inte behöver ifrågasättas. Det intresse man möjligen kan notera gäller text- och samtalsmönster – inte normer på tecken- och meningsnivå.

1 Inledning

När man i den internationella forskningen diskuterar *standardspråk*, så visar det sig inte sällan att forskarna talar förbi varandra. Standardspråk i ett samhälle behöver inte vara alldeles detsamma som standardspråk i andra samhällen. De kan ha uppkommit på olika sätt, de ingår i en repertoar av andra standardspråk, regionalspråk och dialekter som ser helt olika ut från land till land, de används i olika utsträckning och skilda situationer och de är föremål för högst varierande värderingar av språkbrukarna själva.

Denna variation i standardspråkens bakgrund, funktioner och status har mer och mer börjat uppmärksammas inom språkvetenskapen. På detta är ”standardtalemålskonferansen” på Røros bara ett exempel. Ett annat är Peter

Auers artikel "Europe's sociolinguistic unity, or: A typology of European dialect/standard constellations" (Auer 2005) där författaren försöker visa att Europas till karaktären mycket skiljaktiga standardspråkssituationer trots allt kan delas in i en handfull mer eller mindre distinkta typer. På denna abstraktionsnivå framträder av naturliga skäl inte skillnaderna mellan de skandinaviska länderna särskilt tydligt. Det gör de däremot i Gun Widmarks handboksartikel "Standard and colloquial language in Scandinavia in the 19th century" (Widmark 2005, jfr också Widmark 1995).

I det här bidraget kommer jag att uppehålla mig vid svenskt standard-språk. Tonvikten ligger på det talade språket, men när det handlar om standard-språk måste man ha klart för sig att tal och skrift med nödvändighet – och kanske i synnerhet för Sveriges del – är inflätade i varandra. Jag inleder med att kortfattat teckna den historiska bakgrunden. Därefter följer en begreppsutredning – vad innebär svenskt "standardspråk" och hur brukar det benämnas och avgränsas? Till sist försöker jag ge en bild av standard-svenskans aktuella ställning. Mitt intryck är att denna norm idag är så accepterad och väletablerad att just inga andra än möjligen språkforskare bryr sig om att diskutera eller ifrågasätta den. Historiken bygger helt och hållet på tidigare forskning (framför allt de utmärkta genomgångarna i Widmark 1992 och Teleman 2003 kap. 5), medan avsnitt 3 och 4 belyser standard-språket mer rapsodiskt utifrån spridda tankar och undersökningsresultat.

2 Historisk bakgrund

Enligt gängse uppfattning kännetecknades talspråket i Sverige fram till 1500-talet av stor geografisk variation men ganska obetydlig social variation. Adelsmän och bönder från samma trakt talade i huvudsak likadant.

I samband med nationalstatens framväxt under Gustav Vasa och hans söner på 1500-talet tilltog den sociala variationen. Adeln blev en ämbetsmannaklass och många adelsmän tillbringade längre perioder i huvudstaden. Genom inbördes dialektblandning och skriftspråklig påverkan uppstod ett embryo till rikstalspråk (Lindström 1993). Det spred sig också till bildade kretsar i andra svenska städer.

Delvis i strid mot denna beskrivning har Ulf Teleman nyligen lanserat (eller aktualiserat) en intressant motbild, nämligen att den regionala variationen i svenskt talspråk inte var särskilt stor vid ingången till 1500-talet (Teleman 2007). Hans hypotes är i stället att de påfallande överensstämmelserna mellan skrivare från skilda delar av landet faktiskt återspeglar be-

tydande likheter i deras talade språk, att folk från olika trakter fortfarande hade ganska lätt att förstå varandra vid den här tiden och att dialektsplitteringen i Sverige kulminerar först långt senare – i slutet av 1700- och början av 1800-talet.

Den divergens som dialekterna på den här senare tidpunkten undergår sätter Telemans i samband med bl.a. befolkningsförtätningen på landsbygden (som inträffade senare i Sverige än i Danmark). Så länge folk bor spritt på ensliga gårdar har föräldrarna nästan oinskränkt inflytande över den uppväxande generationens språk. Den situationen gynnar språklig konservatism och stabilitet. Med tilltagande koncentration av bosättningen i byar och tätorter uppstår förutsättningar för en kreativ ungdomskultur som gör att traktens dialekt särutvecklas och därmed fjärrar sig ytterligare från dialekter utanför grannskapet. Precis som andra forskare vill dock Telemans förklara avdialektaliseringen på 1800- och framför allt 1900-talet med landsbygdsbefolkningens ökade rörlighet.

Hur det än må förhålla sig med dialektsplittringen på 1500-talet är det också Telemans mening att städernas språk, i synnerhet längs Östersjö-kusten, ”genomgick en snabbare utveckling än landsbygdens, och den interna kontakten mellan städerna gjorde att stadsspråken konvergerade” – det uppstod ett slags urban koiné-dialekt (Telemans 2007: 175). Troligen är det detta språk som i vissa källor så småningom går under benämningen *hovsvenska* (jfr Widmark 2000). Det fungerade också som ett slags lingua franca när man skulle överbrygga dialektskillnader i andra delar av landet (om detta finns senare vittnesbörd från bl.a. Dalarna, se Widmark 1992: 170). Det lade dessutom grunden till en seglivad myt – som man fortfarande kan träffa på – om att den bästa svenskan talas i Nyköping, en kuststad ca 10 mil sydväst om Stockholm som tidvis var säte för Hertig Karls hov i början av 1600-talet (Widmark 2000: 27). I övrigt var 1600-talet en tid då man i ett stormaktsdrömmande Sverige framför allt försökte hävda svenskan mot andra språk som latin, tyska och franska.

På 1700-talet når det svenska skriftspråket långt i standardisering. Viktiga insatser för detta gjorde t.ex. språkmännen Sven Hof och Abraham Sahlstedt.

I fråga om det talade språket tycks hovsvenskan nu ha spelat ut sin roll men fick en avläggare i det som Sven Hof (1753) kallar *offenteligit tal*, ett slags uppläsningsspråk som bara användes i mycket formella sammanhang. Som ett lite ledigare talspråk seglade i stället umgängesspråket i de finare salongerna i och omkring huvudstaden upp (Hofs *Omgängestal*). Kanske

var det också detta sätt att tala som blev mönster för det scenspråk som lärdes ut i Kungl. Dramatiska teaterns elevskola, inrättad av Gustav III 1787 (Åbrink 2006). Med denna nya talart kom för första gången det vi skulle kalla för en sociolekt att utgöra mönster för rätt och efterbildligt talspråk. Robert von Kræmer (1858) använde beteckningen *talsvenska* om den här varieteten. I Dahlstedt (1978) ställs den mot en starkt skriftspråksbunden *boksvenska*.

Av allt att döma hade den talspråkliga stildifferentieringen på 1700- och 1800-talet en omfattning och komplexitet som idag är svår att föreställa sig. Troligen delvis under påverkan av den klassiska stilläran urskilde Sven Hof tre distinkta nivåer av talat språk men i de scheman som författarparet Lyttkens & Wulff (1889) och Adolf Noreen (1903) senare uppställer har detta förfinats till inte mindre än sex skilda stilarter, dialekterna oräknade (se tablå 1 för en jämförelse).

Tablå 1. Jämförelse mellan stilarter hos Lyttkens-Wulff (1889), Noreen (1903) och Hof (1753). (Ur Widmark 1992: 163.)

<i>Lyttkens-Wulff</i>		
Högspråk Offentligt Högtidligt/Vårdat	Mällanspråk Socialt Umgångligt/Ledigt	Lågspråk Ohyfsat Hvardagligt/Vulgärt
<i>Noreen</i>		
Högre stil Oratorisk stil/Normalstil	Mellanstil Vårdad/Familjär	Lägre stil Hvardaglig/Vulgär
<i>Hof</i>		
Offentligt tal	Omgångstal el. Gement tal	Gemene mans tal

Exempel på de olika talspråksstilar som en bildad person under 1800-talet förväntades kunna differentiera mellan ger följande konstruerade exempel ur Noreen op.cit.: 30:

Högre stil:	Högtidligt tal (oratorisk stil):	<i>hafver han tagit det?</i>
	Vårdat tal (normalstil):	<i>har han tagit det?</i>
Mellanstil:	Umgångligt tal (vårdad stil):	<i>ha(r) han tagi(t) de(t)?</i>
	Ledigt tal (familjär stil):	<i>ha (h)an tage de?</i>
Lägre stil:	Vardagligt tal:	<i>ha an tatt et?</i>
	Vulgärt tal:	<i>ha'n tatt/taji/teje e(t)?</i>

Den högre stilen är offentlighetens, i sin oratoriska variant det språk som används ”vid den allmänna gudstjänsten och vid andra högtidliga tillfällen,

i allvarligare föredrag, i sorjespel, och i allmänhet vid högtidlig uppläsning”. Mellanstilen är ”det bildade privata umgängets språk” medan den lägre stilen karakteriseras som ”det mindre bildade privata umgängets språk, fordringslöst eller rent av obildadt samtalsspråk”. Att det i systemet också finns ett mått av social variation framgår av Noreens beskrivning av den vardagliga varianten av lägre stil. Utöver att brukas när även högt bildade talar till sitt tjänstefolk, så hör den först och främst hemma bland ”de i fråga om bildningsgrad lägre (dock icke lägst) stående lagren af riksspråkstalande individer” (Noreen 1903: 28 f.). Med sådan stilistisk spännvidd säger det sig självt att begreppet riksspråk (eller standardspråk) blir något delvis annat än vad det för de flesta är idag.

I början av 1800-talet var svenskt skriftspråk i allt väsentligt standardiserat. Naturligtvis har det genomgått förändringar efter det men normen var i stort sett stabil. Det avgörande steget togs genom Carl Gustaf Leopolds *Afhandling om Svenska stafsättet*, som Svenska Akademien gav ut 1801. Viktigast under andra hälften av 1800-talet var annars normkampen om det talade riksspråket mellan *talsvenska* och *boksvenska*. Medan talsvenskan var de förnämare Stockholmssalongernas umgängesspråk, var de som hade intresse av boksvenskan dels skolan, via utbildningen vid folkskoleseminarierna (se Tarschys 1955), och dels folkrörelse-Sverige, där deltagarna i studiecirklar gjorde stora ansträngningar för att erövra det offentliga språket (Josephson 1991). Till både lärarseminarierna och studiecirkelarna skedde rekryteringen i huvudsak bland enklare folk utan bildningstradition och fina umgängesvanor. Ett uppläsningssuttal i den allmänna folkskolan, som inrättades 1842, favoriserades också av en ny läsinlärningsmetod som importerats från Tyskland, s.k. *ljudning* (Teleman 2003: 97).

Framstående språkmän som Adolf Noreen och Gustaf Cederschiöld var djupt engagerade i skolans problem och ville underlätta för de unga eleverna genom att verka för större överensstämmelse mellan talspråk och skriftspråk – deras metod var att närma skriften till talet. Bl.a. gick de i spetsen för ett avskaffande av verbens särskilda pluralböjning, ett drag som åtminstone från 1700-talet hade varit försvunnet ur ledigt tal men som i skriftspråket dröjde sig kvar flera decennier in på 1900-talet. Till Noreens framgångar på detta område brukar räknas att han förmådde Selma Lagerlöf att använda singulära verbformer till pluralt subjekt i den för skolbruk författade *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* – dock bara i dialogavsnitten; i relationen behöll hon pluralböjning (se Alfvegren 1984). Noreen instiftade också den s.k. Nystavarrörelsen.

Så långt som till att försvara också boksvenskan, dvs. det skriftspråks-enliga uttal som lite nedlåtande brukade kallas ”skollärarsvenska”, gick där-emot inte tidens inflytelserika språkmän. Cederschiöld (1897) reagerade starkt mot att man också bland bildade landsmän (och här tänker han inte minst på ”vår nu för tiden mycket kritiska och framåtsträfvande folkskol-lärarekår”) möter ganska många som:

medan de äro synnerligen väl förtrogna med skriftspråket, blott ofullständigt behärska det bildade talspråket och i sitt hvardagstal konstant begagna sig af enstaka skriftspråksord (t.ex. *icke*, *ingalunda*, *nämligen*, *härstädes*), vissa skriftspråksformer (t.ex. *vi äro*, *vi skola*, *vi böra*) eller av periodbyggnad, långa parenteser o.d., som rent af strider mot det lediga talspråkets väsen. (Cederschiöld 1897: 232)

Både Cederschiöld och Noreen pläderar för större utrymme åt talsvenskan och Noreen också för att stilistiken borde ges mera plats i undervisningen. Det talade riksspråk som till sist slog rot i Sverige blev ett slags kompromiss mellan talsvenska och boksvenska. Eller rättare sagt: det var nog boksvenskan som avgick med segern, men vid det laget hade det mönstergivande skriftspråket redan inkorporerat en hel del drag från talsvenskan, t.ex. singular verbböjning och kortformer som *ta* och *ge* i stället för *taga* och *gifva*. Resultatet var radikalt i så måtto att normen för accepterat talspråk nu blev tillgänglig för alla – genom skriften. Förlorare var talsvenskans dolda och nyckfulla norm som bara hade traderats muntligt inom förnäma familjer i Mälarlandskapen men tenderade att utestänga och t.o.m. brännmärka talare med annan bakgrund och läsuttal. Uttal som tillhört talsvenskan (t.ex. *körrgård* för *kyrkogård*, *stasshus* för *stadshus* och *å*, *te*, *ve*, *åv* för *och*, *till*, *vid*, *av*) kom efter den här utvecklingen att med tiden ge ett närmast dialektalt intryck.

Den överlägset viktigaste konsekvensen av boksvenskans genombrott blev emellertid att det svenska standardtalspråket med detta fick en fast normeringsprincip som befästs och ytterligare förstärkts under 1900-talet: den att skriftspråket i mångt och mycket är styrande för vad vi uppfattar som korrekt talspråk. Om detta skrev 1939 den förre språkvårdsnästorn Erik Wellander i sin stora handbok *Riktig svenska*:

Därmed har svenskan genomlupit en ganska säregen utveckling. Ursprungligen var skriftspråket ett andrahandsspråk, som endast hade att med synliga tecken återgiva det talade språket. Det var ”en översättning för ögat av örats tecken”. Så småningom ha rollerna i viss mån kastats om. Nu är det i själva verket för

mången svensk så, att talspråkets hela skick bestämmes av skriftspråket som mönster. Talspråket blir då en översättning för örat av ögats tecken. Skriftspråket ter sig som det egentliga, riktiga, mönstergilla språket, talspråket som ett mer eller mindre vårdslöst återgivande av detta. Denna förskjutning inom språkmedvetandet är av genomgripande betydelse. Den innebär en omgestaltning av språkets viktigaste livsvillkor. Sannolikt har vårt modersmål under sin oöverskådligt långa utveckling aldrig genomgått en så djupt ingripande omdaning. (Wellander 1939: 13)

Sverige har annars inte mycket erfarenhet av officiell språknormering – ens av skriften. Den sjätte upplagan av *Svenska Akademiens ordlista* (SAOL 1889) var den sista som fastställdes av riksdagen som norm för skolan. Vår senaste stavningsreform med kungligt sigill kom 1906 då *hv*-stavningar (*hvad*) ersattes med enkelt *v*, *fv*- och vissa *f*-stavningar (*blifva*, *haf*) med *v*, och *dt*-stavningar i adjektiv och particip (*rödt*, *kalladt*) byttes mot *tt* eller *t*. Frånvaron av officiell standard har dock inte hindrat att skolan fram till mitten av 1900-talet bedrev en ganska hårdhänt normering också av elevernas talspråk. Inte alldeles ovanligt var det att skånska barn som hamnat i Mellansverige skickades till talpedagog för att arbeta bort sina skorrande *r* (Teleman 2003: 106). Samma förtryckarpolitik tillämpades för övrigt mot finska och samiska i norrbottniska skolor ända in på 1950-talet (Hansegård 1972).

I huvudsak får man dock säga att den normering av talat språk som skett i Sverige under 1900-talet och fram till idag, den har föregått lugnt, varit oformell och bara i undantagsfall vållat debatt. Det är heller inte mycket som talar för ett ökat inslag av språklig normering i framtiden. Trots att Svenska språknämnden övergått till statlig myndighet, Språkrådet, och att en svensk språklag just nu har antagits, är det knappast någon i det här landet som tror – eller önskar – att Sverige ska få mer av språklig detaljstyrning.

3 Begreppsutredning

Företeelser som riksspråk, rikssvenska, standardspråk etc. har förstås diskuterats en del också i Sverige. Själva begreppen är dock yngre än man skulle kunna tro. Ännu i Dalins ordbok (1850–53) saknas både riksspråk, rikssvenska och högspråk (liksom förstås standardspråk/standardsvenska). *Hofspråk* finns däremot hos Dalin med beskrivningen ”Det slags finare, artigare sätt att lägga sina ord, som är brukligt vid hof”. *Högspråk* används av Lyttkens & Wulff (1889) om ”det språk som talas och fasthålls av bildade svenskar”. Hos Cederschiöld (1897) möter man första gången beteckningen *rikstalspråk*.

I *Svenska Akademiens ordboks* (SAOB:s) definition av *riksspråk* framhålls en rad olika betydelsemoment. I sammandrag ska det vara ett språk eller en språkform

- som utgör ett för ett helt rike gällande gemensamt meddelelsemedel
- som ett lands nationallitteratur är avfattad på
- som brukas av den del av landets befolkning som är i besittning av högre bildning
- som av statsmakterna erhållit officiell ställning såsom organ för lagstiftning, lagskipning, förvaltning, undervisning o.d.

Det häfte av SAOB där riksspråk behandlas är tryckt 1958. Ordbokens första belägg på *riksspråk* är hämtat från Almqvists *Svensk språklära* 1840: "Stockholmaren anser [...] hvad han sjelf talar, för riksspråk, och allt annat för dialekt." I vår senaste större definitionsordbok (NEO 1995–96) lyder beskrivningen av riksspråk: "språkform utan (alltför utpräglade) dialektala inslag, som är normgivande för ett land el. för ngn större del därav".

Precis som i Norge har detta kära barn som framgått många namn också i Sverige. Resultatet av en kontroll på Googles "sidor på svenska" återges i tablå 2. Sammansättningarna med "språk" behöver naturligtvis inte alltid hänföra sig till svenska språket.

Man lägger märke till att träffarna på ordleden *språk* eller *svenska* är långt fler än träffar på *talspråk* eller *talsvenska* alternativt *talat språk* eller *talad svenska*. Det är uppenbart att normspråkbegreppet idag i ganska ringa grad förknippas med specifikt talat språk.

I Sverige som i Norge infördes termen *standardspråk* på 1960/70-talet genom förmedling av sociolingvistik. Den fick oväntat snabbt genomslag och kom i rätt stor utsträckning att ersätta tidigare beteckningar. Man kan peka på två olika förklaringar till denna effektiva lansering. För det första har *riksspråk* och *rikssvenska* i Sverige länge dragits med en besvärande dubbeltydighet – dels står de i motsats till dialekterna i landet, dels i motsats till svenskt högspråk i Finland. Och för det andra mötte det kritik (Molde 1969) när man inom främst stadsmålsforskningen för några decennier sedan började använda uttrycken *regionalt* (eller t.o.m. *lokalt*) *riksspråk*. Kombinationen av *riks* och *regional/lokal* uppfattades som ologisk. Med införandet av termen *standardspråk* kunde båda dessa problem få en lösning.

Tablå 2. Hur benämns Sveriges normspråk? Antal träffar på Googles ”sidor på svenska” i januari 2008.

Benämning	Antal träffar	Benämning	Antal träffar
riksspråk	1 900	rikssvenska	21 300
standardspråk	26 000	standardsvenska	1 290
högsspråk	277	högsvenska	1 520
hovspråk	75	hovsvenska	1
huvudspråk	18 200	huvudsvenska	0
nationalspråk	3 650	nationalsvenska	10
officiellt språk	32 300	officiell svenska	285
rikstalspråk	44	rikstalsvenska	2
standardtalspråk	63	standardtalsvenska	0
högtalspråk	0	högtalsvenska	0
talat riksspråk	45	talat rikssvenska	45
talat standardspråk	127	talat standardsvenska	7
talat högsspråk	2	talat högsvenska	0

Enligt Olle Josephson (2004: 158 ff.) används idag standardspråk med åtminstone fyra olika betydelser i den internationella litteraturen:

1. högprestigevarianten (framför allt i tal och i motsats till dialekter och socioletter)
2. den språkform som uttryckligen standardmärks (kodifieras)
3. den varietet av ett språk som kan brukas i och är accepterad i flest situationer
4. det språk (eller de språk) som fått ställning som officiellt språk för en stat (nationalspråk), en organisation, ett företag eller en institution

Även om de fyra betydelserna av standardspråk glider in i varandra så behövs alla för att ge begreppet dess komplexa innebörd. I en svepande karakteristik finner Josephson icke desto mindre att standardspråk i brittisk tradition tenderar att vara av den första arten, standardspråk i Tyskland av den andra, under det att den svenska uppfattningen om standardspråk ligger närmast det tredje alternativet, det som präglas av konsensus och funktionalism. Men var man än väljer att lägga tyngdpunkten menar Josephson att två sanningar ligger fast: dels att man svårligen kan tänka sig ett modernt samhälle utan standardspråk och dels att standardspråket aldrig utgör hela språket utan är reducerat och just standardiserat. ”Vad som är fel i svenskt standardspråk behöver därför inte vara fel i svenskan” (op.cit.: 160).

I den nyaste svenska språkvårdslitteraturen möter man ofta *huvudspråk* eller *officiellt språk* i stället för standardspråk. Det har antagligen att göra med diskussionerna på senare år om att i Sverige införa en språklag. I de förberedande resonemangen har standardspråk ansetts vara en alltför teknisk term för att passa i lagtext.

De som i Sverige haft behov av att diskutera begreppet standardspråk på senare tid är främst lexikografer och de som givit ut handböcker i grammatik och språkriktighet. De har av naturliga skäl behövt begränsa sig och begränsningen har då gärna tagit sikte på svenskt standardspråk. Utan att det väckt protester har de oftast gjort det ganska lätt för sig, t.ex. i vår största uttalsordbok som utkom 2003: ”Syftet med denna uttalsordbok från Svenska språknämnden är att ange svenskt standarduttal för ett stort antal ord och ordformer. Med svenskt standarduttal avses här en uttalsform som kan accepteras och brukas allmänt över hela det svenska språkområdet” (*Svenska språknämndens uttalsordbok* 2003: 7).

Inom sociolingvistisk forskning om språkväxling och dialektutjämning är det också angeläget att avgränsa och klargöra språkartsnivåerna. Man har f.ö. svårt att tänka sig en definition av standardspråk som inte tar hänsyn till språkarter på lägre nivå (dialekter, sociolekter etc.). I min doktorsavhandling om språklig variation i Burträsk (Thelander 1979) laborerade jag med tre nivåer: *standard–regional standard–dialekt*. I sin recension av avhandlingen efterlyste min opponent Karl-Hampus Dahlstedt (1980) en fjärde nivå: *neutralt standardspråk*. I detta hade han naturligtvis rätt men den nivån hade aldrig blivit aktuell i min undersökning. I Thelander 1994 gick jag Dahlstedt till mötes genom att fylla luckan och samtidigt jämföra mina uppdaterade beteckningar med dem som Dahlstedt (1978) tidigare hade använt (tablå 3).

I artikeln för jag ett resonemang där jag är böjd att trots allt bara räkna med tre nivåer vad gäller språkarternas *utbredning i geografin*. Mellan nivå 2 och 3 (regionalt standardspråk och regional dialekt) menar jag att skillnaden snarare är stilistisk. Båda nivåerna är regionala med drag av utjämнад dialekt men bara det regionala standardspråket uppfattas av talarna själva som gångbart riksspråk (de *provinsialismer* det präglas av är talarna oftast inte medvetna om). Jag pläderar i Thelander 1994 för att just provinsialismer hör hemma i en standardspråklig ordbok men där bör förses med en inskränkande bruklighetsmarkering (*prov.* eller *liknande*). Med en sådan praxis kommer en äkta provinsialism att kännetecknas av den dubbla egenskapen att folk från andra trakter inte förstår vad ordet har i en standardspråksord-

Tablå 3. Två försök att nivågruppera varieteter i det svenska språklandskapet (efter Thelander 1994: 368).

Dahlstedt 1978		Thelander 1994
neutralt riksspråk	• 1 •	neutralt standardspråk
regionalt riksspråk	• 2 •	regionalt standardspråk
utjämnad dialekt	• 3 •	regional dialekt
genuin dialekt	• 4 •	lokal dialekt

bok att göra, medan folk i den egna regionen inte kan begripa varför ordet behöver ha en bruklighetsinskränkning.

Vad man ska räkna som svenskans regionala standardspråk har språkforskningen olika mening om. I den enklaste taxonomin (Elert 1997: 21 ff.) ges bara plats för sydsvenskt, centralsvenskt och finlandssvenskt standardspråk. Vanligare är att ur centralsvenskan bryta ut också västsvenskt och norrländskt standardspråk. Elerts argument för att hålla ihop centralsvenska (eller uppsvenska) som ett enda regionalt standardspråk, är ”den inriktning som talarna i detta område följer när de av olika anledningar, medvetet eller omedvetet, avlägsnar sig från mer lokala former av uttal. Talarna närmar sig då det östsmellansvenska standardspråket. På det sättet skiljer sig talarna i det centralsvenska området från dem i Sydsverige och i Finland” (op.cit.: 22).

I en artikel i *Nysvenska studier* (1986) behandlade Lars Brink begreppen riksspråk och standardspråk i både Sverige och Danmark. Om jag förstått framställningen rätt så ville Brink göra en skillnad mellan *riksspråk*, som är ett språk utan lokaliserbara drag, och *standardspråk*, som är icke-dialekt. Hans slutsats var att svenskan – till skillnad från danskan – saknar riksspråk men möjligen har ett standardspråk. Tankeväckande i Brinks artikel är påståendet att Sverige saknar ett neutralt riksspråk därför att det finns regioner med så starka regionalspråksdrag att just ingen talare gör sig av med dem, t.ex. skorrande *r* i Skåne eller frånvaron av grav accent i finlandssvenskan. Även om man som lyssnare inte kan lokalisera en talare med främre *r* eller grav accent till någon viss region så kan man nästan säkert veta att han i alla fall inte kommer från Skåne eller svensktalande Finland. Och därmed menar Brink – med viss rätt – har svenskan inte något neutralt standardspråk.

Förhållandet mellan sverigesvenska och finlandssvenska ger svenskan något av en särställning i Norden när begreppen riksspråk eller standardspråk kommer på tal. Ännu i början på 1900-talet var sverigesvensk stan-

dard scenspråk också på Svenska teatern i Helsingfors (Laurén 1986). Den finlandssvenska språkvården har sedan dess, till en början mest energiskt genom Hugo Bergroth (1917 och senare), försökt hindra en uppsplittring på olika standardspråk. Inflytandet från de egna dialekterna och från finskan har förstås inte gjort detta helt lätt. Som sverigesvensk kan man också i skrift ganska enkelt känna igen en finlandssvensk text idag. Och i tal är skillnaden omisskännlig. Bland lexikala skillnader finner man dels särdrag som beror på att svenskan i de två länderna betjänar olika samhällssystem, dels finlandssvenska arkaismer, egna regionalord och fennicismer eller ensidigt införda lånord från andra språk. Att samma svenska ord har olika betydelse i Finland och Sverige är inte ovanligt; det är däremot skillnader i morfologi och syntax. Tätast förekommande och mest avslöjande – i båda riktningarna – är förstås skillnaderna i uttal och prosodi.

I sin doktorsavhandling ställde Christina Melin-Köpilä (1996: 32) upp två alternativa modeller för förhållandet mellan svenskan i Sverige och svenskan i Finland. Enligt alternativ 1 är svenskt standardspråk den gemensamma övernormen och finlandssvenskan ett regionalt standardspråk på nivå med sydsvenska, västsvenska och norrländska (under såväl finlandssvenskan som andra regionalspråk finns sedan ett antal lokala dialekter). Enligt alternativ 2 har vi att göra med två standardspråk, ett rikssvenskt och ett finlandssvenskt, båda med regionala standardspråk, i Sverige som i det första alternativet med undantag för finlandssvenska, i Finland åländskt, sydfinlandssvenskt och österbottniskt standardspråk. Varje regionalt standardspråk har under sig en rad dialekter.

För en rikssvensk framstår gärna alternativ 2 som mer rättvisande, främst kanske därför att vi är vana vid att finna skillnader mellan regionala standardspråk bara i talat språk. För finlandssvenskar tycks det vara naturligare att identifiera sig med alternativ 1. Åtminstone blev det resultatet i en stor webbenkät som 2002 genomfördes av Marika Tandefelt (2007: 13 ff.). En majoritet av de nästan 900 personer som besvarade enkäten var "delvis eniga" med beskrivningen av finlandssvenskan som en regional varietet. Samtidigt var de tveksamma till att karakterisera finlandssvenskan som "en svensk dialekt" eller "en finskpåverkad svenska" och "delvis oeniga" i att kalla finlandssvenskan "ett eget språk" eller "ett ålderdomligt språk".

Det är lätt att sympatisera med de finlandssvenska språkvårdare som av språkpolitiska skäl är anhängare till den första av de båda språkmodellerna. Skulle man ändå luta åt den andra modellen måste en nödvändig följdfråga

bli: Om nu sverigesvenska och finlandssvenska utgör var sitt standardspråk, vad ska vi då tänka om och kalla det som förenar dem, det som rimligtvis måste knyta ihop de noder som dessa båda standardspråk bildar? ”Svenska” verkar ligga nära till hands men vad är i så fall svenska om det alltså inte utgör ett standardspråk?

Att ett standardspråk enligt vissa definitioner inte ska vara lokaliserbart fick mig för en del år sedan att företa ett litet experiment (Thelander 1986). Jag tänkte kort beskriva det som exempel också på ett metodiskt grepp i sammanhanget. Experimentet var en utlöpare till ett projekt som vi på den tiden drev om talspråksförändring hos flyttare från Västerbotten i norra Sverige till Sörmland i mellersta Sverige. Jag kallade det ett stereofoniskt minitest men skulle idag kanske beskriva det som ett test med GPS-metod. Poängen var att bestämma olika talprovs lokalfärg genom att låta värdera dem från flera håll samtidigt. Talarna var i de flesta fall personer som i vuxen ålder hade flyttat från landsbygden i Västerbotten till Eskilstuna stad i Sörmland.

Ur projektmaterialalets 96 intervjuer valde jag ut 20 korta talprov med varierande grad av lokalfärg och bad lyssnargrupper i dels Västerbotten och dels Sörmland ange om talaren kunde tänkas komma från deras egen trakt. Både västerbottningar och sörmlänningar fick alltså göra det jag tror att de är bäst på: avslöja främlingar!

De 20 rösterna grupperade jag sedan och karakteriserade språkligt enligt följande:

- a. om de fick nej från båda bedömargrupperna → blandspråk (eller möjligen något regionalspråk från en annan trakt)
- b. om de fick nej från Västerbotten men inte från Sörmland → sörmländska
- c. om de fick nej från Sörmland men inte från Västerbotten → västerbott-niska
- d. om de inte fick nej från någotdera hålllet utan deras sätt att tala bedömdes ha möjligt ursprung i både Västerbotten och Sörmland → standardspråk

Testet hade i detta utförande flera svagheter: lyssnargrupperna var små och också deltagarna i dessa var i vissa fall sedan länge utflyttade från sin hemregion. Men fyra av talarna tog man likafullt inte avstånd från i någon av lyssnargrupperna, dvs. de bedömdes som på samma gång möjliga västerbottningar och möjliga sörmlänningar. Rimligtvis var det för att deras språk accepterades som standardspråk. En senare analys av talproven bekräftade också att just dessa fyra talare hade minst regionala särmärken i sina inspelningar. Det

skulle vara intressant om någon ville göra om experimentet i större skala och helst med lyssnargrupper från mer än två regioner (för att ge säkra resultat arbetar GPS-tekniken som bekant med åtskilligt fler än två satelliter).

4 Om svenskt standardspråk idag

I fackpress och på dagstidningarnas kultursidor blossade i början av 2000-talet en språkpolitisk debatt upp (se Tommaso Milanis avhandling *Debating Swedish* från 2007). Den handlade nästan uteslutande om svenskans förhållande till engelskan och till olika minoritets- och invandrarspråk i Sverige (jfr också Maria Wingstedt 1998) – inte om standardiseringen av svenska. Att påstå att standardspråket idag är en prioriterad fråga i den offentliga debatten vore därför en överdrift. På 1960- och 1970-talet var diskussionen mer livaktig, kanske främst beträffande standardspråkets domäner. Bl.a. förekom ett meningsutbyte (se Molde 1969) om vilken svenska som borde läras ut till invandrare, ett allmänt standardspråk som var gångbart i hela landet (Claes-Christian Elerts och Bertil Moldes ståndpunkt) eller en regional standard som kunde få stöd i det omgivande lokalsamhället (Karl-Hampus Dahlstedts mening). Så sent som 1976 blev det ett ramaskri när Sveriges radio för första gången släppte fram en skånsk nyhetsuppläsare i riksradien (Jonsson 1977). Idag hör man mycket litet om hur svensklärare bör tala, och etermedierna vinnlägger sig om att exponera programledare och nyhetsuppläsare som antingen har tydlig regionalfärg i sitt uttal eller som bryter på utländska. Det förorsakar inga våldsamma tittarstormar (författaren P.C. Jersilds krav från sommaren 2008 på dubbing av skånska röster i radio och TV får ses som ett isolerat utbrott). I en enkätundersökning av Pia Nygård (2002: 21) instämde 83 % av 1000 tillfrågade svenskar helt i påståendet ”man måste acceptera att invandrare talar svenska med utländsk brytning”. Uppenbarligen gäller det också i medierna (och normalt även skåningar med sydsvensk accent).

Jasmina Bolfek Radovani (2000) redovisar en till metod och resultat mångskiftande jämförelse av hur folk i olika delar av Sverige värderade standardspråk och dialekter i början av 1990-talet. I en enkätundersökning som Handelns utredningsinstitut (HUI) gjorde 2005 fick 800 svenskar svara på frågan vilken dialekt de tyckte var mest förtroendeingivande hos telefonister i s.k. callcenters, dvs. ställen dit man ringer för att beställa biljetter eller få hjälp med sin bredbandsuppkoppling. En av ”dialekterna” var rikssvenska och den föredrog 54 % av de tillfrågade (tablå 4).

Tablå 4. Så litar vi på dialekterna (en undersökning från HUI 2005).

Rikssvenska	54 %
Norrländska	25 %
Göteborgska	11 %
Skånska	10 %
Stockholmska	9 %
Dalmål	8 %
Gotländska	6 %
Värmländska	6 %

Här är det alltså inte fråga om språkarternas begriplighet, status eller skönhet utan om deras trovärdighet. Och de som skulle värdera de olika sätten att tala fick inte lyssna på hur det verkligen lät utan utgick endast från språkarternas beteckningar ("Rikssvenska", "Skånska" etc.). Jag tolkar likafullt det ganska odistinkta resultatet som ett uttryck för lamt engagemang – det är inte så viktigt om dessa servicepersoner talar standardspråk eller svenska med regional färgning. Ett liknande utfall av synbarlig svensk indifferens blev det i Tore Kristiansens jämförelse av attityder till "almindeligt dagligsprog i medieerne" (Kristiansen 2005). Inget annat av de nordiska länderna uppvisar så stor andel "hverken positiv eller negativ" som Sverige (op.cit.: 191).

Om nu intresset för språklig standardisering är svalt bland språkbrukarna så kanske det kunde innebära att dialekterna samtidigt upplever en renässans? Det tror jag inte heller man kan hävda. Att man i Dalarna dragit igång ett revitaliseringsprojekt för den säregna älvdalskan är nog inget hälsotecken utan beror snarare på att dialekten är trängd, och på att några entusiaster vädrade morgonluft när Sverige antog den europeiska minoritetsspråkskonventionen och ville få älvdalsmål erkänt som ett minoritetsspråk – på linje med finska och samiska – i hopp om att vinna juridisk sanktion och statliga resurser för en god sak. Eftersom det säkert inte skulle stanna med älvdalskan är många rätt skeptiska till att börja uppgradera dialekter till minoritetsspråk.

Ett annat exempel på dialekternas kräftgång hämtar jag från ett färskt examensarbete om attityder till gotländska (Öhlund 2007). Där upprepades en 25 år gammal attitydundersökning med samma målgrupp, gymnasister i Visby. Resultatet är mycket nedslående för alla dialektvänner. Medan 13 % av eleverna ville flytta från Gotland vid mätningen 1981 så var motsvarande siffra nu 72 %. Och dialekten som på en Osgood-skala 1981 upplevdes som varmare och vackrare än riksspråket ("fastländska") och nästan lika intelligent, den klassas idag som både fulare och dummare. Ingenting tyder med

andra ord på att ointresse för riksspråk och standard per automatik skulle leda till en uppvärdering av dialekter.

Det är en smula paradoxalt att i en tid då rikssvenska och standardspråk knappast diskuteras alls så har det under det senaste decenniet utkommit fler tunga standardspråkliga handböcker och ordlistor än på mycket länge. Utöver den redan nämnda *Språknämndens uttalsordbok* (2003) har vi t.ex. fått *Svenska Akademiens grammatik* (1999), konstruktionsordboken *Svenskt språkbruk* (2003), *SAOL* i ny upplaga (2006), *Språkriktighetsboken* (2005), *Handbok i svenska som andraspråk* (2008) och i dagarna *Svenska skrivregler* i sin tredje utgåva. Att de dykt upp just nu måste ha andra orsaker än ett starkt behov av standardnormer. Om man bortser från *SAOL* och *Svenska skrivregler* (som kommer i nya upplagor med viss regelbundenhet) skulle orsaken helt enkelt kunna vara att besluten om dessa stora bokprojekt togs för rätt länge sedan och i en tidsanda av mera ifrågasatt standardspråk.

Bl.a. i medierna finns det idag åtskilligt som handlar om språk och språkbruk – gamla ord, roliga namn, poetiskt berättande och exotiska språk, och detta lockar inte sällan stor publik i alla åldrar. Svensk TV har under senare år haft formidabla tittarsuccéer med program som *Värsta språket* (2002–03) och *Svenska dialektmysterier* (2006), och den nya *Språktidningen* går ut i upplagor som facktidskrifter bara brukar drömma om. Att språklig standardisering och normstrider kan framstå som icke-frågor i dagens svenska språkdebatt tycks alltså inte bero på bristande språkitintresse.

En förklaring kan i stället vara att svenska språkbrukare redan är så trygga i sitt välkodifierade standardspråk att fortsatt diskussion om vad som är rätt eller fel känns överflödig. Samtidigt tyder översökta kurser i kreativt skrivande, retorik och annan kvalificerad språkhantering på att ett nytt slags standardisering börjat efterfrågas – dock inte som tidigare på tecken- och meningsnivå. Vad språkbrukare idag verkar behöva och önska sig är, som Josephson (2004: 164 ff.) framhåller, standardisering på text- och samtalsnivå – ändamålsenliga mönster för text och samtal i den delvis förändrade repertoar av genrer som kännetecknar vårt nutida kommunikationssamhälle.

Litteratur

- Alfvegren, Lars 1984: *Vi gingo och vi gick*. (Skrifter utg. av Svenska språknämnden 72.) Stockholm: Esselte.
- Almqvist, Carl Jonas Love 1840: *Svensk språklära*. 3 uppl. Stockholm.

- Auer, Peter 2005: Europe's sociolinguistic unity, or: A typology of European dialect/standard constellations. Delbecque, Nicole, Johan van der Auwera & Dirk Geeraerts (eds.): *Perspectives on Variation. Sociolinguistic, Historical, Comparative*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter, 7–42.
- Bergroth, Hugo 1917: *Finlandssvenska. Handledning till undvikande av provinsialismer i tal och skrift*. Helsingfors.
- Bolfek Radovani, Jasmina 2000: *Attityder till svenska dialekter – en socio-dialektologisk undersökning bland vuxna svenskar*. (Solid 13 = FUMS Rapport nr 201.) Uppsala universitet: Institutionen för nordiska språk.
- Brink, Lars 1986: Om begreberne rigssprog, standardsprog og dialekt. *Nysvenska studier* 66, 5–42.
- Cederschiöld, Gustaf 1897: *Svenskan som skriftspråk*. Göteborg.
- Dahlstedt, Karl-Hampus 1978: Dialekt och högspråk i nutidens Sverige. *Det moderna Skandinaviens framväxt*. (Acta Universitatis Upsaliensis Annum Quingentesimum Celebrantis 10.) Uppsala.
- Dahlstedt, Karl-Hampus 1980: Sociodialektologi i Västerbotten: reflexioner kring en avhandling. *Nysvenska studier* 59/60, 281–304.
- Dalin, A.F. 1850–53: *Ordbok öfver svenska språket*. Stockholm.
- Elert, Claes-Christian 1997: Inledning. Hedelin, Per: *Norstedts svenska uttalsordbok*. Stockholm: Norstedts, 10–41.
- Handbok i svenska som andraspråk*. [Av] Claes Garlén och Gunlög Sundberg. Utarbetad av Språkrådet. Stockholm: Norstedts. 2008.
- Hansegård, Nils Erik 1968: *Tvåspråkighet eller halvspråkighet?* Stockholm: Aldusserien.
- Hof, Sven 1753: *Swänska språkets rätta skriftsätt*. Stockholm.
- HUI 2005 = Handelns utredningsinstitut: "Så litar vi på dialekterna". Från <http://www.svt.se> 2006-06-26.
- Josephson, Olle 1991: Diskussionsskolan 1886. Språkbruksmiljö, argumentation och stil i tidig arbetarrörelse. *Nysvenska studier* 70, 1990, 5–69.
- Josephson Olle 2004: *Ju. Ifrågasatta självklarheter om svenskan, engelskan och alla andra språk i Sverige*. (Skrifter utg. av Svenska språknämnden 91.) Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Kristiansen, Tore 2005: Menigmands holdninger til hvordan ansatte i radio og fjernsyn skal tale. En sammenlignende undersøgelse af syv nordiske sprogsamfund. Melander, Björn m.fl. (red.): *Språk i tid. Studier tillägnade Mats Thelander på 60-årsdagen*. (Skrifter utg. av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 67.) Uppsala, 189–201.
- von Kræmer, Robert 1858: *Om språkfrågan*. Stockholm.

- Laurén, Christer 1986: Det språksociologiska klimatet för svensk språkvård i Finland. *Språk i Norden 1986*. Stockholm: Esselte, 50–53.
- af Leopold, Carl Gustaf 1801: *Afhandling om Svenska stafsättet*. (Svenska Akademiens handlingar ifrån år 1796. Första delen.) Stockholm.
- Lindström, Fredrik 1993: Adlig talspråksdifferentiering under Vasatiden. Wollin Lars (red.): *Studier i svensk språkhistoria 3*. (Skrifter utg. av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 34.) Uppsala, 133–142.
- Lyttkens, I.A. & Wulff, F.A. 1889: *Svensk uttals-ordbok*. Lund.
- Melin-Köpilä, Christina 1996: *Om normer och normkonflikter i finlands-svenskan*. (Skrifter utg. av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 41.) Uppsala.
- Milani, M. Tommaso 2007: *Debating Swedish. Language Politics and Ideology in Contemporary Sweden*. (Dissertations in Bilingualism 14.) Stockholms universitet.
- Molde, Bertil 1969: Uttal och samhällsroll. *Språkvård 1969* hf. 2, 10–14.
- NEO = *Nationalencyklopedins ordbok*. Göteborg: Språkdata & Höganäs: Bokförlaget Bra böcker. 1995–96.
- Noreen, Adolf 1903: *Vårt språk*. Bd 1. Lund: Gleerups förlag.
- Nygård, Pia 2002: Språkattityder i Sverige. *Mål i mun. Förslag till handlingsprogram för svenska språket. Bilagor*. (SOU 2002:27.) Stockholm, 5–44.
- SAOB = *Ordbok över svenska språket utg. av Svenska Akademien*. Stockholm 1898–.
- SAOL = *Ordlista över svenska språket*. Utg. av Svenska Akademien. Stockholm.
- Språkriktighetsboken*. Utarbetad av Svenska språknämnden. Stockholm: Norstedts Akademiska förlag. 2005.
- Språktidningen*. Red. Patrik Hadenius. Stockholm.
- Svenska Akademiens grammatik*. [Av] Ulf Teleman, Staffan Hellberg & Erik Andersson. Stockholm: Norstedts Ordbok. 1999.
- Svenska skrivregler*. Språkrådet. 3 utgåvan. Stockholm: Liber. 2008.
- Svenska språknämndens uttalsordbok*. Stockholm: Norstedts Ordbok. 2003.
- Svenskt språkbruk. Ordbok över konstruktioner och fraser*. Utarbetad av Svenska språknämnden. Stockholm: Norstedts Ordbok. 2003.
- Tandefelt, Marika 2007: 887 sätt att se på svenskan i Finland. *En redogörelse för en webbenkät genomförd hösten 2002*. (Forskningsrapporter från Svenska handelshögskolan 64.) Helsingfors.

- Tarschys, Karin 1955: "Svenska språket och litteraturen." *Studier över modersmålsundervisningen i högre skolor*. Stockholm: Natur och kultur.
- Teleman, Ulf 2003: *Tradis och funkis. Svensk språkvård och språkpolitik efter 1800*. (Skrifter utg. av Svenska språknämnden 87.) Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Teleman, Ulf 2007: Svensk talspråkshistoria: tempo och riktning. Elmevik, Lennart (red.): *Nya perspektiv inom nordisk språkshistoria*. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 97.) Uppsala, 161–188.
- Thelander, Mats 1979: *Språkliga variationsmodeller tillämpade på nutida Burträsktal*. Del 2. (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Philologiae Scandinavicae Upsaliensia 14:2.) Uppsala.
- Thelander, Mats 1986: Språkartsuppfattning och lyssnarperspektiv. Resultat från ett "stereofoniskt" minitest. Östman, Carin Anderson & Anna Malmberg (red.): *Svenska i tid och otid. Vänskift till Gun Widmark från doktoranderna i Uppsala*. Uppsala universitet: Institutionen för nordiska språk, 223–232.
- Thelander, Mats 1994: prov. utan värde? Om provinsialismer i ordböcker – och i verkligheten. *Språkbruk, grammatik och språkförändring. En festskrift till Ulf Teleman 13.4.1994*. Lund, 365–375.
- Wellander, Erik 1939: *Riktig svenska. En handledning i svenska språkets vård*. Stockholm: Norstedt.
- Widmark, Gun 1992: Boksvenska och talsvenska. Om språkarter i nysvenskt talspråk. *Språk och stil* NF 1, 1991, 157–198.
- Widmark, Gun 1995: De nordiska rikstalspråken i historiskt perspektiv. *Nordisk tidskrift* hf. 3, 253–265.
- Widmark, Gun 2000: Hovspråket – en talarts uppgång och fall. *Språk och stil* NF 9, 1999, 21–34.
- Widmark, Gun 2005: Standard and colloquial languages in Scandinavia in the 19th century. Bandle, Oskar et al (eds.): *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages*, Vol. 2. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 22:2.) Berlin & New York: Walter de Gruyter, 1493–1505.
- Wingstedt, Maria 1998: *Language Ideologies and Minority Language Policies in Sweden. Historical and contemporary perspectives*. (Dissertations in Bilingualism.) Stockholms universitet.
- Åbrink, Håkan 2006: "Olyckligtvis har vi två slags språk: ett städadt och ett slurfvigt." Om det svenska rikstalspråkets uppgång och fall. *VAKKI* 26. Vasa.

Öhlund, Lovisa 2007: *Några enstaka raubär på ladingen. En uppsats om attityder till den gotländska dialekten*. D-uppsats vid Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. (Stencil.)

Summary

This article deals with standard Swedish, with an emphasis on spoken language. First, its historical development from the 16th century is accounted for. In writing, Swedish was more or less standardized in the early 19th century, whereas a spoken standard did not emerge until a century later. This was preceded by a battle between two opposing norms, the speech of drawing room conversation in Stockholm and “book Swedish”, a form of spelling pronunciation particularly favoured by school teachers. By and large, “book Swedish” was victorious, and that has influenced the conception of standard speech in Sweden ever since. Different designations and meanings of “Swedish standard language” are then discussed, and so is the relation between standard Swedish in Sweden and Finland. The last section presents empirical data showing that Swedes today are rather indifferent to questions of linguistic correctness, probably because the norms are felt to be natural enough not to be questioned.

Mats Thelander

Nordiska språk, Uppsala universitet
Box 527, SE-751 20 Uppsala, Sverige
Mats.Thelander@nordiska.uu.se

Tysk språknormering og standarduttale i historisk perspektiv

Av John Ole Askedal

I det følgende beskrives i korte trekk forutsetningene for og fremveksten av tysk standarduttale. Først omtales tilløp til overregional normbevissthet og normdannelse i middelalderens tyske skriftspråklige praksis, dernest nyere standardiseringsinitiativer og -prosesser som førte til en skriftspråksnorm og en norm for standarduttale. Utviklingen av en talemålsstandard ses i relasjon til den mangfoldige dialektsituasjon på det tyskspråklige område og viktige historisk-politiske faktorer (tysk rikssamling) og kulturelle verdier og behov ("Bühnensprache" – scenespråk, tysk "Bildungsbürgertum" – dannelsesborger-skap). Avslutningsvis omtales nyere utviklinger i talemålsnormen, almene synspunkter på tysk talemålsnormering og standardtalespråkets situasjon i dag.

1 Innledning

Tysk standarduttale er en konsekvens av og et svar på standardiseringen av tysk skriftspråk. Jeg skal derfor gi en kortfattet historisk oversikt over mulige tidlige tilløp til overregionalt skriftspråk i middelalderen og den utvikling i retning av en felles tysk skriftspråklig standard som skjøt fart i senmiddelalderen, og deretter med Johannes Gutenberg og Martin Luther som på hver sin måte skjellsettende skikkelser. Jeg presenterer så hovedtrekk ved utviklingen av tysk talemålsnormering og autoritative synspunkter som ligger til grunn for aktuell uttalenormering.

2 Dialektvariasjon og tidlige standardiseringstilløp i middelalderen

Det eksisterer visse sammenhenger mellom et språksamfunns geografiske og demografiske omfang, dets interne systemvariasjon, dets kulturelle og politiske utviklingsnivå og de standardiseringsbehov som melder seg i ut-

viklingens løp. Utbredelsesområdet for tysk språk var allerede i tidlig middelalder meget stort og omfattet det meste av den vestlige del av dagens tyske forbundsrepublikk med Nederlandene i vest og dagens Østerrike i sørøst. I løpet av middelalderen foregikk det en omfattende territorial og språklig ekspansjon østover som etter hvert gjorde tysk til det største sammenhengende språk- og dialektområde i Europa (Stedje 2007: 112–114). Det er det stadig, også etter de omfattende territoriale avskallinger som var resultatet av Den første og særlig Den annen verdenskrig.

Over det enorme tyske språkområde utviklet det seg i tidens løp en betydelig dialektvariasjon. Det mest grunnleggende dialektskillet – og det som fikk de største konsekvenser for standardiseringshistorien – er det mellom høytysk og nedertysk som oppstod som et resultat av den 2., (gammel)høytyske lydforskyvning (jf. for eksempel Wolff 1990: 59–61; Stedje 2007: 75–78). Det kompleks av endringer i konsonantsystemet som denne lydforskyvningen omfatter, er mest konsekvent gjennomført i den overtyske del av det høytyske område, som består av bayersk i sydøst og alemannisk i sydvest; i det nordligere mellomtyske område ble endringene gjennomført med avtagende konsekvens. I oversikten nedenfor vises resultatet i tre nabo-dialekter av de to prosesser – ”tenuesforskyvning” og ”mediaforskyvning” – som gjerne ses i sammenheng med hverandre som deler av det samlede forskyvningsforløp. Forskyvningene er altså mest konsekvent gjennomført i bayersk og alemannisk, og i noe mindre grad i østfrankisk, som er den dialekt som på dette punkt danner grunnlaget for det senere tyske standard-språk (fordelingen av affrikat og frikativ i tenuesforskyvningen er avhengig av posisjon):

Den høytyske lydforskyvning

a.	”Tenuesforskyvning”	germansk	p	t	k
		bayersk og alemannisk	p ^f /ff	t ^s /ss	k ^{ch} /ch
		østfrankisk	p^f/ff	t^s/ss	k/ch
b.	”Mediaforskyvning”	germansk	b	d	g
		bayersk	p	t	k
		alemannisk	p/b	t	k
		østfrankisk	b	t	g

Det nedertyske, dvs. nordtyske område viser – i likhet med det øvrige germanske språkområde – ingen av disse forskyvningene. Både på det høy-

tyske og det nedertyske område tiltar dialektspaltningen i løpet av middelalderen.

På 800-tallet var det dominerende standardiserte skriftspråk innenfor det tyske språkområdet den katolske kirkes latin. Den gammelhøytyske skriftkultur som etterhvert oppstod, var en avlegger av den latinske. Som den latinske stod den gammelhøytyske skriftkultur i overveiende grad i kris-tendommens og kirkens tjeneste; i omfang stod den langt tilbake for den latinske. Den skriftkultur som bygget på det gammelhøytyske folkespråket, er skriftliggjort dialektvariasjon;¹ det fantes ingen forenende overregional gammelhøytysk norm.

Enkelte fenomener i gammelhøytysk kan muligens likevel tolkes som tilløp til språkbruk med overregionale intensjoner. Det gjelder for eksempel språket i den gammelhøytyske Isidor-oversettelsen og i Mattheus-evangeliet fra Monsee, som er en blanding av mellomfrankisk og rhinfrankisk med innslag av alemannisk. Her har noen villet se spor av et karolingisk hoffspråk eller et mellomfrankisk overskiktsspråk som ikke nødvendigvis var knyttet til hoffet (jf. von Polenz 1978: 39).

Det har også vært antydning at det høytysk-nedertyske blandingsspråket i *Hildebrandslied*, det eneste bevarte tyske heltediktet med tema fra folkevandringstiden, gjenspeiler et slags utjevningsspråk. En like sannsynlig forklaring er imidlertid at en nedertysk skriver har hatt vanskeligheter med å skrive av en overtysk, i dette tilfelle bayersk, originaltekst. I så fall er språkblandingen i *Hildebrandslied* et spesielt klart eksempel på at de skrivende munker i et kloster slett ikke behøvde å stamme fra det dialektområdet klosteret lå i, noe som i og for seg innbød til en viss utjevning av dialektforskjeller (von Polenz 1978: 40).

Det er grunn til å anta at karolingernes hoffspråk var høytysk, ikke nedertysk, selv om en stor del av karolingerrikets østlige del – Austrasia – lå på nedertysk område. Det tyske språk som anvendes i Strassburg-edene fra 842, hvor to av Karl den stores sønner, Karl og Ludvig, sverger hverandre troskap mot den tredje, Lothar, er høytysk, nærmere bestemt rhinfrankisk.

Den gammelnedertyske (gammelsaksiske) litterære overlevering er langt mindre omfattende enn den gammelhøytyske og oppviser mindre variasjon i det språklige uttrykk. Men noe finnes (jf. Stedje 2007: 100–102). Det mest berømte gammelnedertyske diktverk er det stavrimede epos *Heliand* 'Frelseren', forfattet mellom 830 og 850. Forekomsten av enkelte gammelhøytyske språktrekk i et av hovedhåndskriftene (Cottonianus) har

vært forsøkt forklart som tilløp til en slags normalisering i retning av høytysk; *Heliland*-språket representerer kanskje et litterært språk med forbindelse til den frankervennlige del av den saksiske adel (von Polenz 1978: 40). Utvilsomt er det at det foreligger høytysk leksikalsk innflytelse på gammelnedertysk. Her, som i Strassburg-edenes tilfelle, aner vi konturene av en generell orientering i retning av høytysk som toneangivende språk over større områder – en orientering som senere etablerte seg som hovedlinjen i tysk språknormhistorie.

De normaliserings- eller standardiseringsstilløp vi har omtalt så langt, baserer seg strengt tatt på formodninger. Det er først når vi kommer frem til den klassiske tyske middelalderdiktningens språk i perioden ca. 1170–1250, såkalt ”klassisk middelhøytysk”, at vi med sikkerhet kan anta et overregionalt, litterært språk (Stedje 2007: 117–118). Klassisk middelhøytysk var ridderstandens litteratur- og kulturspråk. De fleste dikterne var av overtysk, dvs. bayersk og alemannisk, herkomst. Klassisk middelhøytysk har et enhetlig overtysk preg, men lar seg ikke tilordne en bestemt overtysk dialekt. Skrivemåtene i håndskriftene er dog mindre enhetlige enn de normaliserte middelhøytyske tekstutgavene kan gi inntrykk av. Dette middelhøytyske litteraturspråket var også i bruk på nedertysk område i Tyskland (op. cit.: 132), men ikke i Nederlandene, som hadde sin egen litteratur. Det er imidlertid betegnende at en av de første betydningsfulle høviske diktere på tysk område er Heinrich von Veldeke. Han er også kjent som den som innleder nederlandsk litteraturhistorie under navnet Hendrik van Veldeke (Langvik-Johannessen 1980). Han var født på gammelnederfrankisk, altså i språklig henseende nedertysk, område i nærheten av byen Hasselt i det nåværende belgiske Limburg. Hans epos *Eneit* er bare overlevert i middelhøytysk språkform, men det utmerker seg ved rim som er like korrekte i gammelnederfrankisk versjon som i den middelhøytyske språkform dette eposet er overlevert i (von Polenz 1978: 55).

Den berømte ”sangerkrigen på Wartburg”,² hvor også Heinrich von Veldeke deltok, er et historisk vitnesbyrd om den litterære interregionalitet som kjennetegnet det middelhøytyske diktermiljøet. Kjente sydtyske diktere som var aktive ved det østfrankiske hoffet på Wartburg i Thüringen, er Walter von der Vogelweide, tysk middelalderdiktningens mest berømte skikkelse, og Wolfram von Eschenbach. Hartmann von Aue var fra det alemanniske område, men er kjent fra virksomhet i Franken. Omvendt var Konrad von Würzburg fra Franken, men aktiv som dikter på det alemanniske område, i Basel. Også ved nedertyske fyrstehoff var mid-

delhøytysk etter alt å dømme gangbart dikterspråk, og diktere av nedertysk opprinnelse unngår spesifikt nedertyske rim og uttrykk (von Polenz 1978: 55–56). I middelhøytysk diktning unngås dialektfarvede ord og uttaletrekk som kunne virke estetisk fremmedgjørende eller hemme forståelsen. Riddertidens høviske idealer innebar generelt et krav om å holde på avstand det altfor folkelige og vulgære. Middelalderens tyske ridderkultur var, særlig under keiserne av Staufer-slekten, i sin natur universalistisk og anti-provinsiell. Det er sannsynlig at det eksisterte ikke bare et overregionalt dikterspråk, men også et overregionalt *talespråk* for ridderstanden (op. cit.: 57). Dette ble i så fall neppe delt av de jevne lag av befolkningen.

Det forholdsvis enhetlige middelhøytyske dikterspråk som de omvandrende trubadurene benyttet seg av, hadde ikke en så bred sosiologisk basis at det kunne leve videre som grunnlag for et fremtidig tysk standard-språk. Den litterære tradisjon disse dikterne representerte, døde ut ca. 1250, samtidig som ridderstandens sosiale status ble sterkt svekket. Senere standardiseringstilløp hadde en annen, politisk-administrativ eller kommersiell basis. Den nye diktning som oppstod på begynnelsen av 1300-tallet, er sterkere dialektpreget. Den kontinuitet fra standsspråk til moderne kultur- og litteraturspråk som man med litt velvilje kan se som en linje i engelsk språkutvikling, har ikke tyskerne hatt (von Polenz 1978: 59).

3 Standardiseringsutviklinger i kansellispråk og boktrykkerkunst

I forbindelse med den tyske koloniseringen av slavisk- og baltiskspråklige områder utviklet det seg på nordtysk område nye nedertyske dialekter (von Polenz 1978: 45–47). Det oppstod også et overregionalt middelnedertysk skriftspråk med utjevning av dialektforskjeller (op. cit.: 68). Da Lübeck ble sentrum for Hansaforbundet, fulgte fra midten av 1300-tallet bydialekten med som skriftspråk for Hansaforbundets kommersielle aktiviteter (Stedje 2007: 132–136). Hansaforbundets nedgang førte sammen med den lutherske reformasjon og bruken av Luthers høytyske bibelspråk som kirkespråk til at middelnedertysk opphørte å eksistere som skriftspråk ca. 1600 (Stedje 2007: 137–138; von Polenz 2000: 258–269).

Da tyske byer i perioden 1200–1350 gradvis gikk over fra latin til tysk som språk i offentlige dokumenter, var det den lokale dialekten de brukte. Men fra midten av det 14. århundre begynner så den lange utviklingen henimot et forenende standardisert tysk skriftspråk. Utgangspunktet er et mangfold av skrevne dialekter, som så etterfølges av mer vidtrekkende

regionale skriftspråklige varieteter, og den prosessen avsluttes med et riksdekkende skriftspråk på østmellomtysk grunnlag. Flere faktorer bidro til utviklingen. De store kansellier, som representerte handelsinteresser og praktiske forvaltningsbehov, var en viktig faktor (Stedje 2007: 141). Men begynnelsen var alt annet enn enkel. I en av sine "Tischreden" sier Luther: "Tyskland har så mange dialekter at folk ikke forstår hverandre over en avstand av 30 mil" (jf. op. cit.: 146).

Byer med vidstrakte handelsforbindelser, som Nürnberg i Franken, Regensburg i Bayern og Eger i Bøhmen, hadde kansellier som møtte og måtte tilfredsstille det praktiske behov for et overregionalt og mer enhetlig skriftspråk. De store bykansellier, for eksempel i Augsburg, Leipzig og Nürnberg, trakk i samme retning.

Det keiserlige rikskanselli, som i perioden 1346–1438 befant seg i Prag og deretter ble flyttet til Wien, pleiet et skriftspråk med påviselige tendenser til dialektutjevning (jf. Stedje 2007: 146–147). I keiser Karl IV.'s Pragkanselli brukes både former med nyhøytysk diftongering av overtysk, bayersk-østerriksk opphav (Barbour & Stevenson 1990: 90–91) og former med nyhøytysk monoftongering, som oppstod på mellomtysk område (op.cit.: 88). Videre brukes mellomtysk *b*, *k* for overtysk *p*, *ch*. Man ser tegn til nyhøytysk forlengelse av vokaler i åpen stavelse, også det et mellomtysk utviklingstrekk. Kanselliene til Habsburg-keiserne Albrecht II. og Friedrich III. i Wien viser noe sterkere sydtysk innflytelse, blant annet brukes overtysk *kh*, *p* for mellomtysk *k*, *b*. De overtyske diftongene *ie*, *uo*, *üe*, som var et trekk ved talespråket i Wien, unngås til fordel for monoftonger. (Jf. von Polenz 1978: 72–73.)

Det thüringisk-saksiske kanselliet til Wettiner-fyrstene som fra 1454 residerte i Meissen i Sachsen, altså på østmellomtysk område, bruker overtysk diftongering av middelhøytysk *î*, *iu* [y:], *û* > *ei*, *eu/äu*, *au*. Spesifikt thüringiske dialekttrekk unngås. De historiske, geografiske og kommunikasjonsmessige forhold la her til rette for utvikling og utbredelse av et overdialektalt språk. "Meißnisches Deutsch" hadde stor prestisje og fikk tilsvarende betydning for den senere utvikling. (Jf. op. cit., 76–78.)

Boktrykkerkunsten, oppfunnet av Johannes Gutenberg ca. 1450, førte til at tyskspråklige bøker kom til å nå mange flere mennesker enn tidligere. Men det gikk ikke så raskt i starten. De første trykte bøkene var på latin. Ca. 1500 var antallet tyske trykk ca. 80. De eldste er fremdeles sterkt dialektpreget, og det var en klar kommersiell ulempe i et språkområde med så mange og så store dialektskiller som det tyske. For å sikre de nye trykte

bøkene på tysk et større omsetningsområde og flere kunder – og dermed også den nye teknologien en fremtid – ble altfor avstikkende dialektformer fjernet av korrektorer som støttet seg til de eksisterende overregionale kansellispråk. Slik oppstod forskjellige ”boktrykkerspråk”, av og til flere enn ett i en og samme by; på denne tiden eksisterte det ikke noen egentlige språknormeringsinstanser, som grammatikere med prestisje eller politiske institusjoner med ansvar for normering. Byer med utbredte boktrykkerspråk var for eksempel Augsburg, Wien, Nürnberg, Wittenberg, Frankfurt am Main, Strassburg og Basel (jf. op. cit.: 85–87).

På grunnlag av kanselli- og boktrykkerspråkene hadde det ca. 1500 utviklet seg fem overregionale skriftnormaler på det tyske område (Stedje 2007: 149):

- Middelnedertysk skriftspråk med grunnlag i Lübeck bymål.
- Köln-normalen, som en stund bevarte et lokalt særpreg. De nære og omfattende handelsforbindelser til Nederlandene satte et visst preg på denne skriftnormalen.
- Østmellomtysk skriftnormal knyttet til det saksiske kanselli i Meissen, og oppstått ved utjevning av forskjeller mellom ulike koloniseringsgruppers dialekter. Denne normalen dannet i hovedsak grunnlaget for Martin Luthers skriftspråk.
- Den sydøstlige normalen ble kalt *Das Gemeine Deutsch* og hadde sitt grunnlag i bayersk-østerriksk (von Polenz 1978: 76). Bak seg hadde den det keiserlige habsburgerkanselliets autoritet og de overtyske trykkerienes praksis. Med visse lokale avvik ble denne normalen brukt i Østerrike, Bayern, Schwaben og Elsass.
- Den sydvestlige skriftnormalen, som lenge bevarte en del alemanniske særtrekk på grunn av de sveitsiske byers politiske selvstendighet og økonomiske styrke. Av betydning var også den sveitsiske kalvinismen, som representerte religiøs selvstendighet.

4 Martin Luthers betydning

På begynnelsen av 1500-tallet så *Das Gemeine Deutsch*, altså den sydøstlige normalen, ut til å kunne bli en felles høytysk skriftspråklig norm. Så kom reformasjonen og med den Luther. Motreformasjonen benyttet seg av *Das Gemeine Deutsch*, men det var det østmellomtyske språket i Luthers skrifter, særlig hans bibeloversettelser fra 1534 og 1545, som ble retningsgivende

for den videre utvikling av et felles tysk skriftspråk (Stedje 2007: 150–154; von Polenz 1978: 87–92). Luthers bibeloversettelser trengte til side de allerede eksisterende tyske bibeloversettelser, både de høytyske og de nedertyske, med ubetydelige forandringer også blant tyske katolikker, på grunn av sin språklige kvalitet. Mens det i året 1500 eksisterte en tysk bibel eller et tyskspråklig utdrag av Bibelen per 300 tyskere, fantes det i 1546 en hel Luther-bibel eller et utvalg fra denne på hver trettende tysker, og det til tross for at den katolske kirke hadde forbudt Luthers bibeloversettelse. Luthers betydning kan avleses av følgende oversikt over antallet Luther-trykk i forhold til det totale antallet tyskspråklige trykk i år 1500 og i tidsrommet 1518–1524 (jf. Askedal 1993: 62):

År	1500	1518	1519	1520	1521	1522	1523	1524
Tyske trykk	80	150	260	570	620	680	935	990
derav Luther-trykk	–	44	112	234	164	258	392	269

At Luther-bibelen fikk innpass i det nedertyske Nord-Tyskland, bidro sterkt til nedertyskens undergang som regionalt tysk skriftspråk. Ved 1600-tallets begynnelse var både den nedertyske og den sydvesttyske skriftspråkstradisjonen i praksis fortrent, og utviklingen gikk videre i favør av Luthers østmellomtysk. Men det varte til midten av 1700-tallet før Syd-Tyskland hadde sluttet seg til den østmellomtyske skriftspråkstradisjonen.

Grunnlaget for Luthers skriftspråk var hovedsakelig østmellomtysk, men med overtysk diftongering (*i* > *ei* osv.; Stedje 2007: 162–164). Luther unngår i stor grad overtysk apokope av endelsesvokalen *-e* (*Seele*, ikke overtysk *Seel*, osv.; op. cit.: 150); slike apokoperte former ble forøvrig i samtiden oppfattet som et kjennemerke på katolisisme. At Luthers bibeloversettelse ble akseptert både i Syd- og Nord-Tyskland, og både av protestanter og etterhvert også av katolikker, betød en praktisk samforstand som begunstiget riksdekkende enhetlighet i skriftspråket. Det var i pakt med Luthers egne intensjoner; han sier selv at han følger språket til det saksiske kanselli, slik at både høytysk- og nedertysktalende skal kunne forstå ham (Stedje 2007: 152–153; jf. også von Polenz 1978: 90). Ved det internasjonalt orienterte universitetet i Wittenberg har han sannsynligvis unngått altfor sterke dialektkjennetegn i sitt talespråk og orientert sin talte høytysk fonetisk i nordlig retning (von Polenz 2000: 176).

5 Språkakademier og grammatikere

I fortsettelsen av renessansen brakte 1600-tallet nye impulser som styrket utviklingen henimot en standardspråklig norm. Såkalte "språkselskaper" eller akademier ble grunnlagt etter italienske forbilder (Stedje 2007: 177–178). Deres anliggende var kamp mot unødvendige fremmedord og for normering av skriftspråket. Det første var "Fruchtbringende Gesellschaft" i Weimar. Det ble stiftet i 1617 med det uttrykte formål å skape et tysk litteraturspråk og normere dets uttale, rettskrivning, grammatikk og ordforråd (von Polenz 1978: 109–110). Deretter fulgte språkselskaper i blant annet Strassburg, Hamburg, Nürnberg og Leipzig (op. cit.: 110–111). Språkselskapene forble begrenset til en forholdsvis snever krets av personer og kunne i Tyskland ikke ha den samme raske breddevirkning som for eksempel det franske akademi (opprettet av kardinal Richelieu i 1635) hadde under den sentralistiske franske stats paraply. Men de var uttrykk for en stadig sterkere norm- og korrekthetsbevissthet som de bidro til å styrke ytterligere. En lang rekke enkeltpersoner fra språkselskapenes krets var virksomme som grammatikere og språkrøktene og ydet grunnleggende bidrag til videreføringen av standardiseringsverket (op. cit.: 120).

På 1600-tallet var særlig den schlesiske barokkdikteren Martin Opitz (1597–1639) og språkmannen Justus Georg Schottel (1612–1676) toneangivende (Stedje 2007: 178). Opitz anses som grunnleggeren av moderne tyske litteraturspråk (*Buch von der deutschen Poetery*, 1624). Schottel var sin tids mest ansette grammatiker og leksikograf (*Teutsche Sprachkunst*, 1641; *Ausführliche Arbeit von der Teutschen Haubtsprache*, 1663, nesten 1500 sider). Schottel betraktet ikke språket til det saksiske kanselli i Meissen eller høytysk som et absolutt forbilde, men fordret – som den første – et overregionalt skriftspråk tilpasset hele det tyske språkområde. Også de følgende må nevnes spesielt: Christian Gueintz (1592–1650; *Deutsche Rechtschreibung*, 1645); Georg Philip Harsdörffer (1607–1658), medlem av flere språkselskaper og forfatter av en poetikk som også beskjeftiger seg med rettskrivning (*Poetischer Trichter / Die Teutsche Dicht- und Reimkunst*, 1647); Caspar Stieler (1632–1707; *Der Teutschen Sprache Stammbaum und Fortwachs*, 1691); filosofen Gottfried Wilhelm Leibniz (1646–1716; *Unvorgreifliche Gedancken, betreffend die Ausübung und Verbesserung der Teutschen Sprache*, ca. 1697, publisert posthumt; (jf. også von Polenz 1978: 108).

På 1700-tallet var Johann Christoph Gottsched (1700–1766) og Johann Christoph Adelung (1732–1806) de to mest innflytelsesrike skikkelsene

(Stedje 2007: 180–181). Deres omfattende innsats bestod i å utbygge og styrke den østmellomtyske skriftspråksvarietet som allerede stod sterkt (von Polenz 1978: 114). Gottscheds viktigste verk er *Grundlegung einer deutschen Sprachkunst* (1748). Hans ideal er østmellomtysk skriftspråk slik det ble praktisert i den ”gode litteratur”, som han forsøker å systematisere og normere med noe pedantisk virkende forskrifter. (Han er blant annet opphavsmann til normeringen av den svake adjektivbøyningen.) Det skyldes ikke minst Gottscheds autoritet at østmellomtysk basert skriftspråk kunne slå igjennom såvidt raskt også i Syd-Tyskland. Gottscheds språklære ble innført i skoleverket i Bayern og Østerrike ved statlig forordning. Adelung videreførte og utbygget Gottscheds verk, blant annet i sitt omfattende ordboksverk *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der hochdeutschen Mundart* (fem bind, 1774–1786) og i sin språklære for skolen (1781) og sin rettskrivningslære (1788). Adelung var Tysklands store språkautoritet på 1700-tallet og i første halvdel av 1800-tallet. Hans verker ble brukt som norminstans i språklige tvilstilfeller, også av tidens beste diktere (von Polenz 1978: 112–113; Stedje 2007: 181–183). De store dikternes tilslutning til Gottscheds og Adelungs norm hadde stor breddevirkning fordi denne normen fikk status som høyspråklig forbilde i 1800-tallets tyske nasjonsbygging.

6 Nasjonal breddevirkning og riksgyldig normering

Dermed vant litteraturspråket innpass på andre kommunikasjonsarenaer enn den skjønnlitterære – i aviser, tidsskrifter, vitenskapelige publikasjoner osv. Korrekt og nyanserik beherskelse av dette litteraturspråket, som stod i klar motsetning til både dialektene, overregionale folkelige talespråk og bymål, ble et dannelsesmerke for det stadig sterkere borgerlige samfunn, ikke bare i skrift, men også i tale; litteraturspråket blir et språklig kjennemerke for det tyske ”Bildungsbürgertum” (Barbour & Stevenson 1990: 50). Gjennom en stadig bedre utbygget grunnskoleundervisning blir denne språknormen etter hvert et nasjonalt felleseie. Fra å omfatte ca. 50 % av alle barn i 1850 var skoleplikten blitt almen ved århundreskiftet. Den litterære norms nye rolle som et nasjonalt forenende skriftspråk var mest dramatisk påtagelig i Nord-Tyskland, hvor normert høytysk med hovedsakelig basis i østmellomtysk nærmest måtte læres som et fremmedspråk, men også i Syd-Tyskland og Østerrike var – og er – forskjellen mellom tysk skriftspråklig norm og lokal dialekt betydelig. Sveitsertyskerne innrettet seg også etter stortysk skriftspråksnormering, men beholdt sine sterkt avvikende dialekter som

sosialt nøytrale talemål. I situasjoner som krever mer almen forståelighet, anvendes også høytysk med sveitsisk uttale og intonasjon.³ Men i Sveits hersker stadig generelt en funksjonell diglossi (jf. Barbour & Stevenson 1990: 204, 214–217; von Polenz 1999: 442–451).

Gottscheds og Adelungs bidrag til utviklingen av en mer enhetlig felles-tysk rettskrivningsnorm var grunnleggende, men det gjenstod likevel en del. I forbindelse med innføringen av almen skoleplikt i hele Det tyske rike ble kravene om en strammere og mer konsekvent norm som kunne erstatte de retningslinjer som forelå for enkelte deler av Tyskland, tydeligere. For første gang griper nå den tyske stat inn som språkregulerende instans. Det ble holdt en viktig rettskrivningskonferanse i 1876, og resultatet av den var Konrad Dudens *Orthographisches Wörterbuch der deutschen Sprache* (1880) (Stedje 2007: 188). Dudens rettskrivning ble i all hovedsak anerkjent som offisiell rettskrivning på den store Orthographische Konferenz i Berlin i 1901. Den hittil siste utgaven av Dudens rettskrivningsordbok er 24. utgave fra 2006 (Duden 1, 2006).

7 Normeringen av tysk standardtalemål

Kodifisering av en tysk talespråksnorm – ”Hochlautung”, ”Orthoëpie”, ”Rechtlautung” (Krech et al. 1964: 11) – er sekundær i forhold til normeringen av skriftspråket og har en langt kortere historie enn skriftspråksnormeringen. Utgangspunktet for kodifisering av en uttalenorm var primært kunstnerisk og estetisk, ikke i første rekke praktisk, pedagogisk eller politisk. Da tysk litteratur og litteraturspråk hadde etablert seg blant de store i Europa og blant annet fostret en rekke betydelige dramatikere som ble spilt over hele det tyskspråklige område, følte mange et behov for et nasjonalt scenespråk. Dette synet målbar den selv ikke ubetydelige dramatiker Goethe så tidlig som i 1803, i sine ”Regeln für Schauspieler” (her sitert etter Siebs 1969: 1–2; jf. også Krech et al. 1964: 11):

Wenn mitten in einer tragischen Rede sich ein Provinzialismus eindrängt, so wird die schönste Dichtung verunstaltet und das Gehör des Zuschauers beleidigt. Daher ist das Erste und Notwendigste für den sich bildenden Schauspieler, daß er sich von allen Fehlern des Dialekts befreie und eine vollständige reine Aussprache zu erlangen suche. Kein Provinzialismus taugt auf die Bühne! Dort herrsche nur die reine deutsche Mundart, wie sie durch Geschmack, Kunst und Wissenschaft ausgebildet und verfeinert worden.

Etter et initiativ fra Theodor Siebs, professor i germanistikk i Greifswald, ble i 1896 arbeidet med en uttalenorm for scenespråket satt i gang. I 1898 utarbeidet en kommisjon de retningslinjer som ble presentert i Siebs' *Deutsche Bühnenaussprache* (1898) (jf. Siebs 1969: 9; Stedje 2007: 188–189; Askedal 1993: 79). Siebs hadde for tysk uttalenormering en betydning som nok kan sammenlignes med den Konrad Duden hadde for rettskrivningen. Siebs' norm var altså i utgangspunktet ment å skulle gjelde for teateruttalen, men fikk også stor betydning i skolen.

Siebs la i hovedsak til grunn den nordtyske uttale som i realiteten allerede hadde vært ansett som forbilledlig i 100 år, fra begynnelsen av 1800-tallet. Den kan langt på vei beskrives som høytysk fonemsystem og høytyske ordformer med nedertysk fonetikk – en "Verschmelzung von hochdeutschen Sprachformen mit niederdeutschen Lautwerten" (Krech et al. 1964: 6). Siebs-normens viktigste unntak fra nordtysk uttale var at *st* og *sp* ikke skulle uttales på nordtysk maner som [st], [sp], men som [ʃt], [ʃp] (jf. Barbour & Stevenson 1990: 151–152).

Nordtyskernes språklige adferd var lenge diglossisk på tilsvarende måte som sveitser tyskernes er det den dag i dag; de snakket nedertysk, men skrev høytysk. Når man i nordtyske byer etterhvert gikk over til også å tale høytysk, gjorde man det med utgangspunkt i datidens korrekthetsforståelse som baserte seg på det skrevne og trykte ord som det grunnleggende. Det utviklet seg en nordtysk leseuttale av høytysk som etterhvert fikk stadig større prestisje også utenfor det nordtyske område. Denne uttalen, hvis begynnelse kan gå tilbake til det 16. århundre (von Polenz 2000: 176–177; 1994: 202), gikk for å være "ren" fordi den stemte så godt overens med skriftspråket. Den ble også utbredt praksis på tyske scener (Krech et al. 1964: 6).⁴ Det kan i denne sammenheng nevnes at noen av de viktigste personene bak det tyske standardiserings- og normeringsverket var født på nedertysk dialektområde. Det gjelder Gottsched, Adelung og Joachim Heinrich Campe (1746–1818; for eksempel *Wörterbuch der deutschen Sprache*, 5 bind, 1807–1812). (Jf. Stedje 2007:189, n. 10.)⁵

Etter sitt historiske opphav svarer tysk standarduttale langt på vei til middelklassens talespråk i nordtyske byer (Barbour & Stevenson 1990: 50). Legger vi til grunn en (realistisk) definisjon av talt standardspråk som tillater avvik i fonetiske detaljer, kan vi fastslå at det mot slutten av 1800-tallet eksisterte en faktisk standarduttale som ble brukt av middelklassen i de nordlige og sentrale deler av Tyskland. Bruken av en slik standarduttale avtar, og uttalens regionale preg tilar, jo lenger syd man kommer, og denne

situasjonen har holdt seg til våre dager (op. cit.: 50). Identifikasjonen av standarduttalen med Nord-Tyskland og dermed også protestantisme og Preussen, kan nok ha medvirket til dens langsomme aksept i det katolske Syd-Tyskland (op.cit.: 51).

8 Nyere forandringer i Siebs' uttalenorm

Siebs' uttalenorm har vært bemerkelsesverdig stabil fra det ene opplaget av *Deutsche Bühnenaussprache* til det neste. Mindre forandringer ble innført i 1933 og 1957. Det fonetisk urealistiske kravet om en egen uttale av u-stemte konsonanter som skyldes nøytralisering av stemthetsopposisjonen (såkalt "Auslautverhärtung", jf. tilfeller som *Rad* vs. *Rat* og *pflügt* vs. *pflückt*), ble oppgitt, og uvular *r* ble akseptert som likeverdig med alveolar *r*.⁶ Avstanden mellom det Siebs foreskrev, og den faktisk aksepterte standarduttale ble likevel i årenes løp heller større enn mindre.⁷

En videregående forandring av normbeskrivelsen inntrådte først med den østtyske *Wörterbuch der deutschen Aussprache* (Krech et al. 1964), som åpnet for en mer liberal tilknytning til reell talespråklig praksis. Til grunn for nyorienteringen lå en undersøkelse ledet av professor Hans Krech († 1961). Lydbåndopptak av den faktiske uttale i øst- og vesttysk radio ble undersøkt instrumentalfonetisk og dessuten sjekket opp mot et stort antall informanter (Krech et al. 1964: 12–13).⁸ Følgende sitat gir uttrykk for intensjonene med boken:

Das Aussprachewörterbuch ist nicht nur für eine kleine Gruppe geübter Sprecher gedacht, sondern für den breiten Kreis derer, die im öffentlichen Leben stehen und Wortschatz und Satzbau der Hoch- (Schrift-) Sprache gebrauchen müssen. Es soll Schauspielern und Rundfunksprechern ebenso helfen wie Lehrern, Funktionären in Politik und Wirtschaft sowie Mitgliedern von Arbeitertheatern. Darüber hinaus soll es allen als Ratgeber dienen, die kulturvoll leben wollen und deshalb auch auf ihre Aussprache achten, um sich in ansprechender Form äußern zu können. Nur so dient es einer vorbildlichen Entwicklung von Volksbildung und Kultur, die im Sinne des sozialistischen Humanismus mehr und mehr Menschen erfaßt und zu einer allseitigen Entfaltung der Persönlichkeit führt.

[...] Die Sprache ist gesellschaftliches Kommunikationsmittel; sie ermöglicht die Verständigung innerhalb einer Gemeinschaft. Als mündliche Äußerung ist sie an eine Ausspracheform gebunden, die vom einzelnen nicht willkürlich verändert werden kann (Krech et al. 1964: 5).

Wörterbuch der deutschen Aussprache (1964) presenterer "eine Hochlautung ..., die weder Nachlässigkeiten gestattet noch artikulatorische Über-

steigerungen zuläßt, weil beides den Kontakt in der sprachlichen Kommunikation stört" (Krech et al. 1964: 6).

I Vest-Tyskland var Siebs først ute med en liberalisering i pakt med de østtyske forskningsresultatene og de normkonklusjoner som var trukket av dem i DDR. Jf. følgende redegjørelse i forordet til Siebs (1969: V):

Die vorliegende 19. Auflage bedeutet einen Einschnitt in der Entwicklung des „Siebs“. Nicht nur ist die alte Bezeichnung „Bühnensprache“ im Titel ebenso aufgegeben wie die zunächst hinzugefügte, später an ihre Stelle getretene Benennung „Hochsprache“, sondern es ist vor allem der Begriff der Aussprachennorm geändert worden. Die Hochlautung umfaßt jetzt die „reine Hochlautung“, d. h. die Regeln der Siebsschen „Bühnenaussprache“, und eine „gemäßigte Hochlautung“. Die eine ist die ideale Höchnorm, die hier im Unterschied zu dem 1964 in Leipzig erschienen „Wörterbuch der deutschen Aussprache“ bewahrt wurde, die andere eine den Bedürfnissen der Sprecher Rechnung tragende Norm, die dadurch gekennzeichnet ist, daß sie geringere Deutlichkeit verlangt. Im Unterschied zum Duden-Aussprachewörterbuch (1962), das in seinem allgemeinen Teil Hinweise auf eine „Umgangslautung“ enthält, sie aber im Wörterbuch nicht berücksichtigt, sind auch bei den einzelnen Wörtern im Wörterverzeichnis des vorliegenden Buches beide, die reine wie die gemäßigte Hochlautung, angegeben (soweit sie sich unterscheiden).

Den vesttyske *Duden Aussprachewörterbuch. Wörterbuch der deutschen Standardaussprache*, som inntil da hadde holdt fast ved ”gemäßigte Hochlautung”, fulgte etter i samme retning i den nye utgaven som kom i 1974. Jf. fra forordet (Duden 6, 1974: [5]):

Die Neuauflage des Duden-Aussprachewörterbuchs trägt der Entwicklung der Aussprache des Deutschen in neuester Zeit Rechnung. Die aus dem 19. Jahrhundert stammenden Normen der Bühnenhochlautung sind aufgegeben worden. Die heute als übersteigert empfundene Bühnenaussprache ist durch eine allgemeinere Gebrauchsnorm ersetzt worden, die wir hier Standardaussprache nennen.

Die wesentlichen Züge dieser Standardaussprache sind folgende: 1. Sie ist überregional, d. h., sie enthält keine typisch landschaftlichen Ausspracheformen. 2. Sie ist einheitlich. Varianten werden ausgeschaltet oder auf ein Mindestmaß beschränkt. 3. Sie ist schriftnah, d. h., sie wird weitgehend durch das Schriftbild bestimmt. 4. Sie ist deutlich, d. h., sie unterscheidet die Laute stärker als die Umgangslautung. 5. Sie ist eine Gebrauchsnorm, die der Sprechwirklichkeit nahe kommt. Selbstverständlich kann sie nicht die vielfältigen Schattierungen der gesprochenen Sprache vollständig widerspiegeln.

Mit der Standardaussprache will das Aussprachewörterbuch eine allgemein gültige Aussprache vermitteln. [...] Die Standardsprache gilt für alle Sprechsituationen, in denen man sich nicht der Mundart oder der Umgangssprache bedient; sie gewährleistet eine einwandfreie Verständigung in allen Teilen des

deutschen Sprachgebiets und mit Menschen aller Schichten und Berufe. Auch die Deutsch lernenden Ausländer werden diese wirklichkeitsnahe Aussprache begrüßen.

Tilsvarende demokratiske og pragmatiske synspunkter innleder også forordet til den nyeste utgaven fra 2005 (Duden 6, 2005: [5]):

Eine einheitliche, allgemein verständliche Aussprache unterstützt die Verständigung zwischen Menschen aus verschiedenen Berufen und mit unterschiedlichem sozialem und kulturellem Hintergrund. [...]

Damit dieses gesprochene Standarddeutsch, eigentlich eine Idealvorstellung, eine lebendige Realisierung erhalten kann, bedarf es einer in sich schlüssigen, leicht erlernbaren Gebrauchsnorm für die Lautung. Die Standardlautung [...] stellt einen Ausgleich zwischen Schriftnähe und ungezwungenem Sprechen dar, gepflegt und alltagstauglich zugleich. Sie ist überregional, einheitlich und sowohl deutlicher als auch stärker durch das Schriftbild bestimmt als die Umgangssprache. [...] Wesentlich für die Entwicklung der Standardlautung ist heute das gesprochene Deutsch in den Medien, in Bildungseinrichtungen und [...] in den unterschiedlichen Berufssparten, nicht zuletzt auch in der Privatwirtschaft. Zur Kommunikationsfähigkeit, die eine der wichtigsten Voraussetzungen für den beruflichen Erfolg ist, gehört auch die Fähigkeit, die eigene Aussprache zielgruppen- und situationsgerecht einzufärben. Vor allem im privaten Umfeld und im vertraulichen Gespräch gibt es Situationen, in denen Dialekt oder regionale Umgangssprache angemessen sind, während beim Sprechen vor einer größeren Hörerschaft die überregionale Standardlautung bessere Dienste leistet.

Disse fire forordene jeg her har sitert fra, bringer argumenter for en ikke-elitistisk, demokratisk og pragmatisk muntlig språkkultur. Til sammen representerer de synspunkter som, for talespråkets vedkommende, begrunner en utbredt og i rimelig grad velfungerende europeisk standardspråkkonsep-sjon slik den kommer til uttrykk i tysk praksis.

Aksepterte avvik fra Siebs' tradisjonelle Bühnensprache-norm som skyldes normrevisjonene fra 1964 av, er vokalisering av uvular *r* i utlyd, for eksempel *Tür* [ty:r], *Vater* [fa:tɐ] (også i forstavelser som *er-*, *ver-*). Man forlanger heller ikke tydelig uttale av schwa-lyden i ubetonte stavelser, som i *haben*. Bortfall av ubetont schwa, med assimilering av etterfølgende nasal til foregående lyd, aksepteres, altså ved siden av [ha:bən] både [ha:bn] og [ha:bm], og *tragen* tillates uttalt som [tra:ɡn]. Men fremdeles er – til tross for betydelig utbredelse – hverken [-ik] som uttale av siste stavelse i *König* eller [ç] som uttale av siste lyd i *Weg* (Barbour & Stevenson 1990: 151) akseptert som standarduttale. (Jf. Stedje 2007: 226–227; von Polenz 1978: 135–136.) At detaljer av den art vi her har nevnt, betraktes som

vesentlige normrevisjoner, forteller mye om hvor stabil den tyske uttalenormen har vært og er. Generelt kan man si at dagens Duden-norm, kalt "Standardlautung", "Standardaussprache" eller "gesprochenes Standarddeutsch", i hovedsak tilsvare det som tidligere ble kalt "gemäbigte Hochlautung" (Wolff 1990: 245–246).

Siebs' uttalenorm var utarbeidet med henblikk på teaterspråket og har – noe avhengig av hvor strenge krav man stiller til fonetisk normtroskap – ikke i alle sine detaljer etablert seg som dannet tale over hele det tyske språkområde. Men den nåværende normeringen er realistisk i forhold til gjengse forestillinger om hva slags uttale som er akseptabel og anbefalelsesverdig. Det har etablert seg en overregional tysk uttalenorm hvis gyldighet ikke bestrides, og dette normrette talespråket dominerer sterkt i etermedia og praktiseres forøvrig av noen titalls millioner tysktalende. Dagens tyske språksamfunn har dessuten til sin disposisjon realitetsnære standarduttalebeskrivelser som aksepteres som pålitelige hjelpemidler for dem som ønsker å tilegne seg en sosialt og regionalt umarkert uttale med praktisk gyldighet over hele det tyske språkområde.

9 Dialekter og regionale omgangsspråk i dag

De dialektforskjeller som måtte overvinnes for at et standardisert skrift- og talespråk kunne utvikle seg, var større på det tyskspråklige området enn i Frankrike og England, og det er en viktig grunn til at standardiseringsprosessen tok lengre tid (Barbour & Stevenson 1990: 50). Imidlertid har egentlig dialektbruk lenge vært i tilbakegang i Tyskland; siden siste halvdel av 1800-tallet på grunn av almen skoleplikt, og dessuten som en følge av rask og omfattende industrialisering og urbanisering som varte ved i det 20. århundre (jf. op. cit.: 100–101). Etter Den annen verdenskrig førte folkeforflytningen av etniske tyskere til at østlige tyske dialektområder rett og slett gikk tapt. Mellom 10 og 15 millioner mennesker fra tidligere tyske østområder ble omplassert i forskjellige deler av det gjenværende Tyskland, som først bestod av fire okkupasjonssoner og deretter to selvstendige statsdannelser hvor dialekter hadde en varierende grad av prestisje.⁹

At tysk har en akseptert og retningsgivende standarduttale, betyr imidlertid ikke at alle tysktalende ser det som en forpliktelse å følge den (Barbour & Stevenson 1990: 51–53). Vi har allerede omtalt Sveits; og tysk tales i flere nasjonalstater, hvorav den største – Forbundsrepublikken Tyskland – er føderal og ikke sentralistisk. Regionale "Umgangssprachen", 'om-

gangsspråk', i Tyskland med stor utbredelse er blant annet følgende:

- østerriksk (jf. von Polenz 1999: 435–442)
- Württembergisch ("Honoratiorenschwäbisch")
- Obersächsisch
- Berlinisch (jf. von Polenz 1994: 214–217)
- såkalt "Kohlenpottendeutsch" i Ruhr-området
- "Missingsch", overgangsspråk mellom nedertysk og høytysk i Nord-Tyskland (jf. von Polenz 2000: 263).

(Jf. von Polenz 1978, 130; Barbour & Stevenson 1990, 139–159; Stedje 2007: 239–244.)

Forskjellene mellom disse regionale "omgangsspråkene" og standardspråket vedrører ikke bare fonetiske og intonasjonsmessige særegenheter, men også ordforråd og i varierende utstrekning morfologi og syntaks. De nevnte "omgangsspråk" er forøvrig på langt nær enhetlige størrelser; varianter av dem har forskjellig nærhet til på den ene side tradisjonelle dialekter og på den annen side til tysk standardspråk.

Noter

1. En sammenfattende, men mer detaljert fremstilling av ortografiske utviklinger fra gammelhøytysk til moderne tysk (før den siste rettskrivningsreformen fra 1995 etc.) gir for eksempel Askedal (1993: 59–70).
2. Jf. Richard Wagners opera *Tannhäuser und der Sängerkrieg auf Wartburg*.
3. Ikke-tyskspråklige, dvs. fransk- og italiensktalende sveitsere beklager de siste par-tre tiårs nye sveitser tyske dialektbølge (jf. von Polenz 1999: 448–449), siden den gjør det merkbart vanskeligere for dem å kommunisere med tyskspråklige medborgere.
4. Vi kan her se en parallell til dansk karakteristikk av den norske Christiania-uttalen av dansk skriftspråk på slutten av 1700-tallet som spesielt god og forbilledlig.
5. Vi kan tilføye at den største stilist i det 20. århundres tyske litteratur, Thomas Mann, var fra Lübeck i det meget høye nord. Hans verker utmerker seg blant meget annet ved en fabelaktig språklig observasjonsevne og et utall metaspråklige kommentarer.
6. Om utbredelsen av uvular *r* se Barbour & Stevenson (1990: 70–71).
7. I denne sammenheng har det vært henvist til at de akustiske betingelser for resepsjon av kunstnerisk tale forandret seg på begynnelsen av 1900-tallet, da teateret med sine større krav til distinktivitet i tiltagende grad vek plassen for lydfilmens mekanisk tilpassede styrkevolum (von Polenz 1978: 135).
8. Jf. generelt Littmann (1965). Nye utgaver av *Wörterbuch der deutschen Aussprache* kom i 1969, 1971, 1974 og 1982 (den siste med tittelen *Großes Wörterbuch der deutschen Aussprache*).
9. Det klareste utsagnet om den saken som jeg husker, er det en fremtredende DDR-

lingvist avfyrt under en gjesteforelesning på Blindern omkring 1980: "Bei uns in der DDR sind die Dialekte kein Problem mehr." (Hvilket ikke uten videre var i overensstemmelse med realitetene.)

Litteratur

- Askedal, John Ole 1993: Tysk standardspråk – dets historiske utvikling og dagens situasjon. [Blaauw, Knud & Helge Nordahl (red.):] *Standardspråk og dialekt. Seminarer i Oslo 1991 og 1992*, [Bergen & Oslo:] Bergens Riksmålsforening og Det Norske Akademi for Sprog og Litteratur, 59–84.
- Barbour, Stephen & Patrick Stevenson 1990: *Variation in German. A critical approach to German sociolinguistics*. Cambridge etc.: Cambridge University Press.
- Duden 1, 2006 = *Duden. Die deutsche Rechtschreibung. (Duden Band 1.)* 24., völlig neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Mannheim, Leipzig, Wien & Zürich: Dudenverlag.
- Duden 6, 1974 = *Duden. Aussprachewörterbuch der deutschen Standardaussprache. (Duden Band 6.)* 2., völlig neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Bearbeitet von Max Mangold in Zusammenarbeit mit der Dudenredaktion. Mannheim, Wien & Zürich: Bibliographisches Institut & Dudenverlag.
- Duden 6, 2005 = *Duden. Das Aussprachewörterbuch. (Duden Band 1.)* 6., überarbeitete und aktualisierte Auflage. Mannheim, Leipzig, Wien & Zürich: Dudenverlag.
- Krech, Eva-Maria et al. 1964: *Wörterbuch der deutschen Aussprache*. Leipzig: Bibliographisches Institut.
- Langvik-Johannessen, Kåre 1980: *Litteraturen i Nederlandene gjennom 800 år*. Oslo: Solum.
- Littmann, Arnold 1965: *Die Problematik der deutschen Hochlautung. Offenbart im "Wörterbuch der deutschen Aussprache"*. (*Moderna språk. Language monographs* 7). Saltsjö-Duvnäs.
- Polenz, Peter von 1978: *Geschichte der deutschen Sprache. (Sammlung Götschen 2206.)* Erweiterte Neubearbeitung der früheren Darstellung von Prof. Dr. Hans Sperber. Neunte, bearbeitete Auflage. Berlin & New York: Walter de Gruyter.
- Polenz, Peter von 1994: *Deutsche Sprachgeschichte vom Spätmittelalter bis zur Gegenwart. Band II: Einführung. Grundbegriffe. 17. bis 18.*

- Jahrhundert. (de Gruyter Studienbuch.)* Berlin & New York: Walter de Gruyter.
- Polenz, Peter von 1999: *Deutsche Sprachgeschichte vom Spätmittelalter bis zur Gegenwart. Band III: 19. und 20. Jahrhundert. (de Gruyter Studienbuch.)* Berlin & New York: Walter de Gruyter.
- Polenz, Peter von 2000: *Deutsche Sprachgeschichte vom Spätmittelalter bis zur Gegenwart. Band I: Einführung. Grundbegriffe. 14. bis 16. Jahrhundert. (de Gruyter Studienbuch.)* 2., überarbeitete und ergänzte Auflage. Berlin & New York: Walter de Gruyter.
- Siebs 1969 = de Boor, Helmut, Hugo Moser & Christian Winkler (red.) 1969: *Siebs[.]Deutsche Aussprache. Reine und gemäßigte Hochlautung mit Aussprachewörterbuch.* 19., umgearbeitete Auflage. Berlin: Walter de Gruyter.
- Stedje, Astrid 2007: *Deutsche Sprache gestern und heute. Einführung in Sprachgeschichte und Sprachkunde. (UTB 1499.)* 6. Auflage, bearbeitet von Astrid Stedje und Heinz-Peter Prell. München: Wilhelm Fink.
- Wolff, Gerhart 1990: *Deutsche Sprachgeschichte. Ein Studienbuch. (UTB1581.)* 2., durchgesehene und aktualisierte Auflage. Tübingen: Francke.

Summary

The aim of the present contribution is to describe the main aspects of the rise and status of language norms, in particular concerning a standard pronunciation of German. In German language history, the development of a written standard is the historical precondition for a standard pronunciation. Both with regard to the written and the spoken standard, the dialectal diversity of German has to be taken into consideration. In the case of the written standard, the work of the early modern grammarians has been of basic importance as well as political, social and cultural factors related to the unification of Germany in the 19th century, and Germany's development as a modern industrial state. The standardization of a spoken norm had as its point of departure the practical need for a uniform language for the stage. Finally, an attempt is made to assess in general terms the development and status of German standard pronunciation in the 20th century and today.

John Ole Askedal

Institutt for litteratur, områdestudier og europeiske språk
Universitetet i Oslo
Postboks 1003 Blindern
NO-0315 Oslo
j.o.askedal@ilos.uio.no

Orientering til forfatterne

Manuskripter til NLT bør være skrevet på datamaskin med et kurant tekstbe-handlingsprogram. Til bruk for redaksjonen ved vurderingen skal manu-skripter sendes inn som papirutskrift i tre eksemplarer. Blir manuskriptet god-kjent for trykking i NLT, skal det sendes endelig versjon som e-post-vedlegg med en ny papirutskrift. Forfattere av bokomtaler (anmeldelser og boknot-iser) sender e-post-vedlegg sammen med en papirutskrift. Forfatteren må selv sørge for å ha kopi.

Lange sitater skal ha innrykk og en blanklinje før og etter. Noter skal stå samlet etter hovedteksten som sluttnoter (ikke fotnoter), og det skal henvises til dem med nummer i teksten (plassert etter eventuelt komma, punktum osv.). Bruk helst IPA-tegn ved fonetisk transkripsjon. Litteraturhenvisninger i teksten skal gis med forfatternavn (etternavn) og publiseringsår, og ved hen-visning til bestemte steder i teksten med sidetall, jf.:

“Det er blitt hevdet (Chomsky 1957) at ...”

ev.

“Det er hevdet (Fretheim 1981: 126) at ...”

ev.

“Elstad (1982: 30) hevder at ...”

Bibliografien/litteraturlisten skal stå etter eventuelle noter og være alfabetisk ordnet; se litteraturlistene i siste foreliggende hefte og følgende eksempler:

Chomsky, Noam A. 1957: *Syntactic Structures*. The Hague: Mouton.

Elstad, Kåre 1982: Nordnorske dialektar. Bull, Tove & Kjellaug Jetne (red.): *Nordnorsk. Språkav og språkforhold i Nord-Noreg*. Oslo: Det Norske Samlaget, 9–100.

Fretheim, Thorstein 1981: Intonational Phrasing in Norwegian. *Nordic Journal of Linguistics* 4, 111–137.

Aasen, Ivar 1965 [1864]: *Norsk Grammatik*. Oslo: Universitetsforlaget.

Til hver artikkel skal forfatteren skrive et sammendrag (‘abstract’) på inntil 150 ord på samme språk som artikkelen. Dette sammendraget står som ingress til artikkelen. Artikler som ikke er på engelsk, skal i tillegg ha et ‘summary’ på engelsk av samme lengde og med samme innhold som det for-anstilte ‘abstract’. (Ved disputasinlegg og bokomtaler brukes verken ‘abstract’ eller ‘summary’.) Helt til slutt i manuskriptet står forfatterens postadresse (helst institusjonsadresse) og e-post-adresse.

Forfatteren får lese en korrektur. Hver forfatter får et eksemplar av heftet og PDF-fil av egen artikkel.

Forfattere av bokomtaler bes selv sende to kopier til det forlaget som har utgitt boka.

Innhold

Artikler

Innleiing: Har vi et "standardtalemål" i Norge? Ernst Håkon Jahr og Brit Mæhlum (temahefteredaktører)	3
Brit Mæhlum: Standardtalemål? Naturligvis! En argumentasjon for eksistensen av et norsk standardtalemål	7
Helge Sandøy: Standardtalemål? Ja, men ...! Ein definisjon og ei drøfting av begrepet	27
Lars S. Vikør: Begrepet standardtalemål – forsøk på ei opprydding ...	49
Gunnstein Akselberg: Er det fruktbart å applisera termen <i>standardspråk</i> på norske talemålstilhøve?	67
Tore Kristiansen: Har Norge et standardtalemål? – set i dansk sociolingvistisk perspektiv	79
Toril Opsahl og Unn Røynealand: Osloundom – født på solsiden eller i skyggen av standardtalemålet?	95
Rune Røssstad: Den vanskelege empirien – egdske endringar og mange moglegheiter	121
Stian Hårstad: Kommer ikke alt godt fra oven? Et forsøk på å se utviklingstrekk i trønderske talemål i et standardiseringsperspektiv	133
Randi Solheim: Språkleg standardisering i komplekse situasjonar – om lokal tilpassing, posisjonering og makt	145
Inge Lise Pedersen: Standardtalesprogets tilblivelse og rolle i Danmark	159
Mats Thelander: Svenskt standardspråk som begrepp och fenomen	179
John Ole Askedal: Tysk språknormering og standarduttale i historisk perspektiv	199